

**TÜRKİYE VE AB TEMEL VE TİP KİMLİKLERİNİN
TANIMLANMASI, KİMLİKLERDEKİ DEĞİŞİMLER
DOĞRULTUSUNDA AB TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

BARIŞ EKİN TONAK

MEF ÜNİVERSİTESİ

EYLÜL 2023

MEF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI GÜVENLİK VE STRATEJİ ÇALIŞMALARI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE VE AB TEMEL VE TİP KİMLİKLERİNİN
TANIMLANMASI, KİMLİKLERDEKİ DEĞİŞİMLER
DOĞRULTUSUNDA AB TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Bariş Ekin TONAK

ORCID NO: 0009-0004-8571-4826

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İlhami Binali DEĞİRMENCİOĞLU

EYLÜL 2023

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

İsim ve Soyisim: Barış Ekin TONAK

İmza:

ÖZET

TÜRKİYE VE AB TEMEL VE TİP KİMLİKLERİNİN TANIMLANMASI, KİMLİKLERDEKİ DEĞİŞİMLER DOĞRULTUSUNDA AB TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Barış Ekin TONAK

Uluslararası Güvenlik ve Strateji Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İlhami Binali DEĞİRMENCİOĞLU

Eylül 2023, 101 Sayfa

Bu tez çalışması, pek çok akademik çalışmaya konu olmuş, kamuoyunda da sıkça tartışılan ve sağlanan ilerlemelere rağmen her defasında çözümsüzlükle sonuçlanmış olan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik serüvenini, inşacı (konstrüktivist) kuramcı Alexander Wendt'in kimlikler konsepti üzerinden açıklayarak, Türkiye'nin neden bir türlü AB üyesi olamadığına bir cevap sunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde sağladığı ilerlemeler ile birlikte yaşadığı zorluklar ve çözümsüzlükler, Wendt'in kimlikler yaklaşımı kullanılarak değerlendirilmiş ve ilişkilerde yaşanan çözümsüzlüğün sebebi izah edilmiştir. Çalışmada öncelikle tarafların kimlikleri tanımlanmış olup, sonrasında 1960'dan günümüze 20 yıllık dönemler halinde, tarihi olaylar çerçevesinde kimliklerdeki dönüşümler belirlenmiştir. Ardından kimliklerdeki dönüşümler ile ilişkilerin durumu karşılaştırılmıştır. Bu şekilde kimliklerin yapısı ile müzakerelerin seyri arasında doğru orantılı bir ilişki var olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada yazın taraması ve vaka analizi gibi yöntemlerden faydalanılmıştır. Çalışma, Türkçe akademik alan yazınında eksik olan literatüre katkıda bulunmayı, ayrıca yapılacak müteakip çalışmalarda Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki engellerin aşılması ve daha sağlıklı bir ilişki kurulması için çözüm önerileri sunulması açısından kaynak sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, kimlik, kültür, ilişkiler

Bilim Dalı Sayısal Kodu: 11411

ABSTRACT

DEFINING THE COPROPATE AND TYPE IDENTITIES OF TURKEY AND THE EU, ANALYZING THE IMPACTS OF IDENTITY CHANGES ON EU TURKEY RELATIONS

Bariş Ekin TONAK

MA. in International Security and Strategy Studies

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. İlhami Binali DEĞİRMENCİOĞLU

September 2023, 101 Pages

This thesis study explains Türkiye's European Union membership adventure which has been the subject of many academic studies, and frequently discussed in the public that has resulted in a lack of solution every time despite the progress, with constructivist theorist Alexander Wendt's identity concept, and within the context tries to answer why Türkiye cannot be a member of the European Union? In this context, Türkiye's membership process of EU has been interpreted, reason of the insolubility has been explained. In the study initially defined the identities of both parties, and then examined the transformations of the identities as 20-year periods from 1960 to the present. Then, the status of negotiations and relations among the parties has been compared in according to these identity transformations. In this way, the study seeks to determine whether is there a linear relationship between the structure of identities and the course of negotiations. To achieve this, methods such as literature review and case analysis has been used. The study aims to contribute to the existing literature in the Turkish academic field and provide a source for future studies on overcoming the obstacles to Türkiye's EU membership and proposing solutions for establishing a healthier relationship.

Keywords: European Union, Turkey, identity, culture, relations

Numeric Code of the Field : 114111

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
GİRİŞ	1
Alan Yazını.....	4
1. TEORİK ÇERÇEVE	7
1.1. Wendt'in Kimlikler Teorisinin Tanımlanması.....	7
1.2. Kimliklerin Tanımı ve Genel Değerlendirmesi	13
1.2.2. Avrupa Temel ve Tip Kimliği	13
1.2.3. Türk Temel ve Tip Kimliği	19
2. İNCELEME	27
2.1. 1960-1979 Dönemi	27
2.1.1. 1960-1979 Dönemi Avrupa Topluluğu.....	27
2.1.2. 1960-1979 Dönemi Türkiye	31
2.1.3. İkili ilişkilerin dönemsel incelenmesi	40
2.2. 1980 – 1999 dönemi.....	42
2.2.1. 1980 – 1999 dönemi Avrupa Topluluğu.....	42
2.2.2. 1980 – 1999 dönemi Türkiye	48
2.2.3. İkili ilişkilerin dönemsel incelenmesi	57
2.3. 2000- Günümüz	61
2.3.1. 2000- Günümüz Avrupa Birliği	62
2.3.2. 2000- Günümüz Türkiye.....	66
2.3.3. İkili ilişkilerin dönemsel incelenmesi	77
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	89

KISALTMALAR LİSTESİ

AA	: Anadolu Ajansı
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AfD	: Almanya için Alternatif (Alternative für Deutschland)
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ASALA	: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)
ATİB	: Avrupa Türk İslam Birliği
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CDU	: Almanya Hristiyan Demokrat Birliği (Christlich Demokratische Union Deutschlands)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (Council for Mutual Economic Assistance)
DAEŞ	: Irak ve Şam İslam Devleti
DEP	: Demokrasi Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
EPC	: Avrupa Politik İşbirliği (European Political Cooperation)
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi

HEP	: Halkın Emek Partisi
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
JİTEM	: Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Grup Komutanlığı
KCK	: Kürdistan Topluluklar Birliği
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilâtı
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
ODGP	: Ortak Dış Güvenlik Politikası
PHARE	: Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak İçin Yardım
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PVV	: Özgürlük Partisi- Hollanda (Partij voor de Vrijheid)
PYD/YPG	: Suriye Demokratik Birlik Partisi / Halk Savunma Birlikleri
RF	: Rusya Federasyonu
RP	: Refah Partisi
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SPD	: Almanya Sosyal Demokrat Partisi (Sozialdemokratische Partei Deutschlands)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci uzun yıllar boyunca ülkemizin dış politikadaki ana gündem maddelerinden birisi olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın ardından Soğuk Savaş döneminde batı kutbunda yer alacağını ilan eden Türkiye, Avrupa topluluğunun bir parçası olma gayesini kurucu ideolojisi ve yaklaşık 200 yıldır süregelen muasır devletlerden birisi olma vizyonu doğrultusunda ortaya koymuştur. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkileri tam olarak 1963'te imzalanan ortaklık anlaşmasıyla başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye bu topluluğun önemli ticari, siyasi ve stratejik ortaklarından ve aynı zamanda topluluğun potansiyel üyelerinden birisi haline gelmiştir. Fakat, pek çok sebepten ötürü, dönem dönem kurulan olumlu ilişkilere rağmen Türkiye'nin topluluğa tam üyeliği bir türlü gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin uzunca bir süredir arzuladığı ve bir türlü gerçekleşmeyen bu hedefi, ortaya "Türkiye neden Avrupa Birliği'ne üye olamamaktadır?" sorusunu ortaya çıkartmıştır.

Türkiye, öncesinde Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak bilinen ve Maastricht Anlaşması ile Avrupa Birliği'ne dönüşen bu topluluğa üyelik için temel esaslar olarak kabul edilen demokratikleşme, iyi yönetim, eşitlik ve insan hakları gibi konularda ilerlemeleri günümüzde, AB'ye üye olabilmış birçok ülkeden önce başarmış olup, Avrupa Birliği'nin çekirdek devletleriyle birlikte bu ülkelere karşı ittifak içerisinde bulunmuştur. Buna istinaden Türkiye, AB ile ilişkilerini başlattığı günden beri dış siyasette de AET/AB'nin bulunduğu batı bloğunun çıkarlarına uygun hareket etmiştir. NATO'da bulunduğu gibi askerî açıdan Avrupa için bir stratejik ortak, siyasi olarak Orta Doğu ve Avrasya ile olan ilişkilerde köprü, ekonomik açıdan ise önemli bir pazar ve üretim noktası olma potansiyelini taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin üyeliği Avrupa'nın da çıkarlarıyla örtüşmektedir. Fakat bu gerekçelere rağmen AB tarafı Türkiye'nin adaylığında devamlı bir çekince yaşamaktadır. AB cephesince sunulan raporlarda Türkiye'nin ilerlemesi olumlu değerlendirildiği dönemlerde bile Türkiye'nin üyeliği çeşitli meseleler sebebiyle kabul görmemiştir. Bu sırada ise yaklaşık 30 sene AET/AB'ye karşı cephede yer almış, demokrasisini daha henüz oluşturabilmiş eski doğu bloğu devletlerinin dahi birliğe üyelikleri gerçekleşmiştir. Bu ülkelerin demokratikleşmesini ve uygun ortamı

desteklemek adına AB, çeşitli kurumlar kurarak¹ ülkelerin AB'ye üyeliğini hızlandıracak çalışmalar yapmıştır. Yani, AB bu ülkeleri kendi bünyesine katmak için çaba gösterirken, mesele Türkiye olunca bunun aksine bir çekince göstermiştir.

Bu sebeplerle; Türkiye'nin birliğe neden üye olamadığı ve AB'nin niçin Türkiye'nin üyeliğine çekince ile yaklaştığı akademik alanda önemli bir araştırma sorusu ortaya çıkarmıştır ve bu konuda alan yazınında pek çok çalışmanın yapılmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü, çıkar anlamında baktığımızda Türkiye'nin üyeliği AB'nin de faydasına olacaktır. Fakat, bu beklentinin aksine bir yaklaşım görmekteyiz. Akademide bu soruya cevap sağlamak için yapılan çalışmalarda da bir sonraki bölümde değinileceği gibi kapsayıcı ve tatmin edici bir cevap sunulamamıştır. Bunun en büyük sebebi ise yapılan çalışmaların çoğunlukla dış dünyacı ve varsayımçı olup, materyal ve düşünsel etmenlerin bir anda değerlendirilmediği çalışmalar olmasıdır. Bununla birlikte; Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde önemli bir unsur olan kimliklerin göz ardı edilmesi bu konuda önemli bir eksik yaratmaktadır. Örnek olarak; AB'ye demokrasisini oluşturduktan sonra üye olan Orta Avrupalı devletlerin sahip olduğu kimlik ve bunun AB üzerinde oluşturduğu algı ile Türkiye'nin sahip olduğu kimlik ve AB üzerindeki algısını bir kabul ederek sadece ekonomi, askeri strateji gibi unsurlar üzerinden analiz yapmak tutarsız ve yetersiz bir cevap ortaya çıkaracaktır. Benzer şekilde; ABD'nin Birleşik Krallık, Fransa gibi ülkelerin sahip olduğu nükleer silahlardan endişe duymazken İran'ın bir nükleer silaha sahip olma ihtimalinden endişe duymasını uluslararası sisteme sadece güç ve çıkar odaklı değerlendiren varsayımçı kuramlarla açıklayamayız. Yani, uluslararası sistem içerisindeki her bir ülkenin birbirlerine güven veya güvensizlik duymasını sağlayan bir neden bulunmaktadır. Bu da aslında tarafların birbirlerine olan benzerlikleridir, bu benzerliklerin sebebi ise sahip oldukları benzer kimliklerdir.

Bu sebeple; alan yazınındaki kimlik temelli çalışmaların sayısının artması, farklı perspektiflerin kullanılmasının ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yapılan literatür taramalarında özellikle Türkçe literatür konusunda bu konuda bir eksiklik bulunduğu da tespit edilmiştir. Bu bağlamda hem materyal hem de düşünsel hususları bir arada analiz ederek bir cevap sunmak önem arz etmektedir. Bu bağlamda inşacı

¹ Örneğin; PHARE

(konstrüktivist) yaklaşım ve özellikle Wendt'in kimlik konseptinin kullanılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Wendt'in kimlikler yaklaşımı Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olması hususunda çok daha derinlikli bir analiz, dolayısıyla da sağlıklı çıkarım yapmamıza imkân sağlayabilecektir. Çünkü; Türkiye'nin Avrupa Birliği ve üye devletler ile olan ilişkisi, sadece materyal bağ veya düşünsel bağ ile şekillenen bir ilişki değil, bilhassa her ikisi, özünde ise bu bağları oluşturan ve şekillendiren kimlikler üzerinden meydana gelmiş bir ilişkidir. Kimlikler bağımsız, ikili ilişkiler ise kimliklere bağımlı değişkendir. Bu nedenlerle de kimlik meselesini ele almadan AB Türkiye ilişkisini anlamaya çalışmak yetersiz kalabilecektir. Bu sebeple ilişkileri anlamak için öncelikle Avrupa Birliği'ni oluşturan Avrupalılık kimliğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk kimliğini anlamamız gerekmektedir.

Uluslararası sistemi bir sosyal inşa olarak gören ve devletlerin tıpkı toplum içerisindeki bir birey gibi sosyal rollerine göre hareket ettiğini öne süren İnşacı kuramda; kimlikler, uluslararası sistem analizlerinde önemli yer tutmaktadır. Öncelikle, bu analizi yapmak için kimlikleri anlamak, kimlikleri anlamak için tarafların sahip olduğu kültür, normlar, ideolojileri analiz etmemiz gerekmektedir. Çünkü, kimlikler temelde bu unsurlar tarafından şekillenmektedir. Öncelikle, devletlerin; kültür ve normlar gibi bir nevi devletlerin iç dünyası olan bir temel kimliği, bir de devletlerin dış devletlerin dış kabuğu olarak görebileceğimiz yönetim biçimi ve ekonomik model gibi bileşenleri içeren tip kimliği vardır. Yani, bir sosyal inşa olan uluslararası sistemin aktörleri olan devletler ve AB gibi devletüstü yapılar da kendi içerisinde birer inşaya sahiplerdir, dolayısıyla her biri birbirinden ayrı birer karaktere sahiptir. Bu da uluslararası sistemde nasıl hareket edeceklerini ve nasıl davranacaklarını belirlemektedir. Kimliklerin uyumu neticesinde taraflar ikili ilişkilerinde de uyum kurar, bu uyum da üst kimlik inşasını beraberinde getirir. Yani, Türkiye burada AB'ye üye olmaya çalışan devlet olduğu için AB'nin tip kimliğini benzemeye çalışarak bu üst kimliğin bir parçası olmayı amaçlamaktadır. 50 yılı aşkın devam eden bu macerada Türkiye bu konuda ilerlemeler kaydetmiş olsa da sonuç olarak Türkiye bu amacını gerçekleştirememiştir. Dönem dönem uyum sağlansa da bu uyum kalıcı olmamış; kimi zaman temel kimlik kaynaklı problemler, kimi zaman ise tip kimlikte yaşanan bozulmalar sonucu kimliksel uyum yitirilmiş ve ilişkiler bozulmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmada bahsi geçen uyumun bozulmasının sebepleri, temel kimlik yapıları, tip kimlik yapıları ve bunların rol kimliğe etkisi söylem, vaka

analizi ve akademik literatür taraması gibi yöntemler vasıtasıyla değerlendirilmiş olup AB Türkiye ilişkilerinin gidişatıyla mukayese edilerek öncelikle teorinin ve yöntemin tutarlılığı denenecek ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ne sebeple üye olamadığına bu yöntem ile bir cevap sunulmaya çalışılacaktır.

Öncelikle, yöntem olarak bu çalışmada; Wendt'in kimlikler yaklaşımı ışığında, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde 20 yıllık periyotları kapsayan zaman mukayeseli analiz yöntemi kullanılarak incelenmesi esas alınmıştır. Bu sayede kimliklerdeki değişim tarihsel olaylar çerçevesinde ortaya konulmuş, müzakerelerin dönemsel seyri ile mukayese edilmesi sağlanarak kimlikler ile ilişkilerin arasındaki ilişkinin olup olmadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, veri toplama metodu olarak alan yazın taraması ve vaka analizi gibi yöntemlerden faydalanılmıştır. Yapılan incelemelerin neticesinde de temel ve tip kimlikler arasında uyumun sağlandığı dönemlerde ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği, aksi durumda ise ilişkilerin seyrinin olumsuz seyrettiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, kimlikler arası uyumun sağlanması durumunda Türkiye'nin AB'ye üye olma şansının artacağı saptanmıştır.

Alan Yazını

“Türkiye neden Avrupa Birliği'ne üye olamamaktadır?” sorusu akademik alan yazınında pek çok çalışmanın yapılmasına öncülük etmiştir. Bu kısımda alan yazınında yapılmış birkaç örnek çalışma detaya girmeden değerlendirilmiştir. Öncelikle, bu konuda daha çok Avrupa akademisi merkezli kullanılan bir kuram olan liberal-hükümetlerarasıcı (liberal-intergovernmentalist) yaklaşım üzerinden yapılan çalışmada; iş birliği, karşılıklı bağımlılık, ekonomik çıkar, entegrasyonun sağlanması ve demokratikleşme gibi unsurlara odaklanılmıştır. Bu yaklaşımca Dimitrios Tsarouhas tarafından yapılan araştırmaya göre; “*AB-Türkiye ilişkileri zaman içinde karşılıklı çıkar odaklı rasyonel bir tercih hesabına dayalı*” olarak şekillenmiştir. Buna göre; iki tarafın siyasi ve ekonomik çıkarına olacak bir şekilde, öncelikle politik, askeri ve ticari iş birlikler güçlendirilmiş, önemli ortaklıklar kurulmuştur ve kurumsal bağ ve ortak organlar oluşturan, göç ve sığınmacı meselesinde olduğu gibi anlaşmalar imzalanarak ilişkiler güçlendirilmiştir. Gelişmeler sonucu ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık ve yakın ekonomik bağlar da Türkiye'yi potansiyel adaylardan birisi haline getirmiştir. Ancak, sağlanamayan tam demokratik ortam, insan

haklarının güvence altına alınmaması ve farklılaşan tercihler; Türkiye'nin tam üyeliğine engel olmuştur. Sonuç olarak çalışmada, Türkiye'nin tam üyeliğe ulaşması için Avrupa Entegrasyonunu doğru bir biçimde uygulaması gerekliliği saptanmıştır.²

AB'nin kendisi ile çevre arenasını arasındaki ülkelerle olan ilişkileri nasıl yapılandırdığı ve şekillendirdiği inceleyen, eleştirel neoliberal-kurumsalcı (critical neoliberal institutionalist) bakış açısıyla Michael Smith tarafından hazırlanmış bir çalışmada ise; AB'nin genel politikalarının ve kurumsal yapısının Türkiye ile olan ilişkilerde nasıl etkili olduğunu ve bu ilişkileri nasıl şekillendirdiği incelenmektedir. Buna göre; Türkiye'nin AB'ye olan entegrasyon çabaları ve AB tarafından dayatılan politika ve normlara karşı duruşunu eleştirel bir şekilde değerlendirmektedir. Bu çalışmada özetle, AB-Türkiye ilişkileri entegrasyon kavramı üzerinden değerlendirilmiş, politik ve kültürel sebeplerden dolayı Türkiye'nin AB üyelik sürecinde kaynaklanan sorunlardan yumuşak bir şekilde çıkmasının sağlanması amaçlanmıştır.³

Realist kuramca yapılan bir çalışmada ise SSCB, düzensiz göç ve organize suçlar gibi ortak güvenlik endişeleri, Türkiye'nin jeopolitik önemi, prestiji, terör gibi güvenlik kaygıları ve tarafların çıkarları temel alınmıştır. Bu bağlamda yapılan değerlendirmede; Türkiye'nin olası kabulü dolayısıyla ortaya çıkması muhtemel güvenlik sorunları, Türkiye'nin büyük nüfusunun AB'ye kabulü dahilinde birlik içerisinde bozacağı dengeler, tarafların çelişen temel siyasi ve güvenlik öncelikleri, iç meselelere müdahil olunması ve ulus devlet yapısının bozulması kaygısı gibi sebeplerden ötürü üyeliğin gerçekleşmediği saptanmıştır. Çalışmada Türkiye'nin tam üyeliği sağlaması için, öncelikle iç ve dış güvenlik tehditlerini rasyonel ve gerçekçi politikalar uygulayarak bertaraf etmesi gerektiği önerilmiştir.⁴

Daha çok bahsi geçtiği gibi var olan klasik sistem teorileri üzerinden inceleme ve analizler yapılmıştır. Alan yazınında ayrıca AB-Türkiye ilişkilerini; normlar,

² Wulf Reiners/ Ebru Turhan. EU-Turkey Relations Theories, Institutions, and Policies: Theories, Institutions, and Policies, 2021. ss: 56-74

³ Michael D. Smith, "The European Union and A Changing Europe: Establishing The Boundaries Of Order". J of Common Market Studies, vol. 34, no. 1, 1996. ss. 5-28.

⁴ Tolga Altun, Güvenlik faktörünün Türkiye- AB ilişkilerin etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

kimlikler, söylemler, fikirler ve değerlerin rolüne odaklanarak açıklayan inşacı (konstrüktivist) teori üzerinden yapılmış bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir; Bahar Rumelili tarafından yapılan çalışmada temel kimliğin bileşenleri olan etnisite, din, tarih, kültür üzerinde fazla yoğunlaşmış olup tip kimlik daha az hesaba katılmıştır.⁵ Benzer konuda, Ingrid Kystad tarafından yapılan çalışmada ise demokratik değerler, sekülerizm, ulus devlet gibi tip kimliksel unsurlar ve sahip olunan güvenlik kültürleri üzerinde durulmuştur.⁶ Tom Dixon tarafından yapılan çalışmada ise temel kimlikler ile tip kimliklerin de eş zamanlı olarak değerlendirilmesi yapılmış; fakat sadece son 20 yılı kapsayıcı bir çalışma sunulmuş olup, AK Parti döneminde Türkiye'nin yaşadığı tip kimliksel dönüşümün üzerinde durulmuştur.⁷

Alan yazınında yapılan akademik çalışmalarda kimlikler üzerinden yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bir kısım araştırmalarda kültür, din ve etnisite gibi temel kimliksel meseleler üzerine; bazı araştırmalarda ise demokratikleşme, hukuk devleti olma ve eşitlik, adalet gibi tip kimliksel konular üzerine yoğunlaşmıştır. Her ikisinin birlikte ele alındığı çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat, bu çalışmalar kapsayıcı olmaktan uzak olup, belirli kısa dönemleri kapsayacak şekilde yapılmıştır; bunlar da 50 yılı süregelen Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan ilerlemeleri ve tikanmaları genel çerçevede tam olarak izah edememiştir. Bu çalışmada sadece bir mesele veya 10 yıllık dönem değil, genel hatlarla tarihsel süreç içerisinde Wendt'in kimlikler yaklaşımı vasıtasıyla Türkiye-AB ilişkilerinin bir nevi genel resmi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

⁵ Bahar Rumelili. Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective. Insight Turkey. vol: 10, no.1, 2008. ss. 97-110.

⁶ Ingrid Kystad. Turkey and the EU: A 'New' European Identity in the Making?. London School of Economics (LSE) 'Europe in Question' Series (LEQS), 2010.

⁷ Tom Dixon, The Question of Identity: The EU/Turkey Integration Debate. E-International Relations, 2011. ss. 1-9

1. TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Wendt'in Kimlikler Teorisinin Tanımlanması

Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren uluslararası sistem, büyük değişimlere sahne olmuştur. Bu değişim, iki kutuplu sistemin iki büyük gücünden birinin çökmesinin ardından, özellikle 3. Dünya ülkelerinde ortaya çıkan güç ve meşruiyet boşluğu nedeniyle, etnik temelli büyük çatışmaların ve ayrışmaların yaşanması ile vuku bulmuştur.⁸ Dolayısıyla, Soğuk Savaş'ın çatışma yoluyla sona ereceğini savunan, devlet merkezli realist kuramla birlikte, Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu düzen içerisinde “daimî bir liberal barış”⁹ yaşanacağını öngören liberal teori de yeni dünya düzeninde oluşan bu yeni olguları açıklamakta eksik kalmıştır. Bunun sonucunda yeni tek kutuplu uluslararası sistemin tanımında yetersiz kalan geleneksel kuramların dışında, yeni olgulara daha uyumlu pek çok alternatif teorinin uluslararası güvenlik çalışmalarında geçerliliği artmıştır. Bu yeni tanımlamalardan birisi de Alexander Wendt'in uluslararası sistemi kimlik ve kültür gibi konseptler üzerinden açıklayarak sosyal bir inşa olarak gören “konstrüktivist” yani “inşacı” kuramıdır.

İnşacı kuram; özellikle uluslararası sistemi devlet ve sistem merkezli olarak okuyan Kenneth Waltz'ın ortaya koyduğu, Soğuk Savaş sonrası yeni dünyada ortaya çıkan etnik temelli çatışmaları realiteleri açıklamakta eksik kaldığı düşünülen neorealist kurama tepki olarak doğmuştur ve kimlik, kültür gibi normlar üzerinden uluslararası sistemi açıklamaktadır. Bu yaklaşımda “*devletler anarşik sistem içerisinde, tıpkı toplum içerisinde davranışlarda bulunan birer birey gibidir. Dolayısıyla devletler de tıpkı insanlar gibi kendine benzeyen, kendi gibi düşünen ve davranışlarda bulunan devletlerle daha iyi anlaşır ve daha sağlam bir güven ortamı kurar*”¹⁰. Bu nedenle devletler anarşik olarak gördüğümüz küresel sistem içerisinde rolleri de sosyal kimliklerine göre şekillenir. Hatta anarşik sistemde realist ve neorealist teorisyenlerin iddiasının aksine, devletler kendilerine yakın olarak gördüğü

⁸ Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. 3rd edition. Polity Press, 2012. ss.1-14.

⁹ Francis Fukuyama. “The End of History?” *The National Interest*, no. 16, 1989. ss. 3–18.

¹⁰ Alexander Wendt. *Social Theory of International Politics “Four Sociologies of International Politics”* Cambridge University Press, 1999. ss. 1-7, s. 104.

devletlerle ortaklık kurma yolunu seçerek anarşik olarak adlandırılan sistemi anarşik olmaktan çıkarıp iş birliğinin olduğu kendi içerisinde düzenli bir sisteme çevirebilmektedir.¹¹ Aslında realistlerin de liberallerin de düşüncelerinin aksine anarşi, daha doğrusu dış dünyanın kendisi devletlerin eylemlerini belirlemez, tam tersine iç dünyaları bu sistem içerisindeki eylemlerine yön verir. Dolayısıyla, devletler öncelikle tıpkı toplum içerisindeki bir birey gibi kendi dünyalarını ilk başta kendi içerisinde inşa ederler. Bu yüzden uluslararası politikayı anlatmaya çalışırken sadece sistem üzerinden anlatmaya yanlıştır. Wendt'in benzetmesiyle “*dünyayı anlatmaya çalışırken, sadece güneş sistemini anlatmak*”¹² gibidir. Waltz'ın savunduğu gibi devletlerin temel gayesi de anarşik sistem içerisinde sadece hayatta kalmak değildir. Bununla birlikte benzer ilgilere, ortak noktalara, kültüre, düşünce yapısı ve davranış tarzına olanlarla daha iyi ilişki kurar. Bu anlayışta ayrıca insan doğası görecelidir, ne realistlerin düşündüğü gibi kötü ne de liberallerin düşündüğü gibi iyidir. Bu nedenle devletlerin sistem içerisinde davranışlarını teorik varsayımlar üzerinden kesin olarak sezmemiz pek mümkün değildir.

Devletlerin sistem içindeki davranışlarını kavramamız için öncelikle toplumun sosyolojisini anlamamız gerekmektedir. Özellikle de geçtiğimiz yüzyıllar içerisinde toplum devleti daha çok şekillendirmeye başlamıştır. Fransız sosyolog ve antropolog Gustave Le Bon'un bahsettiği gibi “*geçtiğimiz iki yüzyıl ve öncesinde devletlerin geleneksel politikalarını hükümdarlar kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmekteydi*”¹³. Örneğin; geçmişte bir bölgenin sahip olduğu yer altı kaynağı bir savaş gerekçesi olmaktadır, toplum yönetimden uzak olduğu için devletten kopuktu, toplumun talepleri dinlenmemekteydi. Bu nedenle güç ve çıkar odaklı politikalar takip edilmekteydi. Ancak bu durum, özellikle Fransız Devrimi sonrasında ulus kavramının oluşması ve de toplumun kitlesel olarak siyasete katılmaya başlamasıyla değişmiş oldu. Dolayısıyla toplumun kültürü ve kimliği devletlerin kimliklerini şekillendirmeye başladı; toplum dini, siyasi ve sosyolojik

¹¹ Helin Sarı Ertem. Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 2012. s. 186.

¹² Wendt. 1999. s.194.

¹³ Gustave Le Bon. The Crowd: A Study of the Popular Mind. The Floating Press, 2009 basım, 1896. s. 14.

birtakım değişimlere maruz kaldıkça da devletin davranışları şekillendi ¹⁴. Örneğın geçmiş paranoyaları bilinç altına yerleşmiş toplumların oluşturduğu devletler; daha güvenlik odaklı, güç ve güvensizlik üzerine kurulu dış politika izlemektedir. Bunun aksine bu tür paranoyalara sahip olmayan barışçıl toplumlardan oluşan devletler ise çok daha işbirlikçidir. Benzer şekilde sekülerleşmiş toplumlar dinin dogmacılığından kurtulmuş, devlet nezdinde daha özgür bir düşünce yapısının kurulmasını sağlanmıştır.

Bu bağlamda; birey toplumu, toplum devleti, devlet de sistemi şekillendirir. Bu nedenle, Wendt'in de bahsettiği gibi uluslararası ilişkileri sistem seviyesinden okumak ve de anarşik olan sistem içerisinde herhangi bir devleti sürekli düşman veya dost olarak görmek yanlıştır. Bir devletin güçlendiği vakit de savaş ilan edeceğini mutlak şekilde düşünmek de bir güvensizlik ve bu da bir tür paranoya yaratmaktadır. Bu paranoya da aslında sorunların temelini oluşturmaktadır; yani, "*anarşi aslında devletlerin kendi yarattığı bir olgudur*" ¹⁵. Aynı şekilde, bir devletin mutlak suretle iş birliğine gideceğini, ortak çıkarlar için uzlaşıp bazı meselelerde taviz vereceğini düşünmek de oldukça büyük bir hata olur. Çünkü, hiçbir devlet dış politikada aynı mantaliteye sahip değildir. Devletlerin eylemlerini sezmemiz ve tahmin etmemiz için öncelikle kültürlerini, tutum ve tavırlarını kavramamız gerekmektedir.

Ayrıca, "*sadece maddi ilişki, çıkar veya fikir birliğiyle bir kimlik oluşmaz, fikirler olmadan çıkarlar yoktur, çıkarlar olmadan da anlamlı bir materyal ilişki yoktur.*" ¹⁶ Uluslararası ilişkilerde materyalist yaklaşım; kimliği açıklarken sadece maddi (materyal) ilişki üzerinde dururken, idealistler fikirselle ilişkinin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu da oldukça yanlıştır. Tek başına bir fikirselle birlik veya bir maddi birlik bu sosyal inşanın oluşması için yeterli değildir. Çünkü, bir kimliğin oluşmasını sağlayan şey bütün bir ilişkinin ürünüdür. Bu da uzunca bir süreç içerisinde oluşan bir yapıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde kimlikler; fikirlerin, çıkarların ve materyal ilişkinin kurulmasıyla birlikte uzun kültürel bir sürecin sonunda oluşmuştur.

¹⁴ Le Bon. 1896. ss. 12-24.

¹⁵ Alexander Wendt. Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics International Organization, Vol. 46, No. 2, 1992. ss. 391-425

¹⁶ Wendt. 1999. s. 139

İnşacı teoride bahsi geçen bu kimlikleri esasında dörde ayrılmaktadır: İlk olarak; değişmeyen veya zor değişen, kendi kendini düzenleyen, uzun tarihsel ve kültürel süreçler içerisinde oluşmuş olan temel (corporate) kimlik; ikinci olarak da daha değişken, davranış, tavır, yetkinlikler, fikirler ve görünüş üzerinden şekillenen, uluslararası sistem içerisinde devletlerin daha belirgin bir şekilde görünen kimlikleri olan tip (type) kimliklerdir. Örnek olarak; bir devletin ulus kimliği o devletin temel kimliği iken, bir devletin yönetim biçimi o devletin tip kimliğidir. Bu iki kimlik sosyal kimlikten ziyade içsel kimliktir, kendi içinde oluşmuştur. Bu kimliklerin ardından rol ve kolektif kimlikler gelir, bu kimlikler ise devletlerin bir nevi sosyal kimlikleridir. Rol kimlik, tip ve temel kimliğin aksine bir devletin diğerleriyle olan ilişkisini tanımlar. Dolayısıyla rol kimlik kendi başına oluşamaz, bağımlı bir değişkendir.¹⁷ Rol kimliği daha öncesinde uluslararası ilişkilere kazandırmış olan structuralist (yapısalcı) teorisyenler¹⁸ sosyal yapının dış politikada önemli beklentiler oluşturmak için oldukça “esnek ve zayıf” olduğunu düşünerek, daha sistem merkezli bir kuram geliştirmişlerdir. Yani, rollerin belirli ve sabit olduğu bir anlayışla uluslararası sistemi yorumlamışlardır. Wendt’in rol kimliğe bakış açısı bundan oldukça farklı olup, temel ve tip kimlikler değişimlerin etkisiyle değişmeye mahkûm olduğunu savunmaktadır.¹⁹ Çünkü, rol kimlik kendiliğinden uzunca bir süreç içerisinde oluşmuş bu iki ana kimliğin bir sonucu olarak, diğer devletlerle yaşanan sosyal etkileşim neticesinde ortaya çıkmıştır. Bir nevi toplum içerisinde bir bireyin atanmış olduğu rol gibidir. Kolektif kimlik ise rol kimliğin daha kurumsal hali gibidir. Kolektif kimlik öz ve diğerin ilişkisinden doğmuştur. Kimlikleştirmenin son basamağı olup, benzer rol ve tip kimliğe sahip devletlerin birleşip tek bir belirgin, görünür bir kimliğe bürünmesidir.²⁰ Örneğin, Türki devletlerin birleşerek Türk Konseyini oluşturması bir tür kolektif kimlik oluşumudur. Kolektif kimlik; kültürel, ideolojik ve materyal benzerliklerin bütüncül bir şekilde sağlanmasının sonucu oluşmuştur. Fikirselsel ve materyal bağların sağlam bir şekilde oluşması ve tek bir kimlik oluşturmasıyla tarafların çıkarları da ortak hale gelmektedir. Liberal Avrupa’nın kendi içerisinde komünist Sovyetler Birliğine karşı AET’yi oluşturması,

¹⁷ Wendt. 1999 ss. 224-233

¹⁸ Kal Holsti. National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy, International Studies Quarterly, sayı: 14, 1970. ss: 233-243

¹⁹ Wendt 1999 ss. 227-228

²⁰ Wendt 1999 s. 229

çoğunluğunun NATO'ya katılması, komünist doğu bloğunun ise Varşova paktını, COMECON'u kurması bu kimliksel uyuşmaların bir sonucudur. Bu sebeple, AB gibi bir kollektif kimliğin bir parçası olmak için öncelikle kimlikleri birbirlerine olabildiğince yakınlaştırmak amaçlanmalıdır.

Kenneth Waltz'ın neorealist kuramının aksine, çıkarları birbirine uydurmak değil; temel veya sistemsel tip kimlikleri birbirine benzetmek veya üst ortak kimlik inşasıyla, çıkar ve politik ortaklık kurmak amaçlanmaktadır. Çünkü kimlikler arası uyum, ortak çıkar ve ortak politika kurmayı beraberinde getirir. Yani çıkarlar kimliksel uyumun arkasında gizlenir ve onun da ardından gelir. Uyum arttıkça da "dost" rol kimlik güçlenir ve sonuç olarak da ortak kimliğin tesisi ile ittifak doğar ve anarşinin getirdiği rekabet ortamı yerini iş birliğine bırakır.²¹ Bunun aksi durumlarında, yani kimlikler arası uyumun azaldığı zamanlarda ise taraflar arası uyum azalır, uyumsuzluk arttıkça da rakip veya düşman rol kimliği gelişir. Kimlikler arası uyum sonucu "dost" rol kimliği ortaya çıkar. Bu çalışmada rol kimlik; zayıf, orta ve güçlü şeklinde incelenmiştir. Rol kimliğin dostluk seviyesinin güçlenmesi üst kimlik inşasını yaratır. Aksi durumda, uyuşmazlık halinde rekabet durumu; yani "rakip" rol kimliğini ortaya çıkarır. Kimlikler arası uyuşmazlığın iyice derinleşmesi sonucu da düşman rol kimliği oluşmaktadır. Düşmanlık seviyesinin güçlenmesi durumunda çatışma kaçınılmazdır. Yani, bu bağlamda; kimlikler bağımsız değişken iken, ilişkiler bağımlı değişkendir. Temel ve tip kimlikler rol kimliği, rol kimlik ise devletlerin sistem içerisindeki ilişkilerini belirler. Soğuk Savaş bunun en büyük örneğidir. Soğuk Savaş dönemi aslında rol kimlik olarak birbirine düşman iki güçlü devletin çekişmesi ve etki alanlarıyla birlikte çatışmasıdır. Bu nedenle de Sovyet Birliği'nin açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroika) politikalarını benimsemesinin ardından tip kimliksel dönüşümün başlaması sonrası, rol kimliğin düşmanlıktan rakiplik seviyesine gerilemesi ile Soğuk Savaş'ın etkisinin azalmasına neden olmuş; sonrasında gerçekleşen dağılmayla birlikte yaşanan rejim değişikliği ile yani tip kimliksel dönüşüm sonucunda ise rol kimlikler arasındaki rekabet seviyesinin azalması ile tamamen sona ermiştir.

Bununla birlikte, kültürel kodların ve geçmiş tecrübelerin ortaya çıkardığı sosyal inşa kendi içerisinde belli kültür yapıları yaratmıştır. Bu kültürler de aynı

²¹ Wendt. 1999 s. 104

zamanda devletlerin güvenlik anlayışlarını şekillendirmektedir. Wendt'e göre bu güvenlik anlayışını şekillendiren kültürler üçe ayrılmaktadır: Hobscu (Hobbesian) kültür, daha klasik realist bir felsefe ile yaklaşmaktadır, güç odaklı siyasetin izlendiği, devletlerin birbirlerini anarşik sistem içerisinde potansiyel düşman olarak gördüğü bir kültürdür. Lokcu (Lockean) kültür Hobscu kültüre göre daha liberal, uzlaşmacı ve işbirlikçidir. Ancak ulusların kendi çıkarlarını önemseyerek hareket ettiği, birbirlerini düşmandan ziyade rakip (rival) olarak gördüğü bir anlayışa sahiptir. Kantcı (Kantian) kültür ise çok daha iş birliği, entegrasyonun görüldüğü; devletlerin birbirlerini anarşik sistem içerisinde tamamen iş birliği yapılacak potansiyel birer dost olarak gördüğü daha sosyal eşitlikçi ve özgürlükçü bir bakış açısıyla yaklaşan post modern bir bakış açısına sahiptir. Bu kültürler devletlerin, hükümetlerin ideolojisine göre şekillenmekte ve de değişmektedir.²²

Örnek verecek olursak; günümüzde Rusya (RF) ve batı bloğu arasında artan tansiyon da bu kültürel inşanın bir ürünüdür. Genel olarak Avrupa Birliği üye ülkelerinde genel olarak özgürlükçü ve işbirlikçi yaklaşıma sahip olan Lockcu; Belçika, Hollanda gibi bir kısım çekirdek devletlerde ise Kantcı bir kültür ve güvenlik anlayışı hakimdir. Rusya'da ise Hobscu kültür, dolayısıyla da realist bir güvenlik anlayışı hakimdir. Aynı şekilde, Rusya daha otoriter devletçi bir tip kimliğe sahipken, Avrupa aksine daha demokratik ve liberaldir. Bu etmenlerden dolayı; farklı kimlik ve güvenlik kültürüne sahip Rusya, kendine benzemeyen Avrupa'dan gelen her karşı hareketi kendi çıkarına ters bir eylem olarak yorumlar ve sonuç olarak da ayrışma ve çatışma yolunu seçer. Bu durumu Rusya ve Hollanda örneği üzerinden yorumlarsak durumun asıl sebebi iki ulusun geçmiş tecrübeleridir. Geçmiş tecrübeler, kültürü etkilemiştir, bu da ideolojik olarak iki ulusun farklılaşmasına neden olmuştur. Rusya geçmişte pek çok işgale maruz kalmış, siyasi gücünü de Çarlık döneminden itibaren askerî açıdan güçlenerek sert bir yayılmacılık yöntemi ile sağlamış bir ulustur. Bu nedenle de sistem içerisinde güvensiz ve güç odaklı bir mantaliteye sahiptir. Diğer örnek Hollanda ise tüccar bir ulustur, deniz ticareti ve kolonicilik faaliyetleriyle zenginleşmiştir. Bu nedenle daha işbirlikçi ve uzlaşmacıdır. Bu örnek temel kimliğin bileşenlerini oluşturan kültürün sadece din, etnik köken ve konuşan dil değil, tarihi tecrübeler doğrultusunda da şekillendiğini göstermektedir. Bu sebeple de güvenlik kültürleri tıpkı ilişkiler gibi kimliklere

²² Wendt. 1999 ss. 246-308

bağımlı bir değişkendir; fakat çok daha sabittir, kolay kolay değişim göstermezler. Çünkü devletler bu kültürleri tarihi bir süreç sonunda içselleştirmiştir, kimi zaman bazı durumlarda değişkenlik gösterse de farklı kültürün tam olarak içselleştirilememesi sebebiyle yeniden içselleştirilen ana kültüre geri dönüş yaşanmaktadır.

Kısaca hem tip hem de temel kimlik bağlamında yapılan analize göre; uluslararası sistemi sadece materyal veya sadece düşünsel bağlar ile incelemek yanlış sonuç vermektedir. Her ikisini birlikte analiz konusu yapan inşacı teori kullanarak gerçeğe daha yakın çıkarımlar yapılabileceği öngörülmektedir.

1.2. Kimliklerin Tanımı ve Genel Değerlendirmesi

1.2.1. Avrupa Temel ve Tip Kimliği

Avrupalılık kimliği Avrupa kıtasında yaşayan milletlerin ortak üst kimliğidir. Bu kimlik; ortak bir Avrupa kültürü, tarih, değerler ve politik sistemle ilgilidir. Bu çalışmada bahsi geçen Avrupalılık kimliği, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin kimliğidir. Avrupa Birliği üyesi her devletin vatandaşı Maastricht Antlaşmasına dayanarak aynı zamanda Avrupa vatandaşıdır.²³ Tip kimlik genel olarak Avrupa Birliğinin izlediği temel ortak ideolojisini şekillendiren demokrasi, ekonomik refah, insan haklarına saygı gibi hususları kapsarken; temel kimlik olarak ise tarihsel, dini ve kültürel bağlardan oluşur.

Genel olarak AB'nin temel kimliği, müşterek Hristiyan Avrupalılık kimliği üzerine inşa edilmiştir. Bu üst kimliğin temel kimliğinin yapıtaşlarının kökleri ise Antik Yunan, Roma ve Charlemagne'nin (Şarlman) kurduğu Roma-Cermen imparatorluğunun oluşturduğu mirasla birlikte Hristiyan gelenekten gelmektedir.²⁴ Tip kimlik olarak ise ilk olarak 1973 Kopenhag zirvesinde belirtildiği ve 1993 Kopenhag zirvesinde yeniden daha detaylandırılarak pekiştirildiği gibi; insan hakları,

²³ European Commission. EU Citizenship. Policies. Justice and fundamental rights. commission.europa.eu

²⁴ Mark Hewitson/ Matthew D'Auria. Europe in Crisis: Intellectuals and the European Idea 1917–1957. 2012.

demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi liberal değerler üzerinde inşa edilmiştir. ^{25 26} Bunun yanı sıra sekülerlik Avrupa kimliğinin önemli bir parçasıdır. Günümüzde temel kimliğin önemli elementlerinden birisi olan Hristiyanlık, sanayi devrimi sonrası yükselen ateizmin etkisiyle birlikte daha çok kültür ve gelenek üzerinden bir etki yaratmaktadır. Yani, her ne kadar toplum seküler olsa da Hristiyanlığın getirdiği alışkanlıklardan vazgeçmemektedir; mevcut düşünce yapısı da buna göre şekillenmiştir. Dolayısıyla, Avrupa'nın temel kimliğinin inşasında Hristiyan gelenek, sekülerliğin etkisine rağmen temel yapı taşlarından birisi olmuştur.

Bununla birlikte, tarihsel olarak Avrupa Birliğini oluşturan; Fransa, İtalya, Belçika, Lüksemburg, İspanya, Portekiz, Polonya, Çekya, Avusturya, Slovenya, Macaristan, Hırvatistan ve Litvanya Katolik iken; Hollanda, İsveç, Danimarka, Finlandiya, Estonya, Letonya ve kısmen de Almanya Protestan mezhebine mensuptur. Daha öncesinde Birliğin içerisinde yer alan Büyük Britanya da Protestan çoğunluğa sahip idi. Yunanistan ile birliğe daha sonra dahil olan Romanya, Bulgaristan ve Kıbrıs da Ortodoks mezhebindedir. Bu farklılık az da olsa temel kimlikte bir farklılığa yaratmaktadır.

Samuel Huntington'a göre de Avrupa; Batı ve Doğu olarak kültürel açıdan ikiye ayrılmıştır. Katolik ve Protestan kültüre sahip ülkeler Batı Avrupa olarak tanımlanmış iken, Ortodoks Avrupalılar Doğu Avrupalı olarak tanımlanmıştır. ²⁷ Huntington, bunu dini açıdan gelen alışkanlık ve kültürel farklılığa bağlasa da aslen Avrupa'yı sadece mezhepsel açıdan ayırmıştır. Fakat sadece mezhepsel değil, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminin yarattığı kültürel ve siyasi ayrımı hesaba katmak daha açıklayıcı olacaktır. Bunun sebebi de bu dönemin benzer sosyoekonomik koşullar, kültürel ve siyasi alışkanlıklardır. Eski Sovyet bloğu ülkelerinin AB üyesi olanlarda dahi benzer gelişmişlik, ²⁸ demokrasi endeksine sahip olduğunu, ²⁹ benzer

²⁵ Declaration on European Identity. Bulletin of the European Communities. Copenhagen, 14 Aralık 1973.

²⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. 22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi. Ab.gov.tr.

²⁷ Samuel Huntington. The Clash of Civilizations? Foreign Affairs. Summer, Vol. 72, No. 3, 1993. ss. 22-49

²⁸ Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. UN. 2022

muhafazakarlık, milliyetçilik ve göçmen karşıtlığı gibi taban bulan siyasi söylemlerin, benzer politik yapıların ve gelenekselci kültürün var olduğunu, Polonya-Macaristan örneğinde olduğu gibi görmekteyiz.³⁰ Aynı zamanda, Almanya ile Polonya'nın arasındaki veya Avusturya ve Macaristan arasındaki kültürel ve ideolojik farklılığı sadece mezhep ve tarihsel köken ile açıklayamayız. Bu nedenle, öncesinde Doğu bloğunda yer alan ve sonrasında ise Batı ideolojisine ve siyasetine entegre olmuş bu devletlere, tam olarak AB'nin çekirdeğini oluşturan devletler olan Batı Avrupalılar ile aynı demek doğru olmaz. Daha sonrasında katılan bu devletler her ne kadar AB'nin temel ideolojisini benimsemiş olsalar da Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerdeki demokrasi konusunda diğer üye devletlere oranla geri kalmışlık,³¹ geçmiş komünist dönemden kalan alışkanlıkların hala devam ettiğinin bir göstergesidir.

Avrupa birliğinin kurulması fikri her ne kadar 2. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşmış bir fikir gibi görülse de Orta Çağ'ın erken dönemlerinden beri pek çok hükümdar, din adamı ve felsefeci tarafında hayali kurulan ve ifade edilen bir düşüncedir. Öncelikle, Avrupa kimliğinin ilk temelleri Antik Yunan ve ayrıca Roma medeniyetlerinde aramaktayız. “Avrupa” ifadesi ilk başta Ege'nin batısındaki toprakları tarif etmek için kullanılmıştır.³² Bu nedenle Yunan medeniyetinin etkisine giren bölgelerde, öncelikle Roma, ardından ise Hristiyan Avrupa “Avrupalı” temel kimliğine sahip olmuştur. Bununla birlikte, Antik Yunan demokrasisi ve Roma hukuku, Avrupa tip kimliğini de etkilemiş ve şekillendirmiştir. Roma'nın yıkılmasının ardından karanlık çağ olarak adlandırılan dönemde de Hristiyanlık dini kıtada birleştirici güç olmuştur. Charlemagne'nin kurmuş olduğu, Hristiyanlık fikri üzerine inşa edilen Cermen Roma İmparatorluğu ise ilk ortak Avrupalılık fikrinin ortaya çıktığı devlet olmuştur. Bu nedenle de Charlemagne Avrupa'nın babası olarak adlandırılmaktadır. Daha sonrasında, Orta Çağ boyunca din birleştirici güç olmaya devam etmiştir. Özellikle Haçlı Seferleri Avrupa'nın birleşmesi ve ortak bilinç

²⁹ Economist Intelligence Unit, Democracy index 2022. 2023.

³⁰ Andrzej Rychard. “Successes and Pitfalls in Comparison: A Case Study of Poland and Hungary.” Polish Sociological Review, no. 133, 2001, ss: 51–54.

³¹ Democracy index 2022. 2023.

³² John McComrick. Understanding the European Union: The Idea of Europe, European Union Series Forth Edition, 1999. ss. 23-24

oluşturması açısından önemli bir olay olmuştur. Kısaca Avrupalılık temel kimliğinin özünde Hristiyanlık dini yer almaktadır.

Bu dönemde ayrıyeten, Antik Yunan ve Roma'da ortaya çıkan yurttaşlık kavramı bozulmuş, feodal bir sistem oluşmuştur. Bu feodal sistem ise soyluluk ve serflik gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Feodal yapı, aynı zamanda otoritenin tek bir elde toplanmasını engelleyerek Avrupa için önemli değişimlerin önünü de hazırlamıştır. Örneğin; doğuda mutlak krallıklar olduğu için birey ve devlet her zaman iki ana muhataptır, bu durumun aksine feodal sistemde sıradan bir birey öncelikle yerel otoritelere, yerel otoriteler üst otoriteye, üst otorite krala o da kiliseye bir nevi hesap vermek durumundaydı. Bu güç paylaşımı neticesinde uzun vadede kontluk gibi küçük yerel otoritelerin, lord gibi üst otoritelere, lordların da krala karşı baskı kurmasına zemin oluşturmuştur. Bu durum da ayrıca Kralın direkt olarak toplum üzerinde otorite kurmasını engellemiş, bunun sonucu da otoriter devletçiliğe karşı sivil toplum anlayışını geliştirmiştir. 1215 senesine gelindiğinde ise yerel otoriteler, İngiltere Krallığında ilan edilen ve Kralın yetkilerini kısıtlayarak; hukukun kralın arzu ve isteklerinden üstün olduğunu tanımlayan Magna Carta'yı ilan ettirmiştir. Yani, devletin mutlak gücünü kırılması bu yapının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır³³. Bu gelişme de seneler sonra yaşayacak olan Rousseau'nun tabiriyle devletin bir "toplumsal sözleşme" olduğu fikrini de ortaya çıkarmıştır. Buna göre; *"Devlet, bir grup insanın bir araya gelip kendi sınırsız özgürlüklerinden taviz vererek oluşturdukları bir sözleşmeden başka bir şey değildi ve ortak iradenin bir sonucuydu, dolayısıyla bu sözleşmeye kral dahil herkes uymalıydı."*³⁴ Bu düşünce de temel kimliklerde devlet tapar anlayışın yerine bireyi ve özgür iradeyi yücelten anlayışı geliştirmiştir. Bunun sonucu olarak da cumhuriyet ve demokrasi fikrinin temelleri atılmıştır. Yani, temel kimliklerde yerleşen fikirler zaman içerisinde günümüz Avrupa'sının tip kimliğinin yapısını şekillendirmiştir.

Devletin Orta Çağ boyunca Thomas Hobbes'un ifadesiyle bir tür Leviathan'a dönüşerek ve kendi başına hukukun kendisi olan, kurulu düzeni sürdürmek amaçlı

³³ Ersan İlal. Magna Karta, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, sayı: 34, 1969. ss. 210-242

³⁴ Kemal Gözler. Hukuka Giriş; Hukukun Temeli Hakkında Temel Görüşler, Ekin Basım-Yayın. 11. Baskı. 2014. ss. 212-213

öncelikle kilise gibi çeşitli aygıtlar kullanarak fikinsel ve zihinsel olarak baskılayarak kurduğu sistem;³⁵ Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan süreç içerisinde zayıflamaya başlamıştır. Reform hareketleri sonucu doğan Protestanlık mezhebinin içerisinden da Protestan ahlak anlayışı ortaya çıkmıştır. Tanrının dünya nimetlerinden uzak durup, çok çalışanı ve üretene ödüllendireceğini düşünen Protestan felsefe de sonradan kapitalizmin doğuşunun zeminini hazırlayacaktır. Aydınlanma çağıyla birlikte ise kilisenin ve dinin otoritesi iyice zayıflamış, özgür düşüncenin önü açılmıştır. İlerleyen süreç içerisinde Fransız Devrimiyle birlikte ise aristokrasi-kral-kilise üçgeninde gelişmiş bu dogmacı ve baskıcı sistem tamamen yerle bir olmuştur. Bu sayede eşit yurttaşlık, özgürlük, hukukun üstünlüğü, demokrasi, sekülerlik gibi yeni kavramlar türemiştir. Bu kavramlar da günümüzün Avrupa'nın temel ve tip kimliği şekillendirecek bileşenler haline gelecekti.³⁶

Avrupa politik sisteminin temelleri ise Napolyon Savaşları sonrası, 1815 senesinde Viyana Kongresinde atılmıştır. Viyana Kongresinin sonucunda, modern uluslararası ilişkileri değiştirecek iki temel hususu ortaya çıkarmıştır: Bunlardan ilki, *“savaş bir güç kullanımudur ve siyasetin başka araçlarla devamı söz konusudur”*; ikincisi ise *“savaşın sistemi dönüştürme yeteneği vardır.”*³⁷ Bu kongre ile ayrıca Avrupa'da büyük devletler ilk kez ortak bir politika üretmiştir. Bu politika kıtada güç dengesinin yeniden oluşturulması ve de İmparatorlukların yani statükonun, yükselen milliyetçilik, toplumculuk ve özgürlük dalgasına karşı korunmasıydı.³⁸ Orta Avrupa'daki küçük Alman ve İtalyan devletçiklerini birleştirme planı da ilk kez bu zamanda görüşüldü. Bu birlik planı, Avusturya İmparatorluğu'nun nüfuz alanı içerisindeki eski Roma-Cermen İmparatorluğu sınırlarındaki küçük Alman devletçiklerini Avusturya İmparatorluğu çatısı altında birleştirmeyi amaçlıyordu. Bunun dışında ittifaklar kurularak, olası bir ihtilal ve isyan dahilinde ortak hareket edip, Avrupa'nın siyasi yapısının topyekûn müdafaa edilmesi de kararlaştırıldı. Bu oluşturulan yapıya “Avrupa Uyumu” (Concert of Europe) adı verilmiştir. “Matternich sistemi” adı da verilen bu yapı dahilinde Avrupalı devletler Avrupa

³⁵ Louis Althusser. Ideology and Ideological State Apparatuses. 1970. ss. 1345-1346

³⁶ European Union. The EU values, ECL v2.

³⁷ İlknur Şemşek. Viyana Kongresi sürecinde Barışın İnşası ve Avrupa Ahengi (1814-1822). 2014.

³⁸ James Stuart Olson, Historical dictionary of European imperialism. Congress of Vienna Greenwood Publishing Group. 1991. ss. 148-151

içerisinde yaşanan isyanlar bastırılmış, Kırım Savaşı'nda da Rusya'ya karşı ortak harekât gerçekleştirmişti.³⁹ Ancak, daha sonrasında bu düzen, ulusçuluk akımının iyice yükselmesi, hak hukuk ve özgürlüklerin genişletilmesi, aynı zamanda da diğer bir Alman devleti olan Prusya'nın güçlenerek Avusturya ve Fransa'nın hegemonyasında kıta içerisinde karşı çıkması nedeniyle bozulmuş oldu.

Matternich'in sistemi bozulmasıyla artan etnik tansiyonu dizginlemek ve yeni bir Avrupa sistemi inşa etmek amacıyla, Rus-Osmanlı Savaşı'nın akabinde; yükselen ve Almanya İmparatorluğuna dönüşen Prusya'nın ev sahipliğinde, Alman Şansölyesi Bismarck liderliğinde, 1878 senesinde Berlin Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede "Avrupa Uyumunu" bırakılarak, ulus devletleri savunan bir sistem benimsenerek yeni bir güç dengesi inşa edilmiştir. Fakat bu yeni oluşturulan dengeler Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorlukların dağılışının da alt yapısını kurmuştur. Ulus devlet yapısının benimsenmesiyle birlikte ise modern Avrupa sistemi oluşmuştur. Ancak bu yapı Avrupa içerisinde, özellikle de çok uluslu devletlerde, bağımsızlık isteğini ve de etnik tansiyonu arttırdığı gibi, büyük güçler arasında ortak bir ittifakı sağlayamadığı için kömür ve çelik gibi o dönem için hayati olan kaynakların paylaşımını engellemekteydi. Bu durum Avrupa'nın ortasında bir savaşı kaçınılmaz hale getiriyordu. Nitekim 1914'de 1. Dünya Savaşı patlak verdi. Bu durum da bu sistemin sürdürülebilir olmadığı düşüncesini ilk olarak ortaya koydu ve yeniden ortak Avrupa fikrinin kıvılcımlarının oluşmasını sağladı. Fakat, iki cihan harbi arasında hayata geçirilemeyen bu fikir, sonrasında 2. Dünya Savaşı'nı engelleyemedi. Ortak Avrupa fikri de dolayısıyla, ancak 2. Dünya Savaşının yarattığı büyük yıkım sonrası kaçınılmaz ve hayati olduğu anlaşılmış oldu.

1950'li yılların Avrupası iki büyük savaş yaşamış, savaşlar yüzünden yıpranmış, güçsüzleşmiş bir vaziyetteydi. Yeni dönemde Avrupalı devletler bu yüzden geçmişte yaşanan tatsız tecrübelerin yeniden yaşanmasını engellemek, hatta savaşı sadece düşünülmez değil, imkânsız hale getirmeyi nihai hedef yapmıştır.⁴⁰ Bu amacın yöntemi ise ortak bir üst yapı, dolayısıyla ortak bir kimlik oluşturmaktır.

³⁹ Verda Yiğit. 1648 Vestefalya Barışından 1815 Viyana Kongresine Kadar Olan Dönemde Uluslararası Sistemin Dönüşümü. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bölümü Yüksek Lisans Tezi. 2008.

⁴⁰ Schuman Declaration. 1950.

Savaşların sebebi her ne kadar realist kuramca Avrupa açısından sadece hammadde paylaşımı ve değişen güç dengesi gibi kavramlarla açıklansa da asıl altında yatan neden ulusçuluk nedeniyle bölünmüş olan kimlikler arası farklılıkların oluşturduğu çıkar farklılıkları ve güvensizlikti. Bu da ortak bir Avrupalı siyasi yapının ortaklığına ihtiyaç bırakmaktaydı. Bu düşünce AB'yi oluşturacak birliğin fikrinsel temellerini atmış oldu. Nihayetinde 1951 senesinde bu hedefe yönelik de adım atıldı; Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Almanya ve İtalya önderliğinde, önceki iki savaşın önemli nedenlerinden olan kömür ve demir madenlerinin paylaşımı amaçlı Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuş oldu. Bu sayede Avrupalı devletler ilk kez kendi egemenliklerinden taviz vererek ortak bir çatıda birleşmiştir. Ancak bu sadece ham madde ve kaynak paylaşımı seviyesinde kalmamıştır. Ardından 1957 senesinde topluluk; işgücü, emtia ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanmasını hedefleyen Roma Anlaşmasını imzalayarak, Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) kurmuştur ⁴¹. Bu gelişme ile birlikte AKÇT gümrük birliği olma gayesini aşip aynı zamanda bir siyasi birlik haline gelmiştir. Bu yeni yapı aynı zamanda ortak Avrupalılık kimliğinin de oluşturulmasına öncülük eden bir tür şemsiye haline gelmiştir. Yani, ilk başta oluşan kömür ve çelik birliği zaman içerisinde kimliklerin uyumunun artması dolayısıyla günümüz Avrupa Birliği oluşturmuştur. Yani, Avrupalı kimliği pekiştikçe de Birlik yapısı da sağlamlaşmıştır. Günümüzde Avrupa Birliği de Avrupa Birliği üye devletlerinin kolektif kimliğidir.

1.2.2. Türk Temel ve Tip Kimliği

Türk; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Anayasada tarif edildiği gibi ortak ulusal kimliğidir. TDK Türk kimliğini iki farklı şekilde tanımlamıştır: bunlardan ilki; *“Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse”* şeklindedir. Diğer tanıma göre ise Türk *“Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse”* idir.⁴² Yani, Türk kimliğinin görünürde oldukça farklı iki anlamı mevcut olsa da aslında ikinci tanım özünde birinci tanımın kökünü oluşturmaktadır. Ziya Gökalp'a göre de Türk kimliği; *“aynı dili konuşan, aynı dini ve millî kimliği oluşturan, kültürel değerleri*

⁴¹ T. C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, Avrupa Birliği'nin Tarihçesi. AB.gov.tr

⁴² TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Sozluk.gov.tr

yaşayan ve yaşatan” insanların birliğinin bir sonucudur.⁴³ Yani, buradan yola çıkarsak, Türk kimliği, onu oluşturan ana unsur olan Türk etnisite kimliğinin tarih boyunca etkileşime girdiği kültürler, gelenekler ve dilinin etkisiyle şekillenmiştir ve günümüz Türk kimliğini oluşturmuştur. Türk kimliğini tarihsel olarak incelediğimizde de geçmişte Orta Asya’da göçebe olarak yaşayan pek çok konfederasyona ve boya bölünmüş olan ve genel çerçeveye ile “Türk” olarak adlandırılan bir halktır.⁴⁴ Bu “Türk” adı verilen göçebe topluluğun Oğuz boyundan gelen Türkiye Türkleri, Karluklar ve Karahanlılar sonrasında Müslümanlığı benimsemesinin ardından, Selçuklu İmparatorluğu döneminde Hazar Denizinin doğusundan İran üzerinden Anadolu’ya göçmüştür. Yaşanan göç sonucu Türkler, bulunduğu coğrafyadaki kültürlerle de etkileşime girmiş ve coğrafyadaki pek çok etnik unsuru ve kültürü içerisine katmıştır.⁴⁵ Bu nedenle günümüzdeki modern anlamdaki “Türk” kimliği aslında etnisite olan Türklüğün üzerinde çok daha kapsayıcı üst bir yapıdır. Yani, Ziya Gökalp’in de bahsettiği gibi aynı kültür ve dili paylaşanların birliğidir.

Genel olarak Türkiye’nin temel kimliğine kuşbakışı olarak bakıldığında; Oğuz Türk ve Hanefi Sünni Müslüman kimliğine sahiptir, Altay dil ailesine mensup Türki dillerin Batı Oğuz kolundan Türkiye Türkçesini konuşmaktadır. Sadece dini ve etnik olarak değil, dilsel olarak da Hint-Avrupa dilleri konuşan Avrupa’dan farklı kılmaktadır. Yani, dini, kültürel ve etnik köken olarak Avrupalılardan farklı bir kimliğe sahiptir. Bununla birlikte Türklerin Anadolu’ya ayak basması ve sonrasında Hristiyan Avrupalılarla yapılan mücadeleler, Türklerin farklı kültür ve dine mensup olması etkisiyle de bir tür “öteki” olarak görülmesine sebep olmuştur.⁴⁶ Bu ötekilik ve sonucu oluşan düşman ulus kimliği, özellikle Osmanlı döneminde yaşanan Balkanlarda ilerlemeyle birlikte çok daha derinleşmiştir. Hatta “Anne, Türkler geliyor!” minvalinde çocukların korkutulduğu hikayeler anlatılmış; “Türk gibi kokmak”, “Türk gibi konuşmak” ve “kana susamış Türk” gibi Türk karşıtı,

⁴³ İhsan Kalenderoğlu, Türk Kimliği. Türk Yurdu Dergisi. Mayıs 2009 - Yıl 98 - Sayı 261

⁴⁴ Türk Tarihi Araştırmaları. Türk Kimliğinin ortaya çıkışı ve İlk Türkler. 2013.

⁴⁵ Abdulkadir Yuvalı. Anadolu’da Türk Kimliğinin Oluşması İle İlgili Bazı Tespitler. Erdem. 1996.

⁴⁶ Erhan Akdemir. Avrupa Aynasında Türk Kimliği. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 7, No:1 (Güz: 2007), ss. 31-148

aşağılayıcı deyim ve ifadeler kendine yer etmiştir.⁴⁷ Kısaca, Müslüman ve dolayısıyla öteki olan Türklerin Hristiyan Avrupa içlerine yaptığı ilerleme, Türkler hakkında karşıt ve düşmanca bir algının oluşmasına sebep olmuştur. Hatta, bu dönemde Osmanlı'yı Balkanlardan atma amaçlı Avrupalı devletler defalarca birleşerek Osmanlıya karşı ortak mücadelelere girmiş, bu şekilde ortak bir düşmana karşı birleşerek da ortak Avrupalı kimliğinin pekişmesini ve yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Döneminde Osmanlı İmparatorluğuna karşı kurulan kutsal ittifaklar, ortak üst kimliğin pekişmesi açısından örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda, bu dönemde özellikle İslam ile Türk kimliği eşit olarak görülmüş, Türkler ile Avrupalı devletlerin mücadeleleri batı ile doğunun mücadelesi olarak addedilmiştir.⁴⁸ Türk kimliğinin İslam ile eş addedilmesi günümüzde de sürmektedir. Yugoslav ve Yunanlar tarafından, Boşnaklar ve Arnavutlar gibi Balkan Müslüman halklarına Türk diye atıfta bulunulması;⁴⁹ ⁵⁰ aynı zamanda, yakın zamanda İsveç'te yaşanan Türkiye'yi protesto amaçlı Kur'an yakılması,⁵¹ gibi örnekler Türkiye'nin seküler tip kimliğine rağmen hala İslam kimliği ile özdeş olarak görüldüğünün, aynı zamanda Türk kimliğinin de İslamofobi'den etkilendiğinin kanıtıdır.

Asırlar boyu oluşan Avrupa'da oluşan Türk karşıtlığına karşın Türk kimliği, uzun süre boyunca kurulan tarih ve coğrafi yakınlık hasebiyle de kurulan kültürel bağlar sayesinde tamamen olmasa da kısmen Avrupa, özellikle de Balkan coğrafyasıyla da kültürel bir yakınlık da oluşturmuştur. Bu kültürel yakınlığın izlerini geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındaki bölgelerde görmekteyiz. Yunanlarda eve sağ ayakla girme alışkanlığının bulunması,⁵² Arnavutlarda kız isteme geleneğinin olması,⁵³ veya balkanların genelinde kutlanan Hıdırellez ve Nevruz gibi günler bu kültürel etkileşimin olduğunun kanıtı niteliğindedir. Bununla birlikte

⁴⁷ 3Monkeys. Mama, the Turks! European integration and the burden of history. 2018.

⁴⁸ Akdemir. 2007

⁴⁹ M. Cosmas Megalommatis. Turkish-Greek Relations and the Balkans: A Historian's Evaluation of Today's Problems. Cyprus Foundation. 1994. s. 28

⁵⁰ Rferl. Christchurch Attacks: Suspect Took Inspiration From Former Yugoslavia's Ethnically Fueled Wars. 2019.

⁵¹ AA. Danish far-right leader 'burns' Muslim holy book again in Sweden. Mayıs 2022.

⁵² Gregory Pappas. Why Greeks enter with right foot on new years? Pappaspost. 2019.

⁵³ Ali Özkan. Türk gelenek ve göreneklerinin Arnavutluk'ta bazı yansımaları. Türk Dünyası Araştırmaları. Cilt: 101, Sayı: 20. 2012. ss. 213-240

Balkanlara yerleştirilip, o coğrafyada yüzyıllarca yaşayan ve sonrasında Türkiye'ye göçen Türkler ve Arnavut, Boşnak ve Pomak gibi Müslüman Balkan halkları o coğrafyanın kültürünü de buraya taşımıştır, dolayısıyla yüzyıllar boyunca kurulan bağlar kültürel olarak bir etkileşim beraberinde getirmiştir. Bu sebeple, bulunduğu konumun da etkisiyle aslında birbiriyle düşman olarak algılanan batı ile doğululuk arasında da geçmişte yaşanan düşmanlık durumuna rağmen, günümüzde bir tür köprü vaziyeti görmektedir. Bu nedenle de Türkler, hem doğulu olduğu kadar batılıdır, hem de ne doğuludur ne de batılıdır, aslında her ikisinin birleşimidir. Çünkü kültürel etkileşim ve değişim temel kimliği de etkiler, temel kimliğin yapısının her iki tarafın öğelerini içermesi her iki tarafla belirli ölçülerde ortaklık kurulmasını beraberinde getirir. Bu durum kesin bir kalıba sokmamızı engellediği gibi, aslında Türk ulusunun kendi içerisinde dahi bir tür kimlik karmaşası içerisine girmesine, yani kendisini ne tam Avrupalı ne de tam Asyalı veya Orta Doğulu olarak tanımlayamamasına neden olmuştur. Yapılan araştırmalar da bunu kanıtlar niteliktedir. Ankara Üniversitesi'nin 2010 yılında yaptığı araştırmaya göre ise; toplumun %28,88'i Türkiye bir Avrupa ülkesidir derken, %15,5'i Ortadoğu, %11,43'ü de İslam ülkesidir cevabını vermiştir.

⁵⁴ Kadir Has Üniversitesi'nin bir araştırmasında, Türkiye dış politika konularında en yakın kiminle iş birliği yapmalıdır? Sorusu sorulduğunda ise; % 17,5 İslam ülkeleriyle, % 14,1 ABD ile, % 12,7 Avrupa Birliği ülkeleriyle, %10,1 NATO ülkeleriyle, % 14,1 ise Türki Cumhuriyetler ile hareket etmeli cevabı alınmıştır. ⁵⁵ Yani, toplumun belirli bir kesimi kendisini batı ile yakın görürken belirli bir kesimi doğu ile yakın görmektedir. Fakat, genel olarak toplamda batı bloğu ile iş birliği yapılmasını savunanlar kısmen fazlalık oluşturmaktadırlar. Ancak, araştırmanın sonucundan anlaşıldığı gibi kesin olarak da bir tarafa eğilim bulunmamaktadır. Türkiye'de özellikle, kıyı kesimlerde bulunan kentlerde yaşayan seküler vatandaşlar daha batılı bir görüntüde iken; iç kesimlerde kırsalda yaşayan muhafazakâr kesim daha orta doğulu bir kimliktedir. Seküler kesim daha batılı bir hayat görüşüne

⁵⁴ Prof.Dr.Çağrı/ Erhan, Dr.Hatice Yazgan/ Utku Kırıldökme/ Erhan Akdemir. Kamuoyu ve Türk Dış Politikası Anketi. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi. 2010.

⁵⁵ Mustafa Aydın/ Mithat. Çelikpala/ Erdinç Yeldan/ Murat Güvenç/ Osman Zihni Zaim/ Banu Baybars Hawks/ Ebru Candan Sokullu/ Kerem Yıldırım/ Berkay Ayhan/ Mehmet Kerem Çoban/ Sezen Kaya. Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Akademetre ve Global Akademi. Ocak 2022.

sahipken, muhafazakâr kesim daha doğulu bir hayat felsefesine sahiptir. Bu farklılık, temsilde iktidara gelen hükümetin farklılığına göre ülkenin tip kimliğini de değiştirmektedir.

Türkler, uzun yıllar boyunca da İmparatorluk ve mutlak merkezîyetçi monarşi altında yönetilmiştir. Selçuklu ve öncesi dönemde kurulan Türk devletlerinde derebeylik sistemi varken Osmanlı döneminde bu durum değişmiş ve Bizans benzeri mutlak merkezîyetçi bir monarşi anlayışı yerleşmiştir. Bunun yanında, eski Türklerden miras kalan liderliğin “*yaratıcının lütfettiği ilahi bir güç*” ile sağlanıldığına inanılan kut inancı da Türklerde bulunmaktadır.⁵⁶ Bu inanç Türklerin İslamiyet’e geçmesinden müteakip de devam etmiştir ve lideri kutsallaştıran bir anlayışın, dolayısıyla da her şeyi veren “devlet baba” kültürünün de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk ulusunun görece devletçi ve otoriter olmasının da asıl nedeni bu tarihsel süreç içerisinde yerleşen anlayıştır. Osmanlı yıkıldıktan sonra da Cumhuriyet döneminde tek parti rejimi ve ardından devam eden süreçte de sürekli güçlü lider ve istikrar arayışının demokratik kaygılara baskın çıkmasının sebeplerinden birisi de budur. Bu nedenle Avrupa’ya oranla Türk tip kimliği daha merkezîyetçi, devletçi ve otoriterdir. Bununla birlikte, Osmanlı ve daha öncesindeki savaşçı kültürden ötürü de güç ve çıkar odaklı realist bir güvenlik kültürüne sahiptir. Bu sebeple dostluk ve düşmanlık ilişkileri genelde politik, ekonomik çıkar üzerinedir. Örneğin; zaman zaman İsrail ile düşmanca bir ilişkiye sahip olmasına rağmen, ticari ilişkilerini geliştirerek devam ettirmektedir.⁵⁷

Tip kimliksel olarak Türkiye’nin Osmanlı’da 2. Mahmud döneminde başlayan batılılaşma ve modernleşme hareketleriyle başlayan ve cumhuriyet dönemiyle bu modernleşme hareketine ilaveten sekülerleşme ile devam eden süreç, Türkiye’nin tip kimliğinde değişimlere yol açıp kimliklerin yaklaşmasına da yol açmıştır. Bu batılılaşma olarak tabir edilen batının Rönesans ile, Rusya’nın 18. Yüzyılda tecrübe ettiği modernleşme, 1839’da Gülhane Parkında deklare edilen Tanzimat Fermanı ile başlatılmıştır.⁵⁸ Aslında, Fransız devrimi sonrası ortaya çıkan özgürlükçü ve

⁵⁶ Mehmet Çeribaş. Türk Kültüründe “Kut İnancı” ve “Kut Aktarma Yolları”. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi. 2021. s. 14

⁵⁷ AA. Türkiye'nin İsrail'e ihracatı rekor düzeye ulaştı. Aralık 2022.

⁵⁸ İlber Ortaylı. Batılılaşma Yolunda, İnkılap Yayınları. 2017. ss. 9-29

milliyetçi dalgayı, daha özgürlükçü bir sistem ile kontrol altında tutmak ve batının da bu hareketlere karşı desteğini almak için ilan edilen Tanzimat fermanı, büyük bir sosyokültürel değişimi beraberinde getirmiştir. Özellikle İstanbul, İzmir ve Selanik gibi kozmopolit kentlerde toplum, kültürel olarak bu dönemde olarak batıyı bir nevi örnek almış; kimi zaman da taklit etmiştir. Bu değişim; batının müziği, batının edebiyatı, düşüncesi, yaşam tarzı derken hemen hemen bütün her yere, siyasete de sıçramıştır. Bu toplumun modernleşmesi ve batıyı örnek alması ile batının düşünce yapısının benimsenmesiyle batı tarzında bir yönetimin de talep edilmesinin önünü açmış, bu talep de Kanuni Esasi'nin ilanı ve ardından Meşrutiyet'in ilanı ile sonuç vermiştir. Böylece Avrupa'daki devlet, hukuk yapısı örnek alınmış ve daha çağdaş, batılı bir modern devlet görüntüsüne bürünmüştür.

Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye, yeni bir ulus devlet yapısı ve sekülerizmin tip kimliğinin bir parçası haline gelmesi ile batılı kimliğini pekiştirmiştir. Bununla birlikte, otoriter bir rejim ve ekonomide devletçi bir anlayış izlenilmiştir. Bu dönem fikren batıyı yakalamak ve bilim esas alınarak Türk ulusunu batılı çağdaş devletlerin seviyesine çıkarmak temel gaye olmuştur. Bu anlamda eski Osmanlı devletinden kalan gerici ve çağ dışı olarak addedilen pek çok uygulama ve kurumlar bırakılmış ve fesih edilmiş, yerine çağdaş kurumlar kurularak yeni modern bir Türk ulusu yaratmak amaçlanmıştır. Türkiye siyasi olarak da Atatürk'ün "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" fikrini benimseyerek tarafsız kalmıştı. Bu tarafsızlık, dünya tarihinin en kanlı savaşlarından birisi olan 2. Dünya Savaşı döneminde de devam etmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrası ise iki kutuplu bir düzen oluşmuş, Türkiye ise bu oluşan yeni düzenin paydaları olan Komünist Doğu ve Demokratik Batı arasında sıkışmış bir vaziyette kendisini bulmuştu. Savaşın iki galip devleti bir tarafta ABD'nin başını çektiği Demokratik Blok, diğer tarafta ise Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Komünist Blok yer almaktaydı. Türkiye bu iki devletin oluşturduğu etki alanlarının tam ortasında savaşın ardından da tarafsız bir vaziyetteydi. Ancak iki kutuplu dünya düzeninde, bir nevi iki cephenin tam ortasında kalması sebebiyle Türkiye, taraf seçmek zorunda kalmıştı. Türkiye de hem Sovyetler'in boğazlar ve Kars, Ardahan illeri üzerindeki talebi hem komünizmin Türk devletinin kurulu rejimine karşı oluşturduğu tehdit hem de Atatürk'ün vizyonu doğrultusunda yüzünü batıya doğru dönme kararı almış ve 1946 senesinde ABD'nin Missouri zirhlısının

ziyaretiyle de hem tarafını hem de taraf olduğu bloğun demokratik tip kimliğini benimsediğini ilan etmiştir.

1950 senesinden, DP iktidarıyla başlayan süreçle birlikte, batıyla gelişen ilişkilere paralel olarak, 2. Dünya Savaşı öncesi benimsenen korumacı ve kamucu politikalar bırakılmış ve yarı liberal yarı kamucu karma bir ekonomi model benimsenmişti. Bu doğrultuda tip kimliksel yapıdaki değişimle birlikte Türkiye'nin batı bloğunun bir parçası olması da kesinleşmişti. Türkiye'nin batının demokrasisini ve liberal ekonomik politikalarını benimsemesi, Türkiye'yi Avrupa Topluluğunun potansiyel bir üyesi yapmıştı. Ardından gelen NATO üyeliği de bu askeri ittifaka üye olan Avrupalı devletlerle üst kimlik inşasının fikrîsel alt yapısını oluşturmuş oldu. Bütün bunları takiben de Türkiye, 1959 senesinde Avrupa Ekonomik Topluluğuna üyelik başvurusunda bulunmuştur, bu da ikili ilişkilerin başlangıcı olmuştur.

Genel olarak baktığımızda Türkiye, zaman içerisinde AET/AB'nin temel kimliğindeki sekülerlik gibi ve tip kimliğindeki demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi bazı öğelerini benimsemeye başlamıştır. Hem Balkan ve Anadolu coğrafyasındaki 10. Yüzyıldan itibaren yaşanan etkileşim ve bununla birlikte son 200 yılda gerçekleşen sekülerleşme ve batılılaşma hareketleri doğrultusunda kimliksel açıdan bir yakınlaşma sağlanmıştır. Fakat, temel kimliği oluşturan, din gibi bazı bileşenlerdeki farklılık bu uyumun sağlanmasına engel olmaktadır. Çünkü, önceden de bahsi geçtiği gibi artan sekülerliğe ve inançsızlığa rağmen Hristiyan kültür Avrupa Birliğinin temel kimliğini oluşturan önemli bir unsurdur. Bu sebeple doğan karşıtlık pek çok kez Avrupa'daki sağcı siyasetçilerin ifadelerine de yansımıştır. İtalya Kuzey Ligi Partisi Milletvekili, Türkiye'nin üyeliğine karşı "*Avrupa kendi kimliğini ve de Hristiyan kimliğini tekrar keşfedip korumalıdır*"⁵⁹ şeklinde karşı çıkmıştır. Avrupa'daki Hristiyan Demokrat partiler de Türkiye'nin üyeliğine karşı ifadelerde bulunmuşlardır: 1982 ile 1998 yılları arasında Alman Şansölyeliği görevini üstlenen Alman Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) genel başkanı Helmut Kohl: "*Avrupa Birliği'nin Hristiyan ilkelere dayalı olduğu ve bu kimliği*

⁵⁹ Mehmet Birekul. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı Avrupa'da yükselen kültürcü söylem ve din faktörü: Avrupa basınından okumalar. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 28. 2009. s. 76

paylaşmayan ülkeleri barındıramayacağı”⁶⁰ şeklinde bir ifade ile temel kimlikteki bu farklılık dolayısıyla Türkiye'nin üyeliğine karşı bir cephe almıştı. Crespo MacLennan'ın bahsettiği gibi pek çok Avrupalı için ise Türkiye'nin olası üyeliği “*geçmişte Avrupa'yı tehdit eden Osmanlı'nın yeni Viyana kuşatmasından farksız bir şey*”.⁶¹ Yani, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olası üyeliği bir kısım Avrupalı tarafından tarihi ve kültürel gerekçelerle karşı çıkmaktadır. Bu karşıt görüş zaman zaman dillendirilmektedir. Fakat, yine de temel kimliğin batı ile doğu arasında köprü kurma özelliğine vakıf olması dolayısıyla, Türkiye'nin üyeliği sorusu AB kampınca olumlu değerlendirmeler de almaktadır. İspanya AB ilişkilerden sorumlu Devlet Sekreteri Alberto Navarro; Türkiye'nin Ortadoğu'daki istikrar için önemli bir faktör olduğunu belirterek müzakerelere devam etmesini ve Avrupa'ya yaklaşmasının sürdürülmesini desteklemiş, AB'ye üyeliğinin temel kimliğinin her iki coğrafyanın bileşenleri içermesinden dolayı bölgesel barışa ve istikrara olumlu etki edeceğini savunan bir görüş sunmuştur.⁶² Ayrıyeten, Türkiye'nin 19. Yüzyıldan beri sürdürmeye çalıştığı batılılaşma, cumhuriyetin ilanından beri sekülerleşme ve demokratikleşme hamleleri hasebiyle Avrupa Birliği'ne tip kimliksel açıdan da bir yakınlık da kurmuştur. Bu yakınlık demokratik yönetim şekli ile laik, sosyal bir hukuk devleti olma⁶³ gibi AB'nin tip kimliği olarak gördüğümüz bileşenlerde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bu konuda sağladığı ilerlemeler de halihazırda AB tarafından sunulan yıllık raporlarda olumlu şekilde değerlendirilmiştir.⁶⁴

⁶⁰ Meltem Müftüler-Bac. “The Never-Ending Story: Turkey and the European Union.” Middle Eastern Studies, vol. 34, no. 4. 1998. ss. 240–58.

⁶¹ Julio Crespo MacLennan. The EU–Turkey Negotiations: Between the Siege of Vienna and the Reconquest of Constantinople. Turkey's Accession to the European Union. 2009. s. 21

⁶² Birekul. 2009. s. 79

⁶³ 18 Ekim 1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Madde II.

⁶⁴ “Sonraki bölümde detaylı şekilde değerlendirilecek.” Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları, 1998-2022. ab.gov.tr

2. İNCELEME

Bu kısımda kimlikler 20 yıllık dönemler şeklinde incelenecektir. Bu yöntemin uygulanmasının amacı tarihsel zaman aralıkları halinde, temel ve tip kimliklerin değişimi üzerinden inceleme yapılmasını kolaylaştırmaktır. Böylece her dönemde temel ve tip kimlikler arası benzer ve çelişen unsurlar çok daha kolay tespit edilecek ve dönem içerisindeki ilişkilere etki durumları ortaya konulabilecektir.

Öncelikle 1960 öncesi, ardından 1960-1979, 1980-1999 ve de 2000'den günümüz olarak çalışma yapılacaktır. Bu zaman aralıklarının seçilmesinin nedeni öncelikle Türkiye ve Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi koşulların benzerliğidir. Özellikle Türkiye, askeri darbeler ile bölünmüş bir siyasete sahiptir; 1960, 1980 darbeleri Türk siyasetini sıfırlamış ve kimliksel anlamda da keskin dönüşlerin yapılmasına neden olmuştur.

2.1. 1960 – 1979 dönemi

Bu dönem başta Berlin duvarının inşasıyla başlayan, Soğuk Savaş döneminin gergin atmosferinin hissedildiği bir dönem olmuştur. 1962 Küba Füze Krizi, 1968 Prag baharı, 1968 öğrenci ayaklanmaları ve 1973 petrol krizi gibi önemli olaylar yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın sıcak savaşa dönüşmesinin endişelerinin yaşandığı, Avrupa ve Türkiye açısından da Sovyet tehlikesinin pençesinin altında girilen bu dönemde, artan endişe dolayısıyla güvenlik temel kaygı haline gelmiş, bu nedenle hem Avrupa hem de Türkiye cephesi bu doğrultuda politikalar izlemeye koyulmuştur. Daha sonrasında "Detante" (Yumuşama) dönemi, bu işgal kaygısı azalmaya başlasa da özellikle Türkiye, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde toplum içerisinde var olan kapitalist sisteme karşı yükselen sol, statükoyu oldukça tehdit etmeye başlamıştır.

2.1.1. 1960 – 1979 dönemi Avrupa Topluluğu

AET için bu dönem en başta Sovyet yayılcılığı ve komünizm tehlikesi nedeniyle artan endişelerin yaşandığı, topluluğun kolektif kimliğini güçlendirmeye çalıştığı, aynı zamanda yaşanan değişimler sonucu temel ve tip kimliksel olarak dönüştüğü bir dönemdir. 2 büyük dünya savaşının ardından "yeni savaşı bir

olanaksız hale getirmek” fikriyle paralel yükselen ortak Avrupa fikrini pekiştirmek ⁶⁵ amacıyla, öncelikle ittifakı sağlamlaştıracak, ardından ise birlik çevresindeki diğer Avrupalı devletlerle ilişkileri kuvvetlendirecek önemli adımlar atılmıştır. Komünizmin yayılmasının tehlikesinin de hissedildiği, dolayısıyla ortak birliğin yayılıp güçlenmesinin öneminin de arttığı bu dönemde ilk genişlemesini yapan AET; iç politikada ilk olarak ortak tarım politikası, gümrük birliği ve çevresel sorunların ilk kez ajandaya dahil edilmesi gibi topluluğa üye devletler arasında ortak politikalar kurulması yönünde adımlar atmıştır. ⁶⁶ Bu dönemde ayrıca; 1973 senesinde yapılan Kopenhag zirvesinde topluluğun tip kimliksel tanımını oluşturan bildiri yayınlanmıştır. Bildiride topluluğun farklı kültürlerden oluşan bir yapı olduğu zikredilerek Avrupalı kimliğinin üye devletlerin ortak temel kimliği olduğu belirtilmiştir. Bildiride tip kimliğin ise demokratik ilkeler, insan hakları, hukukun üstünlüğü, adil yönetim gibi hususlar çerçevesinde şekillendiği ortaya konulmuştur. ⁶⁷ Bu sayede ortak üst kimlik yaratılması için bir tür çerçeve belirlenmiş olup, topluluğun parçası olmayı amaçlayan devletlerin bu ilkelere uyum sağlaması, yani temel ve tip kimliklerini uydurmaları gerekmektedir.

Bunun yanında AET ülkeleri, ekonomik olarak serbest ticareti savunsa da 2. Dünya Savaşı öncesi yaşanan 1929 ekonomik buhranı sonrası benimsenen; devletin piyasaya dahil olduğu, gerekirse borçlanarak ekonomiyi beslediği ve yavaş da olsa istikrarlı bir büyüme sağlayan Keynesyen modeli 1960’lı yıllar boyunca sürdürmüştür. Bu model daha sonra ancak 1973 Petrol Krizi’nin yarattığı kriz sonucu, artan devlet borçlanması ve yüksek enflasyon sebebiyle terk edilmeye başlanmış, daha az müdahaleci olan devleti ekonomik faaliyetlerden uzaklaşarak çok daha özgür bir piyasa anlayışı ortaya koyan neoliberal ekonomik model benimsenmiştir. ⁶⁸ Neoliberal ekonomik model; devleti ve bürokrasiyi küçülterek, kamu üzerindeki finansal yükü azaltmayı ve hem devleti hem de toplumu zenginleştirmeyi, bununla birlikte devletin toplum üzerindeki denetimini ve

⁶⁵ Schuman Declaration. 1950.

⁶⁶ European Union, History of European Union, 1960-69/ 1970-79. Europa.eu.

⁶⁷ Declaration on European Identity. Bulletin of the European Communities. Copenhagen, 14 Aralık 1973.

⁶⁸ Semih Şen/ Çağlayan Tabar/ Mircan Tokatlıoğlu. Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası, İş Ve Hayat Dergisi; Cilt 4, Sayı 8, 9. 2018.

etkinliğini azalttığı için bireyin de daha serbestleşmesini amaçlamaktadır. ⁶⁹ 1970'lerin ortasından itibaren Avrupa'da uygulanmaya başlayan bu neoliberal ekonomik model, Türkiye'de ancak 1980 sonrasında itibaren sonra tam anlamıyla uygulanmaya başlamıştır.

Bütün bunların yanı sıra 1960'lı yılların ortasından itibaren Avrupa ekonomisi, tıkanan Keynesyen sistem yüzünden bir durağanlaşma da yaşamaktaydı. Bu durağanlaşmanın üstüne 1973 Petrol Krizi eklenince ortaya çıkan stagnasyon ve enflasyon dolayısıyla ekonomi büyük bir daralma yaşamaya başlamıştı. Neoliberal sistemin daha benimsenmediği bu dönemde yaşanan bu daralma; 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik canlanmayı durdurmuş olması sebebiyle toplumda refahın azalmasıyla sonuçlanmıştı. Bu azalan refah durumu Avrupa'daki kapitalizmin geleceğini tehdit ediyordu. Çünkü işçiler önceki rahat yaşamı elde edememekte ve sistemden değişim talep etmekteydi. ⁷⁰ Mevcut 2. Dünya Savaşı sonrası klasik kapitalist ve aynı zamanda pek de özgürlükçü olmayan sistem bu soruna bir çözüm bulamamıştı. Bu sebeple, 1968'de Fransa'da cereyan eden ve küresel bir etki yaratan, 1968 hareketi olarak adlandırılan öğrenci ayaklanmaları, kısa sürede işçi sınıfının desteğini de alarak ülke genelinde grev ve fabrika baskını gibi sistem karşıtı eylemlere dönüştü. Böylece, 2. Dünya Savaşı'ndan beri biriken sistemsel başkaldırının ilk görünür tepkisi oluşmuştur.

Düşen toplumsal refah ve kısıtlanan özgürlükler özellikle bu dalganın hızlıca tüm kapitalist ülkelerde yayılmasına sebep olmaktaydı. Hatta, bu dalga Doğu Bloğuna sıçrayarak Prag Baharının yaşanmasına sebep olmuştu. Benzer şekilde, 1974 Portekiz Devrimi ve aynı zamanda Franco diktatörlüğünün yıkılması bu toplumsal hareketlerin ardından gerçekleşmişti. 1968 hareketleri bu bağlamda; tutarlı ve bilinçli olarak yönlendirilen hareketler olmaktan çok, etkileri ancak sonradan anlaşılacak bir isyan hareketi haline gelecekti. 1968 hareketi, sistemi yıkılmasına sebep olacak bir devrim hareketi olmamış, aksine sistemin kendisini revize etmesine öncü olan bir halk hareketi olmuştu. 1968 hareketleriyle birlikte, batının kapitalist

⁶⁹ Besim Tibuk. Liberal Felsefe.

⁷⁰ Göran Therborn/ Geoff Eley/ Hartmut Kaelble/ Philippe Chassaigne. The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History? Journal of Modern European History Vol. 9, No. 1, Space, Borders, Maps. 2011. ss. 8-26

devletleri bir nevi 2. Dünya Savaşı öncesindeki koyu kural ve kaidelerle örülmüş kabuklarını kırarak daha özgür ve serbesiyetçi olmaya başlamıştı. Bu dönüşüm toplumsal ve siyasi olduğu gibi ekonomik sisteminde değişmesine öncü olmuş, kapitalist sistemin kendisini yenilemesine de kılavuz olarak “toplumsal refah” odaklı gelişen sosyal demokrasinin gelişmesine ön ayak olacaktı. Bu da neoliberal sistemin yarattığı gelir adaletsizliğini asgari seviyeye çekmiştir. Ayrıca, 1970’li yıllarda sosyal demokrasinin gelişmesi ile var olan kapitalist sistem işçilere, öğrencilere talep ettiği hakları şiddetsiz, yıkımsız bir yöntemle kendisinden taviz vererek, yükselen sol potansiyel sol hareketin önünü kesmiştir. Çünkü alt kesim talep hakları için sistemi değiştirmeye gerek duymadan kapitalist sistemin kendini yeniden düzenlemesi sonucu elde etmiştir.⁷¹ Sosyal Demokrasinin yükselmesiyle birlikte ideolojik olarak üretim sadece kâr amacı güden değil “eşitlik ve refah toplumu” amaçlayan “sosyal liberal” anlayış, özellikle Batı Almanya ve Kuzey Avrupa ülkelerinde gelişmiştir. Bu gelişime paralel de komünist Doğu Avrupa’da özgürleşme ve demokratikleşme hareketleri yaşanmıştır. Polonya, Macaristan gibi ülkelerde sosyalist demokratik hibrit rejimler kurulmaya çalışılmış; ancak SSCB’nin sert müdahalesi dolayısıyla bu rejimler kalıcı olamamıştı. Batı Almanya’da başa gelen Sosyal Demokrat Parti (SPD) lideri Willy Brand döneminde bu iki taraflı kimliksel değişim ve yumuşama döneminin yarattığı siyasi yumuşamayla birlikte, AET ülkelerinin Doğu Avrupa ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması sağlanmıştır.

AET devletlerinde yaşanan ideolojik yumuşama ve mantalitedeki değişim, bu ülkelerin komünist Doğu Avrupa’ya bakışını değiştirmesi, aynı dönemdeki ABD ve SSCB arasında başlayan yumuşama ve silahsızlandırma döneminin de etkisiyle Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle diyaloga girmesine ve ortak zemin bulmasını sağlamıştır. Bu sayede de 1975’te Türkiye’nin ve Doğu Bloğu ülkelerinin de dahil olduğu, Avrupa’da insan hakları, ticaret ve güvenlik anlaşmalarını içeren Helsinki Nihai Senedini imzalanmıştır.⁷² Bu gelişmenin ardından ise ortak siyaset üretmek, bu sayede üst kimliği pekiştirmek amaçlı, 1975 yılında üye devletlerin dış politikalarını koordine etmeyi amaçlayan Avrupa Politik

⁷¹ Eley Geoff. The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History? 2011 s. 15

⁷² The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 40 years after Helsinki. European Parliament Briefing, November 2015.

İş Birliğini (EPC) kurulmuştur.⁷³ EPC, 1990'larda Avrupa Birliği'nin kurulmasıyla oluşturulan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın da (ODGP) ön ayağı olacaktır.⁷⁴

Genel olarak; 1960'lar ve 1970'lerde Avrupa Ekonomik Topluluğu, öncesinde iç birliği sağlamak, temel politika oluşturmak daha sonrasında da genişleme sağlayarak çevre bölgelerde etki alanı kurup ideolojisini yaymak amaçlı politikalar izlemiştir. Bu dönemde özellikle 1960'ların son çeyreğinden sonra yaşanan özgürlükçü hareketler, sosyal demokrasi gibi akımları güçlendirmiş, toplumsal refah, sosyal adalet ve eşitlik gibi hususların tip kimliğin bir bileşeni olmasını sağlamıştır. Tip kimlikteki bu değişimin temel kimliğe de yansımaları olmuş; feminizm, cinsel özgürlük, çevrecilik, politik doğruculuk gibi özellikle günümüzde batı siyasetinde çok daha egemen olan sol liberal akımların ortaya çıkışını sağlamıştır.⁷⁵

Bu dönemde Avrupa, 2. Dünya savaşı öncesinin klasik modern çağın kurulu düzeni kırılarak bireyci ve özgürlükçü bir dünya görüşü ve anlayış belirginleştirmeye başlamıştır. Bu sürecin sonunda neoliberalizm, sosyal liberalizm ve sosyal demokrasi gibi yeni siyasi kavramlar gelişmiştir. Bu dönemde Avrupa'nın temel kimliğinin ortak Avrupalılık kimliği üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Tip kimliği ise Kopenhag zirvesinde belirtildiği üzere demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet, eşitlik, adil ve iyi yönetim gibi bileşenler etrafında şekillenmiştir. Bu unsurların varlığından ötürü AET'nin tip kimliğinin; özgürlükçü, sosyal eşitlikçi ve liberal demokrat özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. Güvenlik kültürü olarak ise silahlanma yarışına rağmen iş birliği ve entegrasyon arayışı gibi sebeplerden ötürü Lockcu kültür içselleştirilmiş ve takip edilmiştir.

2.1.2. 1960 – 1979 dönemi Türkiye

Bu dönem Türkiye için ise önce askeri cunta yönetimiyle başlayıp sonrasında çok sesli demokrasinin hâkim olduğu, ülkenin tam anlamıyla kabuğunu kırarak demokratikleştiği, fakat tutarsız bir şekilde yönetimde askeri otoriteyle uyumun

⁷³ European Political Cooperation (EPC). Historical Events in the European Integration Process (1945–2014) - CVCE

⁷⁴ EUR-Lex .Common Foreign and Security Policy.

⁷⁵ Jonathan L. Dean. "'Angelic Spirits Of '68': Memories Of 60s' Radicalism In Responses To the 2010–11 Uk Student Protests". Contemporary British History, vol. 30, no. 3, 2015. ss. 305-325

mutlak uyulması gereken esas olduğu, ancak dönemin koşulları hesaba katılmayarak verilen aşırı özgürlükler sebebiyle askeri otoritenin siyasetteki etkisine rağmen sağlanamayan iç huzur dolayısıyla yeniden otoriter askeri cunta yönetiminin gelmesi ile sonlanan karmaşık ve çelişkili bir zaman dilimidir.⁷⁶

Bu dönem yaklaşık 10 yıldır süregelen Demokrat Parti (DP) iktidarını alaşağı eden 27 Mayıs askeri darbesiyle başlamıştır. DP iktidarı, 10 yıl boyunca 1920'lerden kalan tek parti iktidarının rejiminin ve devletin toplum üzerindeki etkisini kırarak Türkiye'yi daha batılı, özellikle de Amerikan tarzda bir ülke haline getirmeyi amaçlamıştı. Fakat Arapça ezanın yeniden okunmaya başlanması gibi karşı devrimler, NATO üyeliği ile birlikte batı bloğuna geçiş ve sonrasında Amerikan sermayesinin ülkeye girmesi ve bu durumun yarattığı ekonomik, askeri ve siyasi bağımsızlık kaygıları, orduda DP iktidarına yönelik bir huzursuzluğu yaratmış oldu.⁷⁷ Bununla birlikte DP iktidarının giderek otoriterleşmesi ve mevcut kurulu sistemi kendi ideolojisi doğrultusunda düzenlemeye koyulması, benmerkezci ve Atatürk devrimlerinin hiçe sayılmasının giderek artması, ordu ve bürokrasi açısından kabul edilemez bulundu.⁷⁸ Dolayısıyla, kendilerini kurulu düzenin teminatı olarak gören ordu içerisindeki subaylar çareyi ihtilal yapmakta buldu ve DP iktidarını indirip yeniden demokrasiye geçişi sağlayacak yapıyı yeniden oluşturmaya karar kıldı.⁷⁹ Demokratik yollarla seçilmiş bir hükümeti indiren ordu, sonrasında pek çok otorite tarafından ülkede ilan edilmiş en demokratik ve özgürlükçü olarak kabul edilen anayasanın kurulmasını sağladı. Bu durum 1960'lı yıllardaki yeni Türkiye'yi yaratan 27 Mayıs'ın ana tezatlarından birisi olarak yorumlandı.⁸⁰

1961 Anayasasının getirdiği önemli değişimler; güçler ayrılığının sağlanması, çoğulcu demokrasi ilkesi, yargı bağımsızlığının sağlanması, grev, protesto, lokavt ve sendika haklarının güvenceye alınması, hukukun üstünlüğünün ve bağlayıcılığının

⁷⁶ 32. Gün. 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi. 32. Gün Arşivi. 1994.

⁷⁷ Şerif Demir. 27 Mayıs Askeri Darbesi DP Dönemi Asker-İktidar İlişkileri. Şehri İrfan. 2016. ss. 114-126

⁷⁸ Seçil Karal Akgün. Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye'de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü. mülkiye, cilt: 34, sayı: 267. 2010. s. 157

⁷⁹ Ahmet İnsel/ Hakan Ersel. Cumhuriyet Ansiklopedisi, Demokrasinin Sancılı Yılları. Yapı Kredi Yayınları Cilt 3, 3. Baskı. 2002. s. 2.

⁸⁰ Akgün. 2010. ss. 157-166

altının çizilmesi, ifade özgürlüğünün anayasal güvenceye alınması ve devletin medya organları ile üniversitelerin devlet denetiminden kopup özerkleşmesi oldu.⁸¹ Dolayısıyla, 1960'lı yıllardan müteakip dönemde Türkiye; 1920 ve 1930'lu yıllardan kalan devletçi ve otoriter öğelerden tam anlamıyla kurtularak, sağlanan özgürlükler ile siyasi ve toplumsal bir liberalleşme içerisine girmiş, çağdaş, demokratik ve özgürlükçü anayasaya sahip olmuş oldu. Ancak, bu dönemde yaşanan siyasi ve sosyal liberalleşmenin aksine 1950'lerdeki ekonomik liberalleşmenin önü kısmen de olsa kesilmiştir. 1960 sonrasında yeniden devlet müdahalecisi, 1965'ten itibaren Adalet Partisi (AP) iktidarıyla başlayan dönemden sonra ise yarı müdahaleci Keynesyen bir ekonomi politikası benimsenmiştir.⁸² 1961 senesinde Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) anayasal bir kurum haline gelmesi ve kurumun tıpkı cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi 5 yıllık kalkınma planları oluşturmaya başlaması,⁸³ bu dönemde ekonomide yeniden devletçi ekolün benimsendiğini doğrular nitelikte olmuştur. Ayrıca, kurulan millet meclisine paralel olarak oluşturulan senato yapısında, 27 Mayıs'a karşı askerlerin önemli yer tutması ve ilerleyen yıllarda askerin politikada etkin bir figür olması demokratik özgürlükçü yapıya zarar teşkil etmiştir.

Dönemin ikili ilişkileri incelediğimizde; 1959'daki üyelik başvurusunun ardından Türkiye ve AET arasında müzakereler tip kimlikteki yakınlığa paralel olacak bir şekilde yeniden hız kazanmıştır. 1963 senesinde taraflar arası ortaklığı sağlamak amacıyla Ankara Anlaşması imzalanmıştır.⁸⁴ Bununla birlikte, 2. Dünya Savaşı sonrası genç nüfusunu büyük ölçüde kaybeden, başta Batı Almanya olmak üzere AET'nin çekirdeğini oluşturan Batı Avrupa devletlerinin eksik işgücünü karşılamaya yönelik 1961 senesinde bir protokol imzalanmıştır. 1973 petrol krizine kadar süren bu talep, ancak krizin yarattığı daralma neticesinde son bulmuştur.⁸⁵ 13

⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası. 334 sayılı. 9. Temmuz 1961.

⁸² Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt-1, 1919-1980. İletişim Yayınları. 2001. ss. 654-672.

⁸³ Hakan Ersel/ Ahmet Kuyaş/ Ahmet Oktay/ Mete Tunçay. Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları Cilt 3, 3. Baskı. 2002 ss. 24-25.

⁸⁴ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, AB.gov.tr.

⁸⁵ Hakan Ersel. Cumhuriyet Ansiklopedisi. 2002. Cilt 3, 3. Baskı. s . 28

Kasım 1970 tarihinde ise ticari malların serbest dolaşımı ve gümrük vergilerinin kalkmasını öngören bir katma protokol imzalanmıştır.⁸⁶

1960'lı yıllar boyunca Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasındaki ilişki genel olarak iyi bir seyirde devam etse de özellikle 1960'ların son temel kimlikteki uyuşmazlığı ön plana çıkartan gelişmeler olan Kıbrıs meselesi ile 1970'lerin ortasından itibaren baş gösteren "ASALA" sorunu gibi bazı problemler yaşanmıştır. Bu problemlerden başlıcası olan Kıbrıs meselesi; Türkiye ve Yunanistan arasında gerginliğe sebep olmuş, sonrasında bahsedileceği gibi döneminin ilerleyen yıllarında siyasi ortamı ve ilişkileri şekillendirmiştir.

Kıbrıs'ta İngiliz varlığının sona ermesiyle Kıbrıslı Rumların Türkleri adadan atmaya yönelik girişimlerini artması, bununla birlikte Rum çetelerin Türkleri katletmeye başlaması ile birlikte Türkiye garantör devlet olmanın verdiği statü ile adaya müdahale planı içerisine girmiş; fakat bu plan 5 Haziran 1964 tarihli ABD başkanı Lyndon Johnson tarafından başbakan İnönü'ye yazılan, uyarı içeren bir mektup ile müdahalenin NATO müttefiki iki devlet olan Türkiye ve Yunanistan arasında ihtilaf yaratacağı gerekçesiyle engellenmiştir.^{87 88} Bu yaşanan gelişme; ülke içerisinde ABD ve NATO aleyhtarı gösterilerin ilk kez düzenlenmesine sebep olduğu gibi, ülke içerisinde batı karşıtlığını attırdığı ve aynı zamanda da ilerleyen yıllarda batı karşıtı ve uluscu bir söylem benimseyerek yükselen solun bu yükselişine etki ettiği de iddia edilmiştir.⁸⁹ Johnson mektubu; sadece toplum üzerinde değil, mevcut hükümetin dış ilişkileri üzerinde de etki yaratmıştır. 1952'den beri NATO ittifakına bağlılığını DP hükümeti değişmesine rağmen hem cunta hem de sonrasında CHP ile AP'nin koalisyon döneminde de koşulsuz olarak sürdüren Türkiye'nin Johnson mektubu müteakiben yeni arayışlara girdiği gözlemlenmiştir. 1962 Küba Füze Krizinde dahi Sovyet Rusya'nın olası bir çatışma durumunda ilk hedefinin Türkiye olacağı bilinmesine rağmen, başbakan İnönü ABD'ye açıkça desteğini iletmişti. Ancak, Johnson mektubunun ardından 1964 senesinde Türkiye dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'ya ziyarette bulunmuştur. Ardından ise bunu Sovyet

⁸⁶ T. C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. Katma Protokol Metni. AB.gov.

⁸⁷ Kıbrıs'ın 50 Yılı Belgeseli. 32. Gün. 32. Gün Arşivi. 1999.

⁸⁸ Lyndon B. Johnson. "Johnson Mektubu". The Middle East Journal. 20 (3). Middle East Institute. ss. 386-388

⁸⁹ 32 Gün. 12 Mart Belgeseli. Bölüm 5: "Demir-el". 32. Gün Arşivi. 1994. dk: 13.57 -14.14.

yetkililerinin iadeyi ziyaretleri izlemiştir. Bununla birlikte Avrupa ilişkileri açısından en büyük değişiklik NATO ittifakı içerisinde Türkiye'nin artık ABD değil Avrupa Topluluğu eksenli politikalar izlemeye başlamasıyla olmuştur. 1964'te ortak pazara katılan Türkiye, siyaseten de Avrupa Topluluğunun NATO'daki kanadında yer almış oldu.⁹⁰

1968 senesine geldiğimizde ise 68 hareketleri adı verilen toplumsal hareketler Türkiye'de de etkisini göstermiştir. 1968'de Avrupa ve ABD Üniversitelerinde gelişen ve Türkiye'ye sıçrayan bu öğrenci hareketleri; 1961 anayasasıyla birlikte kazanılan özgürlüklerden birisi olan eylem ve gösteri yapma özgürlüğü ile birlikte, ülkenin önde gelen üniversitelerinde başta; ders boykotu, ardından ise araç yakma gibi şiddetli protestoların yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan öğrenci hareketleri zaman içerisinde rejim karşıtı sol ideolojik eksenli eylemlere dönüşüp ülkenin çeşitli yerlerinde de etkisini göstermiştir. 1969 yılından itibaren, 1968 öğrenci ayaklanmalarının başını çeken öğrenciler Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu'nu kurmuş ve Türkiye'deki mevcut rejimi sonlandırıp; ABD'nin siyasi ve kültürel etkisinden kurtulmuş, Sosyalist bir sistemin hâkim olduğu, dönemin solcularının ifadesiyle "*Tam Bağımsız bir Türkiye*" kurma amacıyla silahlı mücadeleye başlamışlardır.⁹¹ Bu yükselen ve 1970'li yıllar boyunca Türk siyasetinde etki sahibi olacak olan sol hareket, özellikle kırsalda, köyden kente düzensiz göç sonucu ortaya çıkmış büyük kentlerdeki fakir gecekondu mahallelerinde, kısaca fakirliğin hissedildiği yerlerde kendine taban bulup genişlemiştir.⁹² Solun siyasette 1970'lerden sonraki ana temsilcisi olacak olan CHP'nin 1973 ve 1977 seçimlerinde Anadolu'da ve de kenar semt ve mahallelerde kazandığı başarı bunu doğrular nitelikte olmuştur.

93 94

⁹⁰ Hakan Ersel. Cumhuriyet Ansiklopedisi. 2002. Cilt 3, 3. Baskı. ss. 93-95

⁹¹ 32. Gün. 12 Mart Belgeseli. 6. Bölüm "Sağ-Sol" - 7. Bölüm "Başkaldırı". 32. Gün Arşivi.

⁹² Tahir Işık/ Yusuf Gezgin. Mahalle Çalışmasında Sosyalistlerin Taban Arayışı. Gelenek. Gelenek.org. Sayı 50. Eylül 1995.

⁹³ T.C. Resmî Gazete, Milletvekili Seçimi Sonuçları. 14 Ekim 1973, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. no: 702. 31 Ekim 1973. sayı: 14698

⁹⁴ T.C. Resmî Gazete, Milletvekili Seçimi Sonuçları. 5 Haziran 1977. Başbakanlık Devlet Enstitüsü Yayınları, no: 836. 19 Haziran 1977. sayı: 15971

Bu yükselen sola karşı tepki olarak da yine kırsalda sağcı bir cephe yükselmiştir. Aslında yükselen sol ideolojiye oluşan karşı cephe 1950’li yıllarda kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri adı altında kurumsallaşarak başlamıştı. Milliyetçi ve İslamcı sentezi bir söylem çerçevesinde yapılan bu dernekler 1960’lı yıllar ve sonrasındaki sol karşıtlığının ideolojik alt yapısını oluşturmuşlardı. Daha sonrasında bu sol karşıtı yapılaşma Türk Milli Talebe Birliği’nin kurulması ile devam etmiştir. Fakat, yükselen sola karşı en şiddetli cepheyi oluşturan hareket 1960 darbesinde Kurmay Albay olarak rol alan Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) kurucusu Alparslan Türkeş tarafından kurulmuştur. Siyasete Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile giren Türkeş tarafından oluşturulan ve deklare edilen “Ülkücülük” ideolojisinin yaratıcısı olan 9 Işık Doktrini; enternasyonal komünizm ve sosyalizm başta olmak üzere sınıfçı ve milletsiz ideolojilere karşı Türk milliyetçiliği ve milliliği vurgulamış, Türk İslam sentezi söylemi geliştirmiş ve yükselen sola karşı mücadele yöntemini ortaya çıkarmıştır.⁹⁵ Yükselen sola karşı da muhafazakâr milliliği ön plana çıkaran, aynı zamanda tıpkı sol gibi toplumcu bir anlayış bunan bu Türk İslam sentezi söylem de kolaylıkla Anadolu’da taban bulmuş, “Ülkü Ocakları” gibi eğitim amacıyla kurulan vakıflar vasıtasıyla genişleyerek, 1970’ler boyunca yükselen sola karşı fikirsel ve eylemsel direnişte bulunulmuştur. Ancak, buna karşı da ABD’nin bu sol karşıtı sağcı dalganın destekçisi olduğu, Ülkü Ocakları gibi sağcı oluşumları desteklediği de sol cenah tarafından sıklıkla iddia edilmiştir. Hatta bununla kalmayıp daha sonrasında 1990’larda “Gladyo” olarak anılacak olan “Kontrgerilla” adı verilen, yükselen sol ile mücadeleyi ve de olası bir Sovyet işgali veya Sosyalist rejim değişikliği durumunda örgütlenmesini sağlayacak olan Özel Harp Dairesi isimli bir yapıyı devlet içerisinde kurup finanse ettiği dahi döneminin başbakanı Bülent Ecevit tarafından gündeme getirilmiştir.⁹⁶ Yani karşılıklı yükselen ideolojik eğilimler birbirlerini düşman olarak görmüş, iki taraf da vatanın bekası için kendi içinde çatışmaya girmiştir. Bu dönemde ilk olarak “Kanlı Pazar” olarak adlandırılan, ABD’nin 6. Filosunu protesto etmeye çalışan solcular ile Milli Türk Talebe Derneği’nin arasında yaşanan olay, sağ ve solun ilk çatışması olmuştur.⁹⁷

⁹⁵ Alparslan Türkeş. 9 Işık / Millî Doktrin. Kutluğ Yayınları. 12. Baskı. 1975.

⁹⁶ 32. Gün. 12 Eylül Belgeseli 2. Bölüm. Kıbrıs’tan Cepheleşmeye. 32.Gün Arşivi. 1998. dk. 22.43.

⁹⁷ Hakan Ersel. Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000. 3. Cilt. 3. Baskı. 2002. s. 215.

Yükselen sol ideolojik eğilimli hareketler sadece toplum nezdinde yankı bulmamıştı, asker nezdinde de bir tepki ile toplamaktaydı. Bununla birlikte, 68 hareketleriyle sıkıntılı ve çalkantılı bir sürece girilmesi ordu nezdinde 1961'in özgürlükçü anayasasını ve mevcut hükümetler sorumlu olarak tutulmaktaydı.⁹⁸ 1971 senesinde de ordu içerisinde Cemal Madanoğlu'nun liderliğinde bir cuntanın sol bir darbe yapacağı iddiası ile birlikte yaşanan iç karışıklıklar ve anarşi ortamı sebep gösterilerek asker, yeniden kışladan çıkararak ilk gayri direkt müdahalesini gerçekleştirmiş oldu.⁹⁹ 1971 muhtırası olarak adlandırılan bu olay ile birlikte 1965'ten beri ülkeyi tek başına yöneten Süleyman Demirel'in Adalet Partisi (AP) hükümeti devriliş, yerine askeriyenin etkisi altında bağımsız bir hükümet kurulmuştur. Bununla birlikte grev, lokavt haklarında ve gösteri hürriyetinde kısıtlayıcı hükümler getirilmesi, 1961 anayasasıyla özerkliğe kavuşturulan radyo ve televizyonların yeniden devlete bağlanması gibi değişikliklerle 1961 anayasasıyla birlikte verilen özgürlüklerin bir kısmı da geri alınmıştır.

Bu yaşananların gölgesinde 1974 senesinde Kıbrıs'ta, 1967 senesinde Yunanistan'da yaşanan Askeri darbe sonrası o tarihten beri hükümette olan ve Yunanistan ile birleşme yani Enosis'i kurmayı hedefleyen Albaylar Cuntası, 1974 senesinde Kıbrıs'ta öncesi birleşmeyi destekleyip daha sonrası uzlaşmacı tavır alan Makaryos'u indirmek, askeri hükümet kurup, adayı Yunanistan ile birleştirmek amaçlı darbe gerçekleştirdi. Bu darbenin hemen ardından garantör ülke olan Türkiye, olası bir Türk katliamı hatta muhtemel yaşanabilecek bir soykırımı engellemek amaçlı adaya acil müdahale ederek adanın kuzeyinde hakimiyet sağladı. Olası müdahaleyi sezen ABD, diplomat Joseph J. Sisco'nun arabuluculuğu vasıtasıyla engel olmaya çalışsa da Başbakan Bülent Ecevit buna karşı çıkmış ve; *"Bundan 10 yıl önce, yine böyle bir gece yarısı, bir Amerikalı diplomat gelerek Kıbrıs'a müdahale edilmemesini istemişti. Tarih tekerrür eder, ama hatalar tekerrür etmez. O zaman, siz, müdahaleyi önlemekle hata ettiniz. Biz de bu isteğinizi kabul etmekle aynı hatayı işledik. Bu sefer aynı hatayı işlemeyeceğiz."* sözleriyle harekât kararını yinelemiştir.¹⁰⁰ Türkiye'nin harekâtı sonrası BM Genel Kurulu'nda alınan 3212

⁹⁸ 32. Gün. 12 Mart: İhtilalin Gölgesinde Demokrasi. 32. Gün Arşivi.

⁹⁹ 32. Gün. 12 Mart: İhtilalin Gölgesinde Demokrasi. 32. Gün Arşivi.

¹⁰⁰ İhsan Gürkan, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Siyasal İradenin Oluşumu ve Askeri Uygulama, Türk Dış Politikasının Analizi, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yay., 1994, s. 133–134.

sayılı kararlar; Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenliğine saygı gösterilmesine çağrı yapılarak, Türk askerinin geri çekilmesi ve kurulca yasadışı olarak tabir edilen işgalinden vazgeçmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.¹⁰¹ Buna istinaden Avrupa Topluluğu da BM kararlarına ve uluslararası hukuka atıf yaparak, Türkiye'nin Kıbrıs'ta yasa dışı faaliyetlerine son vermesini talep etmiştir.¹⁰² Bu sırada İngiltere'nin darbeci Yunan hükümetine destek verdiği ve Türklere karşı eylem planında olduğu ABD dışişleri bakanı Henry Kissinger tarafından dillendirildiği de sonrasında kamuoyuna sunulan ABD raporlarında ortaya çıkmıştır.¹⁰³ The Guardian'ın haberine göre de dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Harold Wilson, adaya müdahale için 15.000 kişilik asker ve donanmayı seferber etmiş, fakat Türkiye'nin müdahalesini beklenenden hızlı yapması ve hükümetin tereddüt yaşaması sebebiyle bu plan gerçekleşmemiştir.¹⁰⁴ Yani, Türkiye garantör statüsüyle adadaki Türk nüfusu korumak amaçlı, savaş için değil barış için¹⁰⁵ gerçekleştirdiğini ifade ettiği bu harekate Avrupa; BM kararlarına da atıf yaparak meselede Türkiye'yi işgalci olarak görmüş ve bir net şekilde Rum tarafının arkasında durmuştur.

Kıbrıs meselesinin ardından uygulanan ambargo ve yaptırımlar, daralan ekonominin iyice bozulmasını sağlayan faktörlerden birisi olmuştur. Sosyal açıdan da 1970'li yıllardan itibaren, özellikle 1973 Petrol Krizi ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına müteakip yaşanan bu ekonomik buhran ülkece 1970'li yıllar boyunca sürececek olan istikrarsızlığa ön ayak olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye siyasette egemen olan solun da etkisiyle yeniden devletçi ekonomi uygulamalarına ağırlık verilmiş ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile imzalanan katma protokolü; sanayileşmesini ve ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisini olumsuz

¹⁰¹ Yearbook of the United Nations, 1974. UN.org. s.295.

¹⁰² Yunus Emre Karaca/ Osman Karacan/ Fatih Yaşar. An Evaluation of the Impact of the Cyprus Issue on Turkey-EU Relations. *Quantrade Journal of Complex Systems in Social Sciences*, 4 (2), 2022. ss. 51-61.

¹⁰³ 9 Ağustos 1974: Kissinger, yeni Başkan Ford'a, "İngilizler, Yunanistan'a tam destek veriyor ve Türklere karşı askeri eylem tehdidinde bulunuyor." ABD Dışişleri Bakanlığı, 1973-76 Dönemine ait Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan Arşivleri.

¹⁰⁴ Owen Bowcott. Tentative plans for a Cypriot intervention. *The Guardian*. Ocak 2005

¹⁰⁵ "Biz aslında savaş için değil, barış için, yalnız Türklere değil, Rumlara da barış getirmek için Ada'ya gidiyoruz." Bülent Ecevit. Kıbrıs Barış Harekâtı konuşması. 20 Temmuz 1974

etkileyeceğini değerlenmiş. Bu nedenle 1978 senesinde, gümrük birliği ilişkisinin gözden geçirilmesini talep ederek 5 yıllık bir ek süre istemiştir. ¹⁰⁶

Bu dönemde 1973'ten 1980'e kadar ülke ayrıca CHP ile AP arasında gidip gelen çeşitli koalisyonlarla yönetilmesi, siyasi istikrarın da sağlanamamasına neden olmuştur; ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık bu yaşanan politik istikrarsızlıkla perçinlenmiştir. Toplum içerisinde halihazırda var olan radikal sol ve sağcı hareketler istikrarsız ortam içerisinde sayede iyice toplumda taraf bulmuş, kutuplaşma ve terör toplum içerisinde iyice yayılarak, şiddetin sokaklara ve hatta okullara kadar inmesine yol açmıştır. Köyden kente göçün artmaya başladığı 1960'ların ardından 1970'lerde kentlerde gettolaşan halk, yaşanan ekonomik istikrarsızlık ile birlikte özellikle bu bölgede etkili olan solun ve ona karşı yükselen sağın etkisiyle, refah eksikliğinden kaynaklı iyice radikalleşerek kendi içerisinde çatışmaya yönelmiştir. Bu dönem; başta gazeteci Abdi İpekçi, Cumhuriyet Savcısı Doğan z, Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu, Adalet Partisi İstanbul Milletvekili İlhan Egemen Darendelioğlu, eski Başbakan Nihat Erim, DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler gibi önemli isimler gibi pek çok vatandaş suikaste kurban gitmiştir. 1978 senesinde de 100'den fazla Alevi vatandaşın katledildiği Maraş katliamı yaşanmıştır. Kenan Evren'in anılarında olayla ilgili şu şekilde bahsedilmiştir: *“Kahramanmaraş'ta öldürülen iki öğretmenin cenaze töreninde Milliyetçi Hareket Partisi militanları ve dinci yobazlar tarafından başlatılan katliam kısa sürede bütün şehre yayılmış, şehirdeki emniyet kuvvetleri ve askerî birliklerle dahi katliam önlenememiş ve Gaziantep'ten mekanize birliklerin gönderilmesi sonucu ancak 27 Aralık günü durdurulabilmiştir.”* ¹⁰⁷ Yani, Kenan Evren'in anlattığı üzere; siyasi gerilim toplum içerisine sıçramıştı, artık Ecevit'in ifadesiyle *“Türkiye hızla bölünme noktasına gidiyor”* idi. ¹⁰⁸ Tam bir sene sonra 27 Aralık 1979 tarihinde ise dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülend Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'un imzasını taşıyan bir mektup yazılmıştır. Mektupta *“Türk Silahlı Kuvvetleri; lkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal*

¹⁰⁶ Volkan Bozkır. Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Tam yelik Süreci. Nisan 2002.

¹⁰⁷ Kenan Evren. Kenan Evren'in Anıları, 1. cilt. Milliyet. 1990. s. 230

¹⁰⁸ Tercüman Gazetesi, 8 Temmuz 1980.

sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı guruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyardıya karar vermiştir.” şeklinde ifade edildiği gibi TSK; Cumhurbaşkanına bu durumdan rahatsızlık duyduğunu ifade etmiş, hükümete 12 Mart 1971’den bu yana ilk muhtırasını vermiştir. ¹⁰⁹ Kâğıt üzerinde özgürlükçü ve çağdaş olan, uygulandığı takdirde çoğu Avrupa ülkesinden dahi ileri olan mevcut anayasa, bir nevi sağladığı aşırı özgürlükler yüzünden ülkenin 20 sene içerisinde iç huzurunu kaybetmesine neden olmuştur. Bozulan ve bir türlü sağlanamayan iç huzur ve istikrar sonucunda ise TSK, yaptığı uyarıdan 1 sene geçmeden hükümete el koymuştur.

Bu dönemde Türkiye’nin temel kimliğini hem uluscu ve toplumcu olarak tanımlayabiliriz. Temel kimliğin baskın olmayan fakat öne çıkan bileşenlerinden bazıları ise sekülerlik ve batı karşıtlığıdır. Tip kimliğinin ise özgürlükçü anayasası, çoğulcu demokratik yapısının varlığı, fakat yükselen batı karşıtı ve ulusçu solun politikada etkin olması, ekonomideki devlet müdahaleciliği dolayısıyla özgürlükçü, ulusçu, devletçi ve demokratik özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. Güvenlik kültürü; Bağdat Paktı gibi bölgesel barışı destekleyici bazı işbirliklerinin sürdürülmesi gibi bazı Lockcu kültüre ait emareler içerse de Kıbrıs meselesindeki tavırdan anlaşıldığı gibi Hobscu bir güvenlik kültürünün genel olarak içselleştirildiği gözlemlenmektedir.

2.1.3. İkili ilişkilerin dönemsel incelenmesi

Döneme göz atıldığında; AET, bu dönemde deklare edilen Kopenhag zirvesinde altı çizildiği gibi çoğulcu demokratik, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygılı, adil ve eşit yönetimi ihya eden bir anlayışa ve buna uygun da bir demokrat, seküler, yasacı ve özgürlükçü bir kimliğe sahiptir. Türkiye ise yeni oluşturulan anayasa sayesinde yeni özgürlüklere kavuşmuş; yeni çoğulcu demokrat, seküler ve adil eşit yönetime ve liberal bir tip kimliğe bürünmüştür. Askerin politikada görece etkin figür olması, devletçi ekonomi anlayışı gibi bazı komponentlerde farklılıklar olsa da genellikle tip kimlikte bir uyum vardır. Bununla birlikte mevcut demokratik rejimleri tehdit eden SSCB ile komünizmin yayılması,

¹⁰⁹ T24. Kenan Evren'in uyarı mektubu. 2008.

her iki tarafı da devlet felsefesi ve devlet yapıları tam uyuşmasa da ortak paydada buluşmalarına sebebiyet vermiştir. Bunların akabinde Türkiye'nin AET ile ilişkilerini ilerlettiği gözlemlenmiştir. Sağlanan uyum neticesinde 1963 senesinde taraflar ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Buna ek olarak, 2. Dünya savaşında yara almış olan ve işçiye ihtiyaç duyan ülkelerdeki işçi ihtiyacını karşılamaya yönelik işçi göçünü sağlayan anlaşmanın imzalanması, 1970 senesinde de topluluk ile Türkiye arasında gümrük vergilerinin kaldırılmasını öngören katma protokolün imzalanması gibi iş birlikleri de gerçekleşmiştir.

Fakat, 1960'lı yılların ortasından artan sol sağ arası yükselen tansiyonun bir sonucu olarak askerin hükümete muhtıra vererek yönetime karışması ve ardından anayasal özgürlüklerin geri alınmasıyla tip kimlikteki bu uyum azalmıştır. Bunun yanı sıra Kıbrıs meselesiyle birlikte ülke içerisinde milliyetçilik ve Johnson mektubuna müteakip batı karşıtlığı yükselmiştir. Yani, kimlik temelli sorunlar, temel kimlikte ötekileşme ve farklılık yaratan unsurları belirginleştirmiştir. 60'lı yılların sonunda ve 70'lerde batıda her konuda özgürlükçülük ve serbesiyetçilik artarken, Türkiye bu konuda geriye gitmiştir. Bununla birlikte, batı karşıtı söylem ile yükselen ulusçu motivasyonlu solun 1970'li yıllarda Türk siyasetinde etkin olması, Türkiye'yi kimliksel olarak liberal demokrat Avrupa Topluluğundan uzaklaştırmıştır. 1978 senesinde gümrük birliğini ön gören katma protokolünden ayrılınması, solun etkisiyle devletçi ve anti-liberal bir piyasa anlayışının benimsendiğinin ve bu bileşende tip kimliksel olarak uzaklaşmanın gerçekleştiğinin emaresi olmuştur. Bu dönemde ikili ilişkilere en çok zarar veren meselelerden birisi de temel kimliksel bir problem olarak karşımıza çıkan Kıbrıs meselesi olmuştur. 1974 senesinde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında AET, harekâtı "yasadışı işgal" olarak tanımlamıştır ve BM'nin 3212 sayılı kararlarına atıf yaparak Türk askerinin çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁰ AET, Türkiye'nin haklılık iddiaları ve garantör ülke olma statüsüne rağmen Kıbrıs meselesinde açıkça Rum tarafını desteklemiştir.

1970'lerde Türkiye ve AET arasındaki uyumun bozulmasının sonucu olarak da Türkiye ile AET arasındaki müzakere süreci önemli ölçüde sekteye uğramıştır.

¹¹⁰ Yunus Emre Karaca/ Osman Karacan/ Fatih Yaşar. An Evaluation of the Impact of the Cyprus Issue. on Turkey-EU Relations.. ss. 51-61.

Sonuç olarak; 1960-1970 arasında Türkiye AET ilişkileri başta iyi seyirde başlasa da siyasi çıkarların ve kimliksel uyumun bozulması neticesinde istenilen seviyeye erişememiştir. Türkiye AET arasında ortaya çıkan rol kimlik 1960'larda orta "zayıf dost" seviyesinde iken, özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası yaşananlardan ötürü "zayıf rakip" seviyesine gerilemiştir.

2.2. 1980 – 1999 dönemi

1980'li yıllarda, Soğuk Savaş'ın kızgınlığını azaltan "detante" döneminin başlamasıyla beraber hem ekonomik hem de sosyal açıdan Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarındaki devletçiliğin kırılarak yeniden liberalleşmenin ve de globalleşmenin artarak yaşandığı bir ortamda Avrupa, Soğuk Savaş'ın gerginliğini üstünden atmıştır ve AET daha devlet üstü, çoğulcu ve kapsayıcı bir yapı olan Avrupa Birliği halini almıştır. Bu dönem Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Sovyet sonrası boşluk olarak tabir edilen bölgede gerçekleşen iç savaşlar ve buna paralel yükselişe geçen global terör devletlerin liberalleşen güvenlik anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Bu yaşanan değişimden Türkiye de büyük ölçüde etkilenmiştir.

2.2.1. 1980 – 1999 dönemi Avrupa Topluluğu

1980 ve 1990'lar Avrupa Ekonomik Topluluğu açısından önemli değişim ve devrimlere sahip olan bir zaman dilimi olmuştur. 1980'ler, Avrupa'da hem siyasi hem de ekonomik özgürlükçülük giderek arttığı bir zaman dilimi olmuştur. Bununla birlikte, kıtada 1970'lerde yükselen sola karşı özellikle Neo-Liberalizmle harmanlanmış "Neo-Conservatism" (yeni muhafazakarlık) Avrupa siyasetinde güçlendiği bir dönem iken, 1990'lardan itibaren çok daha liberal bir ideoloji egemen olmuştur. Özellikle, Soğuk Savaş sonrası AET, AB'ye dönüşerek çok daha entegre bir yapıya dönüşmüş, ortak dış politika, ortak güvenlik, ortak pazar ve ortak para biriminin oluşturulması için yapılar inşa edilmiştir. Birlik bu dönem aynı zamanda Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte yeni bağımsızlığını ilan etmiş Orta ve Doğu Avrupalı devletlere doğru genişleyerek daha kapsayıcı bir Avrupalı temel kimliğine sahip olmuştur. Daha öncesinde Batı Avrupalı, Protestan Anglo-Cermen ve Latin Katolik milletlerin oluşturduğu birlik, bu sayede Ortodoks Slav ve Katolik Slav

kültürlerin egemen olduğu devletleri içerisinde alarak çok uluslu bir üst kimliğe dönüşmüştür.

Öncelikle, 1980'ler; 68 kuşağı ile yükselen özgürlükçü, toplumcu, sol akımların yükselen neoliberalizmin tezahürü olarak ortaya çıkan “yeni muhafazakarlık” akımı ile önünün kesildiği, dolayısıyla temel ve tip kimlik anlamında değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yeni muhafazakar siyasi akım; bir açıdan serbest piyasa ekonomisi, mülkiyet hakları gibi özgürlükleri savunurken, diğer açıdan ise geleneksel değerlerin ve kurumların korunması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre; devlet, toplumu düşünerek sosyal adaleti ve eşitliği sağlamaya çalışırken aslında bireyin özgürlüğünü kısıtlamaktaydı. Yani, özgürlük ve adalet dağıtmaya çalışan devlet, büyüyerek sivil toplumun gelişimini engellediği gibi ekonomik aygıtları da kontrol ederek zenginleşmenin de önünü kesmektedir. Çünkü, devletin kontrol ettiği bir ekonomi hantallaşmaktadır. Bunun yanında devletin bir “gece bekçisi” gibi suça, şiddete ve ahlaksızlığa karşı toplumu koruma gibi bir görevi vardır.¹¹¹ Bu fikir ulusun gerçek refahının sosyal devletçiliğin sağladığı gibi devlet müdahalesiyle değil, bu şekilde sağlayacağını ifade etmektedir.

Açıkça 60'lar ve 70'lerdeki, 68 kuşağının “hippileri” ile ortaya çıkan özgürlükçülüğe ve sosyal adaletçiliğine karşı ortaya çıkan bu fikirselleşen akım ABD’de Ronald Reagan, Britanya’da “Demir Leydi” lakaplı Margaret Thatcher vasıtasıyla Avrupa’da ve Dünya’da popülerlik kazanmıştır. Bunun sonucunda tip kimlik olarak Avrupa, neoliberal düşünceyi benimseyerek; devlet müdahaleciliğini kısmış, sendikalaşmanın etkisizleştirilmiş, sosyal yardımlar azaltılmıştır. 70’lerde yükselen sosyal demokrasi ve sosyal devlet anlayışı terk edilmiştir. Bunun temel kimliğe tezahürü ise bireyciliğin yeniden gelişmesi, muhafazakar değerlerin yeniden korunmaya çalışılması olmuştur.¹¹² Yani, yeni muhafazakarlık tip kimlik olarak liberalleşme sunmaktadır, bunun aksine ise özünde temel kimliklerin yapı taşı olan milli, dini ve kültürel değerleri yeniden belirgin hale getirmektedir.

¹¹¹ Robert Nozick. Anarşi, Devlet ve Ütopya. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2. Baskı. 2006.

¹¹² Turgut Demirtepe/ Ahmet Helvacı. Hayek ve Friedman Özelinde Neo-liberal Düşüncenin Muhafazakar Siyasete Etkisi: Thatcher Dönemi. Muhafazakar Düşünce. vol.11, no.44, 2015, ss. 181-199.

Korumacı politikaların bırakılarak neoliberalizmin yükseldiği bu dönemde AET, birlik içerisindeki korumacı tavrını da bırakmış ve 1973'ten sonraki ilk genişlemesini gerçekleştirmiştir. Topluluğa, 1981'de Yunanistan, 1986'da ise İspanya ve Portekiz dahil olmuştur. Aynı zamanda ortak Pazar kurmaya yönelik ilk önemli girişimler de bu dönem gerçekleştirmeye başlamıştır. Her ne kadar gümrük vergileri, 1968 senesinde Gümrük Birliği anlaşmasıyla ortadan kalmış olsa da ticaret, mevcut üye devletlerin sahip olduğu korumacı ve devletçi politikalar, ulusal seviyedeki düzenleme ve kurallardaki farklılıklar sebebiyle istenilen düzeyde gerçekleşmemektedir. Bu sorunu çözmek ve AET içerisinde ticari ve ekonomik faaliyetleri kolaylaştırıp daha bütüncül bir ticari blok yaratma amacıyla 1986 senesinde Avrupa Tek Senedi (European Single Act) imzalanmıştır. Bu anlaşma AET içindeki mallar, hizmetler, sermaye ve insanlar için tek bir pazar yaratmayı amaçlamakta olup, bazı karar alma alanlarında nitelikli çoğunluk oylama ilkesini getirerek Avrupa Parlamentosu'nun daha fazla yetki sahibi olmasını sağlamıştır ¹¹³. Bu anlaşmanın asıl önemi Avrupa Topluluğu'nu klasik anlamda bir ticari birlik yapısını aşırp daha devlet üstü post-modern bir yapıya dönüşmesine öncü olmasıdır. Avrupa Tek Senedinin bir diğer önemi de dış politika iş birliğini de resmileştirmiş olmasıydı.

Bu dönemin en önemli değişim yaratan olaylarından birkaçı da 1989'da Soğuk Savaşın sembolü olan Berlin Duvarının yıkılmasıyla Almanya Birleşmesi ve daha sonrasında Sovyetler Birliği'nin Aralık 1992'de dağılması olmuştur. Bu iki olay Soğuk Savaş resmen tamamen sonlanmış olup, oluşan yeni barış ortamında Avrupa'nın fikirsel olarak da bir dönüşüme girmeye başlamasına öncülük etmiştir. Artık tamamen iş birliğine dayalı, savaşların sona erdiği, ABD önderliğinde tek kutuplu tamamen "liberal" bir dünya düzeninin oluşacağına yönelik bir inanç ortaya çıkmıştır. Hatta öyle ki özellikle Avrupa'da, Soğuk Savaş boyunca hem Avrupa Ekonomik Topluluğu üye devletlerinin büyük çoğunluğunun hem de Türkiye'nin içinde olduğu Sovyetler Birliğine karşı ortak bir savunma stratejisi sunan NATO'nun Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte artık misyonunu tamamladığı, artık gereksiz bir hale geldiği dahi düşünülmeğe başlanılmıştır. ¹¹⁴ ABD'li siyaset bilimci Francis

¹¹³ History of EU; 1980-89

¹¹⁴ Muharrem Gürkaynak. Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve Avrupa Güvenliği. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Yıl 1 Sayı 1. 2005. s. 11.

Fukuyama'nın ifade ettiği gibi “dünyanın sistemselsel olarak sonunun geldiği ve liberal bir barışın hâkim olacağı” düşünölmekte,¹¹⁵ bu durum da bütün Avrupa'nın siyaset ve güvenlik anlayışını etkilenmekteydi. Bu esintinin sonucu olarak da ortak Avrupa fikri bu dönemde güçlendi. Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Delors; “milenyum sona ermeden Avrupa'nın gerçek bir federasyona sahip olmasını” amaçladığını ifade etmişti.¹¹⁶ Oluşan atmosferin etkisiyle Avrupa Ekonomik Topluluğunu daha üst bir yapıya dönüştürmek amacıyla Avrupa Topluluğu üyeleri, topluluğu tamamen ortak bir üst yapı haline getirecek Avrupa Birliğine dönüştürecek olan Maastricht Anlaşmasını 1992'de imzalanmıştır. Bu anlaşma ortak Avrupa vatandaşlığı, nihai olarak tek bir para biriminin getirilmesi ve ortak dış politika ve güvenlik politikalarının geliştirilmesi gibi pek çok devletüstü politikaların benimsenmesini sağlamış,¹¹⁷ bu doğrultuda uluslararası sistemde eski dünyanın alışlagelmiş modern ulus devlet anlayışından da taviz verilmiş de olunmuştur. Berlin Kongresinden beri ulus devlet kavramı, Avrupa toplumunu şekillendirmişti. Bu anlaşma gelecekte hayal edilen Federal Avrupa'nın da ilk habercisi olarak pek çoğu tarafından görölmeye başlandı.

Gelişen ortak Avrupa fikrine paralel olarak da bu dönemde AB'nin Sovyet sonrası dönem dış politikasının öncelikli odak noktalarından bir tanesi de Doğu Avrupa'da Komünist rejimden arınan bölgede hem fikirselsel olarak hem de fiziki olarak genişlemek olmuştur. 22 Haziran 1993 Kopenhag zirvesinde AB'nin orta ve Doğu Avrupa'yı kapsamak amaçlı genişleyeceği ve bu genişlemenin de bu zirvede belirlenen kriterler olan; demokrasi, hukukun üstünlüğu, insan haklarına ve azınlıklara saygılılık, istikrarlı ve serbest piyasanın varlığı ve rekabetçi dış piyasaya dayanma kapasitesi gibi kriterler çerçevesinde gerçekleşmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁸

¹¹⁹ Yani, AB'nin parçası olmak isteyen devletler öncelikle tip kimliklerini AB'ye uyumlu hale getirmek mecburiyetindedilerdi. AB de bu yayılma planı doğrultusunda, bu kimlikselsel dönüşümü desteklemek adına ilk olarak başta Macaristan ve Polonya

¹¹⁵ Fukuyama, 1992.

¹¹⁶ Charles Grant, Delors: Inside the House that Jacques Built", 1994.

¹¹⁷ European Central Bank, Five things you need to know about the Maastricht Treaty. Eurosystem. ecb.europa.eu.

¹¹⁸ 22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi. Ab.gov.

¹¹⁹ Diğdem Soyaltın Colella. Türkiye AB ilişkilerinde 1990'lı yılların analizi. USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. Yıl 2, Sayı 3, Haziran 2020 ss. 32-33.

olmak üzere daha öncesinde 1989 senesinde “PHARE” (Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak İçin Yardım) adı verilen programın oluşturmuştur. Bu çabanın amacı ise bölgede ekonomik ve siyasi istikrarı teşvik etme ve de Avrupalılar arasında ortak bir kimlik duygusu ile ortak değerler oluşturma ve geliştirmeydi.¹²⁰ Yani, AB de orta ve doğu Avrupalı bu devletleri kendisine üye yapmayı istemekte, bu sebeple de tip kimliksel olarak kendisine benzetmeyi amaçlamaktaydı.

Mevcut kurulmak istenen birlik yapısı; Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Almanya'nın yeniden birleşmesi, tek kutupluluk ile birlikte hızlanan küreselleşmenin getireceği liberal yayılma ve bu sayede kurulacak barış beklentisiyle, genişleme ve daha derin bir entegrasyon aranması sonucu ortaya çıkmıştır. İlk olarak Maastricht anlaşması ile 1992’de Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP), Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) gibi yapılar kurulmuştur. Özellikle, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası yani “Common Foreign and Security Policy”, çekirdek üye devletlerle oluşan Avrupa Topluluğu ve Güvenlik ve Adalet İşbirliği ile birlikte Avrupa Birliğini oluşturan 3 sütundan birisi olmuştur. Bu sayede de özellikle Avrupa Tek Senedi ile temeli atılan birlik bu sayede daha entegre bir hale gelerek ortak karar verme mekanizmasının güçlenmesini sağlamıştır. ODGP, Avrupa Birliğinin uluslararası sistemde ortak tek bir siyasi ve güvenlik politikası gütmesini ve de tek vücutmuş gibi hareket etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu artan entegrasyon sonucu olarak; istihbarat paylaşımı, ortak ordu kurulması gibi önemli adımlar da atılmaya başlanmıştır. 1990’larda bu plan dahilinde ortak askeri misyonların gerçekleştirilmesini amaçlayan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası geliştirilmiş, buna istinaden de ortak Avrupa ordusunun da temeli atılmış ve Eurocorps oluşturulmuştur.

Soğuk Savaş sonrası 1990’larda ise yaşanan kimlik problemi nedenli savaşlardan özellikle Avrupa’nın göbeğinde yaşanan Yugoslavya İç Savaşı ile birlikte Avrupa Güvenlik anlayışı yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş’ın bitimiyle işlevsizliği tartışılan NATO’nun yeni misyonu bir nevi yeni dünya düzeninde bu etnik savaşları dizginlemek ve de engellenmesi olarak belirlenmiştir. Bu etnik savaşlar ile birlikte önceleri de olan ancak bölgesel etkiye sahip bir olgu da bir anda ortaya çıkmıştır: bu da terörizmdir. Terörizm, 1990’larda “Üçüncü Dünya”

¹²⁰ European Parliament. The PHARE Programme: An Instrument of Pre-accession Assistance.

lkelerinde gç boluğuyla neticesinde oluşan kaos içerisinde artıa geçmiş bir olgu oldu. Teknolojinin gelişmesi, ulaşımın yaygınlaşması ve de ken Sovyetler Birliği kaynaklı silah kaçakçılığının artması sonucu, artan dini, etnik ve mezhepsel gerilim sonucu oluşan terörizm, ‘‘Birinci Dünya’’ lkeleri olarak adlandırılan Batı Avrupa ve ABD’ye sıramıtır.¹²¹ Bu dönem, Afganistan’da yürütülen eğitimlere ilişkin bilgiler ve bu silahların üretimine ilişkin tariflerin yer aldığı CD-ROM’ların Fransız kuvvetlerince ele geçirilmesi, ve militanların dışarıdan değil Fransa’da yaşayan Fransız vatandaşları olması,¹²² çok boyutlu cephesi belli olmayan bu yeni hibrit savaş yöntemiyle farklı ve etkin bir mücadelenin gerekliliğini ortaya koymuştur. 1997’de imzalanan Amsterdam Anlaşması ile terör ve uyuşturucu trafiğiyle mücadele kapsamında polis gleri, gümrük yetkilileri ve ye Devletlerdeki diğer yetkili makamlar arasında hem doğrudan hem de Avrupa Polis Ofisi (Europol) aracılığıyla daha yakın i birliğinin altı çizilmiş, istihbarat paylaşımı gibi konulara da değinilmiştir.¹²³ Bununla birlikte, ilerleyen dönemde ABD’nin balatmı olduğu ‘‘er Eksenini’’ ile mücadele amaçlı yaptığı operasyonlara da İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya gibi NATO yesi AB’li devletler katılmıştır.^{124 125} Yani, bu artan terör dalgası ile Avrupa Birliği’nin Kantçı anlayışa evrilen güvenlik anlayışının Lockcu kültürde kalmasına neden olmuştur.

Bu dönemin hatlarını genel olarak incelediğimizde; Avrupa’nın temel kimliğini bireyci, seküler ve özgürlükçü şeklinde tanımlayabiliriz. Tip kimliği ise artan neoconservative ideoloji ve neoliberalleme’nin sonucu olarak bireyciliğin ve anti devletçiliğin yükselmesi nedeniyle neoliberal kimlikte olduğu görülmektedir. Güvenlik kültürü olarak Lockcu anlayıştan 1990’ların başında kısa süreli bir Kantçı anlayışa evrilme varken, 1990’ların ortasından itibaren artan terör dalgası sonucu ortak askeri teşebbüslerin kurulması yönünde adımların atılmasından anlaşıldığı gibi yeniden Lockcu kültüre geri dönüş gözlemlenmiştir.

¹²¹ Kaldor. 1999.

¹²² Thrse Delpech. International terrorism and Europe. Chaillot Papers. No. 56. Aralık 2002.

¹²³ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts - Contents. Official Journal C 340. 10 Kasım 1997.

¹²⁴ International Security Assistance Force (ISAF). The Development of ISAF. understandingwar.org

¹²⁵ Iraq Coalition Troops, Non-US Forces in Iraq. www.globalsecurity.org. ubat 2007.

2.2.2. 1980 – 1999 dönemi Türkiye

Türkiye’ye bakacak olursak, 1980’li yıllar askeri darbe ile başlayan bir dönem olmuştur. Sonrasında kurulan askeri hükümet döneminde ordu, kendi ifadesiyle “anarşiyi yok etmek” amacıyla; demokrasi, ifade hürriyeti, basın özgürlüğü gibi AET açısından Kopenhag kriterleri ile üyelik için altı çizilen hususları çiğneyerek, toplum üzerinde baskı kurmuştur. Askeri yönetim altında 1982 senesinde oluşturulan yeni anayasa ile de 1961 anayasasıyla elde edilen özgürlükler geri almıştır. Ayrıntılı ve detaylı hükümler içeren, “kazuistik” yani kuralcı anayasa önceki anayasaya oranla yürütmeyi güçlendiren, çok daha otoriter ve kısıtlayıcı hükümler içermiştir.¹²⁶ Buna müteakip olarak da ülkenin bu 20 yıllık dönem zarfındaki rejimi önceki 20 yıla oranla ordunun etkisinin arttığı, askerinin ve ideolojisinin yönetimde etkin rol oynadığı, otoriter bir yapıya bürünmüştür. Fakat, politik ve siyasi açıdan 1960-1970’li yıllardan çok daha otoriter bir yönetimin olduğu 1980-1990 dönemi, önceki dönemin aksine Avrupa ile fikriyatı uyumun da gerçekleştiği bir zaman aralığı olmuştur. 1980’lerden itibaren batıda eğilimde olan politikalar benimsenmeye başlanmış, bu bağlamda AET ile uyum halinde uyulmuştur. Özellikle, 1983 senesinde Anavatan Partisi’nin (ANAP) iktidara gelmesiyle bu yakınlaşma iyice derinleşmiştir. Öncelikle, yeni başa gelen Özal hükümeti, 1979’da Demirel’in azınlık hükümetinde ilan ettiği ve mevcut başbakan Turgut Özal’ın kararlar alındığı sırada başbakanlık müsteşarı olarak bulunduğu 24 Ocak kararlarını uygulayarak,¹²⁷ 1970’lerde petrol krizi sonrası batıda eğilim gösteren ekonomik model olan neoliberalizm ve serbest piyasa ekonomisi benimsemiş ve ithal ikameci ve Keynesyen politikaları terk etmiştir. Bunu ilk 1986’da borsanın kurulması ve 1989’da sermaye hareketlerinin tümüyle serbest bırakılması gibi adımlar izlemiştir.

Özal döneminde benimsenen neoliberal ideoloji ile birlikte “ekonomik açıdan özgür, toplumsal açıdan muhafazakâr” olan “yeni muhafazakarlık” olarak tabir edilen fikir benimsenmiştir. Yani Özal, bir nevi batıda Reagan ve Thatcher’ın temsil ettiği yeni sağcı akımın Türkiye temsilcisi olmuştur. Özal bu dönemde tıpkı batıda yeni muhafazakâr politikacılar gibi bireyi ön planda tutmuş, bürokrasinin yetki

¹²⁶ Ersan Şen. Yeni Anayasaya Doğru. Ankara Barosu Dergisi. 2013. ss. 359-369

¹²⁷ Hakan Ersel/ Ahmet Kuyuş/ Ahmet Oktay/ Mete Tunçay. Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları Cilt 4, 3. Baskı. 2002. ss. 2-6

alanlarını azaltmış, ademi merkezîyetçilik benimseyerek, devletin toplum ve birey üzerindeki gücünü azaltmıştır. Özal'ın “*Devlet millet içindir, millet devlet için değildir*”¹²⁸ lafı bu izlenen politikayı özetler nitelikte olmuştur. Yaşanan bu neoliberalleşmenin aksine ise söylem olarak milli ve muhafazakâr değerler vurgulayarak toplumcu bir dil benimsemiştir. Yani, tıpkı aynı dönem batıda olduğu gibi tip kimliksel olarak askerin politikadaki etkisine rağmen liberalleşme sağlanmış, bunun aksine ise temel kimliği oluşturan milli öğeler muhafazakâr söylemlerle belirginleştirilmiştir. Özal'ın Tunus gezisi sırasında söylediği “*İslâm dini fakirliği değil, zenginliği öne çıkarır, Allah zengini sever*”, ANAP kongresinde yaşadığı suikast girişimi sonrası ifade ettiği “*Allah'ın verdiği ömrü, onun izninden başka alacak yoktur. Biz de ona teslim olmuşuzdur.*” gibi muhafazakâr ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Özal döneminde ayrıca serbest piyasaya geçiş ile birlikte tarikat ve cemaatlerin vakıf adı altında ticari faaliyetlere katılması kolaylaşmış, bu sayede zenginleşip ilerleyen süreçte güçlenmeleri için fırsat sağlanmıştır.¹²⁹

Bu dönemde ayrıca; sermayedeki kapitalistleşme, toplumun temel kimliğine de etki etmiştir. Eskiden eşitlik, “yetimin hakkını yememe”, “komşusu açken tok yatmama” gibi hassasiyetlere sahip olan halk, kısa yoldan zengin olma ve “köşeyi dönme” gibi hayallere kapılmaya başlamıştır. Bu da toplumdaki eski toplumcu hassasiyetlerin bırakılıp çok daha bireyci bir toplum yapısının oluşmasına ön ayak olmuştur. Bu bireyci anlayış da gelişen Özal'ın deyimiyle “*benim memurum işini bilir*” anlayışının oluşmasıyla birlikte, toplumsal yozlaşmanın oluşmasının önü açılmıştır. Ayrıca, özellikle 1980'lerin sonuna doğru küreselleşmenin ve teknolojinin artmasının da etkisiyle yaygınlaşan televizyon gibi kitle iletişim aletleri, toplumun önemli bir kısmında da batıyla temel kimliksel bir yaklaşma yaratmıştır. Özellikle, televizyonlar ve sinemalar vasıtasıyla yayınlanan Amerikan filmleri ve yabancı diziler, kentli ve varlıklı orta ve üst kesimini kültürel anlamda batıya entegrasyonunu arttırmıştır. Bu da aslında seküler kesimin daha batılı bir hayat tarzına sahip olma arzusunu arttırırken, ülkenin batının temel kimliğine daha çok yaklaşmasına neden olmuştur. Bu durum bir nevi tüm dünyada yaşanan küreselleşmenin bir sonucu olmuştur. Bununla birlikte, 1993 senesinde televizyon ve radyoda devlet tekelinin

¹²⁸ Turgut Özal. Devlet Millet İçindir, Millet Devlet İçin Değil. Mavi Çatı. 2017.

¹²⁹ Uğur Mumcu. Tarikat, Siyaset ve Ticaret. UMAG Yayınları. 1988.

kalkması, bunun sonucunda özel televizyon ve radyo sayısındaki artış; ifade özgürlüğünü arttıran ve geniş bir fikir ve görüş yelpazesi sunan ve basın özgürlüğünü destekleyen bir girişim olarak değerlendirilmiştir.¹³⁰

Özetle; 1980’li yıllarda Türkiye önceki dönemdeki uluscu, izole ve devletçi tip kimliğinden uzaklaşıp, yeniden demokrasiye geçişle birlikte liberal bir iç ve dış politika takip etmiş ve modern dünya ile daha uyumlu bir görüntü vermiştir. Yapılan özelleştirmeler ve özel sektöre yönelik teşvikler sayesinde devletin ekonomideki tekelleşmesi kırılmaya başlamıştır. Bununla paralel de 1980 darbesiyle kurulan askerin siyasetteki etkinliği de yeniden demokrasiye geçişle birlikte azaltılmaya başlanılmış, benimsenen liberal politikalarla devletin birey üzerindeki kontrolü azaltılmıştır. Örneğin; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı anayasal hak olarak 1987 senesinde tanınmıştır.¹³¹ Yapılan hamleler, darbe sonrası demokratik ilerlemenin sağlanması, ekonomi ve dış politikada AT ile paralellik kurulması özelinde Avrupa Topluluğu tarafınca yayımlanan raporlarca da olumlu karşılanmış, fakat “*İnsan hakları alanında ve azınlıkların kimliğine saygı konusunda son zamanlarda bazı gelişmeler olmakla beraber, bunlar henüz bir demokraside olması gereken düzeye ulaşmamıştır.*” şeklinde eksiklikler olduğu da belirtilmiştir.¹³²
¹³³ Bu durum batı ile uyumu getirdiği gibi 1987’de Türkiye’nin AET’ye üyelik başvurusunda bulunmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak, bu başvuru 1989’da AET tarafından kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini belirterek reddedilmiştir.¹³⁴ Bahar Rumeli’linin ifadesiyle ise bu reddin asıl sebebi “*Türkiye’nin içinde olduğu siyasi ve ekonomik koşulların AB’ye üyelik babında yetersizliği ve uyumsuzluğu*” olmuştur.¹³⁵ Yani, topluluk Türkiye’nin

¹³⁰ Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyonun 1998 Düzenli Raporu. 1998.

¹³¹ Diğdem S. Colella. Türkiye AB ilişkilerinde 1990’lı yılların analizi. 2020. s;39

¹³² Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusu (1987-1989) ve Başvuruya AT Komisyonun Görüş Raporu. 18 Aralık 1989.

¹³³ Türkiye’nin katılım yönünde ilerlemesi üzerine komisyonun 1998 düzenli raporu, Türkiye’nin Topluluğa üyelik başvurusu üzerine Aralık 1989 tarihli Komisyon görüşü. 1998.

¹³⁴ Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi. AB.gov.tr.

¹³⁵ Bahar Rumelili. Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective. Insight Turkey. 10(1). ss. 53-54.

kimliksel değişimini ve bu konuda kendisine yakınlık kurmasını onaylamış olsa da yetersiz bulmuş ve Türkiye'nin üye olmaya yeterli olmadığı kanaatine varmıştır.

1990'lara gelindiğinde ise Türkiye i siyasetini meşgul eden ana gündem maddeleri; artan terör faaliyetleri ve yükselen tehdit olarak görölen irtica olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, PKK terörü ve siyasal İslam konusunda ılımlı bir tavır aldığı gözlemlenmiştir. Döneminde PKK terörü, Kürt meselesi olarak yorumlanmış; Kürt ile PKK'lılık kimi zaman eş tutulmuş; bu durum da aslında PKK'nın Kürtlerin savunucusu düşüncesini yarattığı için, örgütün Kürt kökenli nüfusun çoğunluk olduğu bölgede elini güçlendirmiştir.¹³⁶ PKK da çatışmayı canlı tutmak ve Kürtleri Öcalan'ın kaderiyle eş tutmak amacıyla, aslında Kürtleri mağdur edecek şekilde bu algının yerleşmesi ve iki halk arasında ortak yaşama bilincini azaltmak için çaba göstermiştir. Yalnızca PKK değil; Kürt siyasetinin kimlik siyaseti yapması, siyasilerin bu yönde demeçler vermesi de bu algıyı desteklemiştir.¹³⁷ Özal ise bu atmosferde mesele ile ilgili "*Türkiye'de bir Kürt meselesi yok. Türkiye'nin dengelerini bozmak istiyorlar. Güneydoğu'da yaşananlara o açıdan bakın*" diyerek Kürtlerin bu terör ile eş tutulmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Irak'ta Körfez Savaşında etkilenen Kürtlere sahip çıkararak, Irak'takiler dahil Kürtleri kazanarak meseleyi çözmeyi amaçlamıştır.¹³⁸ Hatta gizli bir şekilde Kürt siyasetinin meclisteki o dönemki temsilcisi olan Demokrasi Partisi (DEP) vekillerini PKK lideri Abdullah Öcalan ile görüştürdüğü, mart ayında ilan edilen ateşkesin uzatılması ve hatta kalıcı silah bırakılması için uzlaşma zemini arandığı da DEP'li vekiller tarafından iddia edilmiştir.¹³⁹ Özal, Kürt meselesinin yanında o dönem laik rejime tehdit olarak görölen siyasal İslam konusunda da ılımlı bir siyaset izlemiştir. Öncelikle, ekonomik ve sosyal liberalleşmenin aksine önceden de değinildiği gibi siyaseten benimsenen muhafazakâr dil, baskılanan cemaat ve tarikatların serbest piyasaya geçişle birlikte ekonomiye özgürce girmelerinin önlerinin açılması gibi örnekler; Özal'ın 1990'lardaki haleflerinin aksine bu konuda çekincesiz ve ılımlı

¹³⁶ Ahmet Küçükşahin. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler. Güvenlik Stratejileri Dergisi 1, 2005. ss. 63-95.

¹³⁷ Taha Özhan/ Hatem Ete. Kürt Meselesi: Problemler ve özüm Önerileri. SETA Analiz, 2008. s:8

¹³⁸ Uçar, Fuat/ Akandere, Osman. "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı". Atatürk Yolu Dergisi, sayı: 16. 2017.

¹³⁹ 32. Gün. Son Darbe: 28 şubat. 1. Bölüm. 2012. dk: 10:35-11:32.

olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat, Özal ılımlı ve uzlaşmacı figüre belki de en çok ihtiyaç duyulduğu bu sert çalkantılı dönemin ortasında, 1993 senesinde aniden hayatını kaybetmiştir.

Özal'ın ölümünün ardından başlayan Tansu Çiller başbakanlığı döneminde her iki taraf için diyalog kapısı tamamen kapanmış ve ardından devlet için terör giderek daha önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştı. Bu dönemde PKK, artık vur kaç taktikleri yerine topraklar ele geçirerek kurtarılmış bölgeler kurmayı amaçlamış; PKK'nın 33 köylüyü katlettiği Başbağlar katliamı örneğindeki gibi kimi zaman köyler basarak sivil halka yönelik katliamlarda bulunmuştur. PKK'nın eylemlerini yoğunlaştırdığı dönem olan 1993-1995 yılları arasında Türkiye, teröre toplamda 2632'i asker, 2784'i sivil toplamda 5416 şehit vermiştir.¹⁴⁰ Dolayısıyla, devlet de terör ile mücadeleyi etkin şekilde yürütmeye koyulmuş, bu konuda tavizsiz ve sert bir tutum takınmıştır. Bu mücadele yöntemi sonucunda aynı süre zarfında, Milliyet Gazetesi tarafından yayımlanan Jandarma Genel Komutanlığı 2009 faaliyet raporuna göre; 9723'ü ölü olmak üzere, toplamda 16663 PKK'lı etkisiz hale getirilmiştir.¹⁴¹ Fakat, etkin ancak sert ve tavizsiz olan bu mücadele yöntemi bölge köylerinin tahliyesi gibi yerel halkı mağdur edebilecek sert tedbirlerin alınmasına kadar da gitmişti. Bu süre zarfında yaklaşık 3 bin köy ve mezra boşaltılmış, 312 bin kişi yerinden ve yurdundan edilmişti, sıkı yönetim dolayısıyla da buna ek olarak bölge halkının hürriyeti kısıtlanmıştı.¹⁴² Ayrıca, bölgede terörle mücadeleyi kolaylaştırmak amaçlı Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığında bağımsız, Jandarma Genel Komutanlığı çatısı altında kurulmuş olan kendi inisiyatifiyle eylem alan Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Grup Komutanlığı'nın (JİTEM) gerçekleştirdiği faaliyetler de sıklıkla tartışılmıştır.¹⁴³ Zamanında kanıtlanamadığı için sadece iddia ve gizem olarak kalan, ancak o dönemde Diyarbakır İstihbarat Şube Müdürü olarak görev yapan Hanefi Avcı'nın ifadelerine göre JİTEM bölgede terörle mücadele amacıyla pek çok yasadışı infaz ve sabotaj eyleminde bulunmuştur.¹⁴⁴ Bu yaşananlar ve bununla birlikte medyada artan sansür ve tutuklanan gazeteciler Avrupa Birliği

¹⁴⁰ Milliyet. 26 yılın kanlı bilançosu. 24 Haziran 2010.

¹⁴¹ Milliyet. 26 yılın kanlı bilançosu. 24 Haziran 2010.

¹⁴² Rengin Arslan. 90'Larda ne olmuştu: Güneydoğu'da Sivil Olmak, BBC News Türkçe. Eylül 2015.

¹⁴³ Bianet. JİTEM 'resmen' kabul edildi. bianet.org. Ağustos 2011.

¹⁴⁴ NTV. Avcı: JİTEM Resmi Düzeyde Kabul Görüyordu. ntv.com.tr, 19 Temmuz 2009.

cephesince anti demokratik uygulamalar ve insan hakkı ihlalleri olarak değerlendirilerek, olumsuz karşılanmıştır¹⁴⁵. Ve de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) Türkiye aleyhinde bu konuyla ilgili kararlar alınmıştır.

PKK terörünün yanında ülkeyi sıkıntıya sürükleyen meselelerden bir diğeri ise yükselen irtica tehdidi oldu. İrtica, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından yayımlanan 1995 raporunda “anti laik ve Atatürk aleyhtarı yoğun bir faaliyet” gösterdiği ve mevcut laik rejimi dinsizlikle özdeşleştirdiği belirtilmiştir. MİT'in irtica raporunda bahsi geçen bu rejim karşıtı eylemler; büst kırma, bayrak yakma, laiklik ve cumhuriyet karşıtı sloganlarda bulunma gibi spesifik eylemlerden oluşmaktadır.¹⁴⁶ Bunun yanı sıra irticacılar, 1993 senesinde Alevi kökenli vatandaşların düzenlediği Pir Sultan Abdal şenliklerine konuk olan ve “Şeytan'ın Ayetleri” isimli kitabı çevirdiği için tepkilerin odağı olan Aziz Nesin'in kaldığı Madımak Oteli'nin ateşe verilmesi sonucu 37 kişinin yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan Sivas Katliamına da sebebiyet vermişlerdir.^{147 148} Bunun yanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da; kimilerine göre Türkiye genelinde İran tarzı silahlı ayaklanma yoluyla bir İslam devrimi yapmayı,¹⁴⁹ ve ülkenin doğusunda İslamcı bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan Hizbullah terörü de ortaya çıkmıştı. PKK'ya ve DEP, HEP, HADEP gibi Kürt Siyaseti partileri olarak adlandırılan partilere karşı giriştiği eylemler ve düşmanlarını domuz bağı adı verilen yöntemle işkence edip öldürmesi ile gündeme gelen Hizbullah, her ne kadar başta devlet aleyhtarı olarak görünmese de sonrasında Gaffar Okan'ın şehit edilmesiyle birlikte devlete tehdit oluşturduğu da anlaşılmıştır.^{150 151} İrticanın tehdidinin artarak hissedildiği bu dönem Oramiral Güven Erkaya irticanın PKK'dan daha tehlikeli olduğunu ifade etmişti.¹⁵²

¹⁴⁵ Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyonun 1998 Düzenli Raporu. 1998.

¹⁴⁶ MİT İrtica Raporu. Türkiye'deki anti-laik eylem ve Atatürk aleyhtarı faaliyetler. Atatürk.org.au. 1995.

¹⁴⁷ MİT İrtica Raporu, 1995.

¹⁴⁸ Diğdem Soyaltın Colella. Türkiye AB ilişkilerinde 1990'lı yılların analizi. USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. Yıl 2, Sayı 3, Haziran 2020 s. 38.

¹⁴⁹ 32. Gün. Türkiye'de Hizbullah. 1998.

¹⁵⁰ 32. Gün. Türkiye'de Hizbullah. 1998.

¹⁵¹ NTV MSNBC. Police chief killed in terror attack. arşiv.ntv.com

¹⁵² “İrtica PKK'dan tehlikelidir” Oramiral Güven Erkaya. Milliyet. 25 Şubat 1997.

İrtica, özellikle 1990'ların ortasına doğru "irticanın örgütlenme yeri"¹⁵³ olarak görülen ve radikal İslamcı politikalarla göze çarpan Refah Partisi'nin (RP) yükselişle birlikte, gündeme daha çok gelmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın gölgesinde, 1970'lerden beri eşitlik ve adalet gibi felsefe olarak sol ideolojik tandanslı, fakat İslami referanslı vaatler ve söylemlerle ortaya çıkan Refah Partisi "Adil Düzen" söylemiyle de toplum içerisinde taban bulmaya başlamıştı; özellikle de 1970 öncesi solun güçlü olduğu fakir kenar mahalle ve semtlerde ve de kırsal kesimde büyük ölçüde destek bulmuştu. Ancak, ülkede halihazırda var olan Radikal İslamcı Hizbullah terörünün korku ve endişe yarattığı ortamda yükselişe geçen siyasal İslam ve Refah Partisi iktidarının, iktidara gelmeden önce ve de sonra yaptığı bir dizi radikal açıklamalar, bununla birlikte 1993'te gerçekleşen Madımak katliamı; 1990'lar Türkiye'sinin PKK terörüyle birlikte en önemli güvenlik sorunları arasında kabul edilmesine neden olmuş ve 1995'da Refah Partisinin iktidarı almasıyla birlikte de öz tabirleriyle "rejimin güvencesi" olan ordunun siyasi ajandasının en üstünde yer almıştır. Özellikle, Refah Partisinin o dönemde şeriatçı Suudi Arabistan devleti tarafından fonlandığı,¹⁵⁴ amaçlarının kurulu laik ve demokratik düzeni yıkıp; şeriatçı düzeni, demokratik veya İran devrimi benzeri silahlı bir şekilde Türkiye'ye yaymak olduğu iddia edilmiş, özellikle Erbakan'ın ilk yurt dışı gezisini İran'a yapması¹⁵⁵ ve 13 Nisan 1994 tarihli Refah Partisi Meclis Grubu toplantısında "*Kanlı mı olacak kansız mı?*" sözleri bu endişe verici düşüncelerin kanıtı olarak sunulmuştu. Ayrıyeten Erbakan, başbakanlığı döneminde Avrupa Birliğine de "*"Efendim! Avrupa bizi, Avrupa Topluluğu'na layık gördü." diye bir kelime kullandılar. Bu söz ve yaklaşımlar, bütün ecdadımızın kemiklerini sızlatan ifadelerdir. Ne demek bu! Kimmiş Avrupa? Nereye girmemize layık görüyormuş! Biz tarihin en şerefli milletiyiz. Biz Avrupa'yı bir şeye layık görürüz veya görmeyiz"* sözleriyle karşı çıkmış,¹⁵⁶ bunun yerine de İslam Birliğinin kurulması gerektiğini öne sürerek¹⁵⁷ dış politikada da ayrı bir çizgi izlemiş ve ilk yurt dışı gezisini de İran'a yapmıştı.¹⁵⁸ Bütün bunların neticesinde, 28 Şubat Milli

¹⁵³ Cumhuriyet. İrtica Başkente. Yıl: 74, sayı: 28229. 1997.

¹⁵⁴ Hakan Ersel. Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 4, 3. Baskı. 2002 s. 427.

¹⁵⁵ Milliyet. Erbakan dışişleri ile çelişti, milliyet.com.tr. 1996.

¹⁵⁶ TRT açık oturum, Necmettin Erbakan Erdal İnönü'ye konuşması. 1992.

¹⁵⁷ AA. İslam birliği idealini savunan lider: Necmettin Erbakan. Şubat 2020.

¹⁵⁸ Milliyet. Erbakan Dışişleri ile çelişti. Aralık 1996.

Güvenlik Kurulu'nda (MGK) “Türkiye’de laikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplumun huzurunun da teminatı” olduğu ordu tarafından açıkça vurgulanmış, laiklik karşıtı söylemlerde bulunan Refah-Yol (RP-DYP) hükümeti istifaya zorlanmıştı.¹⁵⁹ MGK’da imzalanan kararlar ile birlikte ordu yeniden yönetime müdahale etmiş ve kendi değimiyle rejime yeniden bir “balans ayarı” vermişti. Daha sonrasında aynı gerekçeler ile de Refah Partisi kapatılmıştı.

Bu olayların gölgesinde, 3 Kasım 1996 senesinde devlet organı içerisinde görevli bazı kişilerin organize suç ile bağlantılarını, yaşanan bir trafik kazasıyla ortaya çıkartan Susurluk skandalı da yaşanmıştır. Yaşanan kazada; Emniyet müdürü Hüseyin Kocadağ ve İnterpol tarafından aranan organize suç lideri Abdullah Çatlı aynı arabanın içerisinde yaşamını yitirirken, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak yaralanarak kazadan sağ kurtulmuştur. Kaza yapan aracın bagajından; ruhsatsız silahlar, Çatlı adına düzenlenmiş kimlikler ve polis hüviyetleri de ortaya çıkmıştır.¹⁶⁰ Susurluk skandalı bir nevi terörle mücadelede devletin nerelere gidebileceğini, yeri geldiğinde yasadışı örgütler ile dahi yeri geldiğinde iş birliği yapabileceğini gözler önüne çıkarmış oldu. Kazanın ardından bir önceki dönemin başbakanı Tansu Çiller ise DYP grup toplantısında; “Devlet için kurşun atan da yiyen de şereflidir” sözü devlet için cinayet işleyen organize suç ile bağlantılı kişilerin bir nevi aklanması olarak yorumlanmıştır. Yaşanan bu olay Avrupa toplumundan da olumsuz tepki çekmiş ve olayın derinlemesine araştırılması konusunda görüş bildirmiştir.

28 Şubat sonrası döneminin ana kaidesi ise taviz verilemez laiklik ilkesi olmuştu. Laikliğin korunması için tıpkı terörle mücadeledeki gibi sert tasarruflar alınmaktaydı. Ancak bu sert tavır AB tarafınca yapılan değerlendirmelerde; ülke içerisinde yaşanan dizi insan hakkı ihlalleri, faili meçhul cinayetler, devlet içine sızmış mafya gibi sorunlar “demokratik çoğulculuk ve ifade özgürlüğü” açısından olumsuz şekilde değerlendirilmekteydi.¹⁶¹ Yani, Türk devleti; devletin kurucu unsurlarını, demokrasisini, laik devlet anlayışını korumaya çalışırken AB’ye göre aşırıya kaçmıştı. Özellikle irticaya karşı benimsenen sert önlemler İslamcı ve

¹⁵⁹ Hakan Ersel. Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 4, 3. Baskı. 2002. s. 540.

¹⁶⁰ 32.Gün. Son Darbe: 28 Şubat. 32. Gün. Susurluk Skandalı. 32. Gün Tv. 2012.

¹⁶¹ Türkiye’nin katılım yönünde ilerlemesi üzerine komisyonun 1998 düzenli raporu, AB Komisyonu, Cardiff. 1998.

muhafazakâr kesimin sosyal yaşamına müdahale edilmesine kadar gitmişti. 28 Şubat sonrası Türkiye'de insan hakları ihlalleri ve baskıların artması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından ciddi bir şekilde ele alınmıştı. Bu dönemde AİHM'de pek çok dava Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır. Bununla birlikte AİHM, 28 Şubat sonrası Türkiye'deki ifade özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel hakların sınırlandırılması ve engellenmesiyle ilgili de pek çok kararda bulunmuştur. Bu dönemde AİHM'nin Türkiye'ye ilişkin aldığı kararlar arasında, Susurluk kazası sonrasında ifşa olan Türkiye'de gerçekleştirilen infazların incelenmesine ilişkin kararlar da yer almaktadır.¹⁶²

Bu dönemin analizinden anlaşılacağı gibi Türk temel kimliğinde liberal/laik ve muhafazakâr/mukaddesci ekseninde bölünme yaşanmaya ve iki farklı medeniyet görüşü ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda ülkenin tip kimliği de bulunan iktidar yapısının medeniyet görüşü doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Bununla birlikte artan PKK sorunu, Türk temel kimliğindeki uluscu öğeleri belirginleştirdiği gözlemlenmiştir. Özellikle PKK terör örgütünün lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ardından yapılan 1999 seçimlerde sağ milliyetçi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve sol milliyetçi (ulusalcı) Demokrat Sol Parti'nin (DSP) başarısı bunun göstergesi olmuştur. Seçimlerde; DSP %22,2 ile 1. parti, MHP %17,98 ile ikinci parti olmuştur.¹⁶³ Yani, Kürt devleti kurmayı amaçlayan, dolayısıyla Kürt milliyetçisi bir hareket olan PKK; karşı tepki yaratarak Türk temel kimliği içerisindeki milliyetçiliği belirginleştirmiştir.

Özetle, 1980'li yıllarda 12 Eylül askeri darbesinin ardından yeniden demokratikleşen ve 1970'li yıllardaki anarşik ortamı bertaraf edip iç huzura kavuşan Türkiye, 1990'lı yıllarda PKK terörü, yolsuzluk skandalları, ekonomik krizler, Uğur Mumcu gibi gazeteci suikastları, Sivas katliamı, yükselen irtica hareketleri dolayısıyla iç huzurunu kaybetmiş ve kimliksel olarak da dönüşüme girmesine yol açmıştır. Özellikle, artan terör Türkiye'nin dinamiklerini değiştirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin asli temel kimliğini 1980'lerden itibaren yükselen muhafazakarlığa rağmen 1990'lardaki etkin rejim dolayısıyla liberal, ulusalcı ve laik şeklinde

¹⁶² İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), Türkiye'de İnsan Hakları İhlalleri: 1997-2008" adlı rapor. 2009.

¹⁶³ YSK. 1983 - 2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları.

tanımlayabiliriz. Temel kimlikte bir muhafazakarlaşma olduğu aşıkardır, fakat bu durum devletin temel kimliğine bu dönemde pek etki etmemiştir. Tip kimlik ise neoliberal ekonomiye geçiş, buna karşın askerin politikada etkin rol oynaması gibi gerekçelerden dolayı, ekonomik bileşenler açısından özgürlükçü; fakat diğer konularda otoriter baskıcı özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. Güvenlik kültürü olarak da ordunun politikadaki etkisi dolayısıyla, Kardak Kayalıkları meselesinden belirgin olduğu üzere Hobscu bir kültür benimsenmiştir.

2.2.3. İkili ilişkilerin dönemsel incelenmesi

Döneme genel bakış atıldığında, AB'ye dönüşerek çok daha kapsayıcı ve entegre bir yapıya evrilen AET; bireysel özgürlüklerin artarak geliştiği, neoliberal ekonominin güçlendiği bir tip kimlik yapısındadır. Temel kimlikte ise 1980'lerde Avrupa yükselen “*neo-conservatism*” (yeni muhafazakarlık) etkisiyle önceki döneme oranla muhafazakâr öğeler daha belirgindir. Bununla birlikte 1990'lardan itibaren birlik, çok daha liberal bir anlayış izleyerek Soğuk Savaş sonrası dönemde orta ve doğu Avrupa'ya yayılarak Protestan Anglo-Cermen ve Katolik Latin kültürün baskın olduğu Batı Avrupalı temel kimliğini genişleyerek daha kapsayıcı bir Avrupalılık kimliği tanımlı oluşturmuştur.

Türkiye ise 1980'lerde batıdaki politik eğilimleri takip etmiş, batıdaki gibi yeni muhafazakâr (neo-con) ideolojiyi benimsemiş ve liberal politikalarla devletin birey üzerindeki kontrolü azaltılmıştır. Bununla birlikte benimsenen ılımlı İslamcı söylemler ile temel kimlikteki muhafazakâr değerler belirginleşmiştir. Bu temel kimliksel dönüşüm 1980'ler boyunca ılımlı çerçevede gerçekleşmiş olsa da 1990'lardan itibaren siyasal İslam'ın ülke içerisinde yükselmesinin sebeplerinden birisi olmuştur. Siyasal İslam'ın yükselişi ise ülke içerisinde bir laik-muhafazakâr ayrımı yarattığı gibi, ilerleyen süreçte Avrupa temel kimliğiyle yaşanacak olan kimliksel ayrışmaya ön ayak olmuştur.

Türkiye tip kimliksel açıdan ise 1980 darbesi sonrası, askeri yönetim ve kabul edilen” kuralcı” 1982 anayasası ile otoriter bir tip kimliğe bürünmüştür. Bu durum demokratik Avrupa'nın tip kimliğiyle bu açıdan bir uyumsuzluk oluştursa da, bunun aksine ekonomide ve devletin siyasi ideolojisinde Avrupa'daki mevcut siyasal eğilim takip edildiği için Avrupa ile bu bileşende bir uyum yakalanmıştır. Genel olarak

baktığımızda, 1980’lerde Türkiye; yeniden demokrasiye geçilmesi ve neoliberal ekonomik politikalarının uygulamaya başlanması, dolayısıyla devletin tekel olduğu sektörlerden elini çekmeye ve piyasayı daha özgür hale getirmeye başlaması ve dış politikada AT ile sağlanan uyum topluluk tarafından yayınlanan raporlarda olumlu şekilde değerlendirilmiştir.¹⁶⁴ Bu hamleler sonucu sağlanan politik değişim de Türkiye’nin tip kimliğini Avrupa’nın liberal-özgürlükçü tip kimliğine uyumlu hale gelmiştir. Türkiye’nin AB liderliğindeki Kuveyt’i Irak işgalinden kurtarmayı amaçlayan Koalisyon harekâtına destek sağlaması, ülkenin batılı tip kimliğini bir kez daha teyit etmiştir. Yaşanan kimliksel uyuma rağmen bu dönemde ilişkilerde Kıbrıs meselesi yeniden pürüz yaratmıştır. 1983 senesinde Kıbrıs’ın Türkiye kontrolündeki bölgesinin bağımsızlığını ilan etmesi, AET ülkeleri tarafından kınanmıştır. Hem garantör ülke, hem de AET üyesi olan İngiltere’nin Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama ile kınanarak Rum yönetimi Kıbrıs’ın toprak bütünlüğünün altı çizilmiş¹⁶⁵ ve bağımsızlık ilanının garantörlük anlaşmasıyla bağdaşmayan bir eylem olduğu ifade edilmiştir.

Genel olarak 1980’lerdeki tip kimliksel uyumun arttığı gözlemlenmiştir. Buna paralel olarak da bu dönem AET ile ilişkilerin iyi gittiği ve ilerlediği bir dönem olmuştur. Bu sağlanan uyum neticesinde, AB rol kimliği yeniden “dost ülke” şeklinde tanımlayan Türkiye’nin, bir sonraki adım olan ortak kimlik geliştirme saikiyle 1987 senesinde AET’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Yapılan başvuru; Türkiye’nin yaşadığı Kürt meselesi gibi iç sorunların varlığı, demokrasi, ifade özgürlüğü ve hukuk babındaki ilerlemenin henüz tam anlamıyla Kopenhag standartlarında olmaması gibi sebeplerle reddedilmiştir.¹⁶⁶ ¹⁶⁷ Bununla birlikte, dönemin Almanya şansölyesi ve CDU genel başkanı Helmut Kolh’un “*Avrupa Birliği’nin Hristiyan ilkelere dayalı olduğu ve bu kimliği paylaşmayan ülkeleri*

¹⁶⁴ Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusu (1987-1989) ve Başvuruya AT Komisyonun Görüş Raporu. 18 Aralık 1989.

¹⁶⁵ “Biz sadece bir tek Kıbrıs Devleti tanırız, o da Spiros Kipriyanu’nun başkanlığındaki Kıbrıs Cumhuriyeti’dir” Milliyet, 16 Kasım 1983. s. 3.

¹⁶⁶ Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, AB.gov.tr.

¹⁶⁷ Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusu (1987-1989) ve Başvuruya AT Komisyonun Görüş Raporu. 18 Aralık 1989.

barındıramayacağı”¹⁶⁸ ifadesi ve Alman Tarihçi Hans Ulrich Wehler ise Avrupa Birliğinin bilinçsiz bir genişleme politikası sürdürdüğünü belirterek, Türkiye’nin AB’ye alınmasıyla Avrupa değerlerinin doğuya doğru nihai bir açılım göstererek yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olacağını ifade etmesi¹⁶⁹ de Türkiye’nin sahip olduğu Müslüman kimliğinin, yani temel kimlikte sahip olduğu farklılığının çekince oluşturmasını ve bu sebeple de üyeliğe engel olan hususlardan birisi olmasını bahsedilmese de kuvvetle muhtemel kılmaktadır. 1990’larda ise Refah Partisinin iktidara gelmesiyle de temel kimliği oluşturan dini unsura karşı benzer bir tavır ve dil Türk hükümetinde de gözlemlenmiştir: Dönemin başbakanı Necmettin Erbakan; Avrupa Birliği’ni haçlı birliğine benzetmiş, AB’ye karşı İslam birliğinin kurulmasını önermiştir.¹⁷⁰¹⁷¹ Her iki kesimde de dile getirilen bu tarz söylemler temel kimlikteki uyumsuzluğu gözler önüne çıkartmaktadır.

1990’ların başında Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte ise artan küreselleşme hem ekonomik hem de kültürel olarak batı ile uyumu arttırmıştır. Buna karşın AET’nin AB’ye dönüştüğü ve entegrasyonunu arttırarak genişlediği, çok uluslu, çok daha liberal, özgürlükçü bir yapıya büründüğü bir ortamda iken Türkiye, yeni dönemde içerisinde artışa geçen bu dönemde artan terör ve irtica gibi sorunlar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu sorunlardan özellikle Kürt meselesi Türkiye’nin güvenlik kültürünün değişmesine, yeniden Hobscu kültüre geri dönüşün yaşanmasına sebep oluşturmuştur. Buna paralel yükselen irtica da ülkenin mevcut tip kimliğini tehdit etmeye başlamış, temel kimliğini uzun vadede çok daha muhafazakâr öğeler ekseninde dönüştürmeye zorlamıştır. Artan terör ve irtica sorunlarının yaşandığı bu dönem aynı zamanda askerin politikada etkili olduğu bir dönem olduğu için devletin iç sorunlardaki tavrı da sert olmuştur. Terörle mücadele kapsamında yapılan sansür, tutuklamalar, infaz, köy boşaltma gibi uygulamalar Avrupa Birliği tarafınca; insan hakkı ihlalleri, hukukun çiğnenmesi olarak değerlendirilmiştir.¹⁷²

¹⁶⁸ Meltem Müftüler-Bac. “The Never-Ending Story: Turkey and the European Union.” Middle Eastern Studies, vol. 34, no. 4, 1998. ss. 240–58.

¹⁶⁹ Mehmet Birekul. Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı Avrupa’da yükselen kültürcü söylem ve din faktörü: Avrupa basınından okumalar. s. 74.

¹⁷⁰ Işıl Arpacı. Necmettin Erbakan Örneğinde Türk Dış Politikasının İslamcı Eleştirisi. Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), ss. 244-260 .

¹⁷¹ AA. İslam birliği idealini savunan lider: Necmettin Erbakan. Şubat 2020.

¹⁷² Türkiye’nin katılım yönünde ilerlemesi üzerine komisyonun 1998 düzenli raporu

Dolayısıyla, otoriterleşen ve hukuka aldırış etmeyen yönetim yapısı, yani değişen tip kimlik sebebiyle ilişkiler negatif etkilenmiştir. Avrupa Birliği tarafından yapılan araştırma sonucu da Türkiye'nin üyeliğine bu dönemki destek sadece %26 ile sınırlı kalmıştır.¹⁷³ Türkiye temel kimlik açısından ise iç politikada yaşananlardan ötürü Türk-Kürt ve laik-muhafazakâr kutuplaşması yaşanmaya başlamıştır. Bu durum seçim sonuçlarına yansıdığı gibi, özellikle PKK terör örgütü liderinin yakalanmasının ardından Milliyetçi-Uluscu çizgiye yakın partilerin oylarında yükselme görüldüğü saptanmıştır. Bu sebeple de PKK'nın varlığının oluşturduğu karşı tepki ile temel kimliğin milliyetçi öğelerini ön plana çıkarttığı söylenebilir. Yani, 1980'li yılların ortasından itibaren liberal bir ideolojik söylem ve Lockcu bir güvenlik kültüründe politika takip eden Türkiye; yaşadığı sorunlar neticesinde yeniden 1980'li yılların başına dönerek, otoriter, devletçi, uluscu kimliği ön plana çıkmış ve Hobscu güvenlik kültürünü benimsemiştir.

AB'nin liberal bir bakış açısıyla genişleyerek çok uluslu bir hale büründüğü bir ortamda Türkiye'nin yaşadığı temel kimlik sorunları ve tip kimliksel ayrışma, Türkiye'nin 1980'lerde müzakerelerde sağlanan ilerlemeyi daha da ileri taşıyamamasına ve üyelik için bir olası fırsatı kaçırmamasına neden olmuştur. 1995'te Gümrük Birliği'ne üye olunması hamlesi materyal açıdan bağlar güçlendirse de düşünsel uyum zayıfladığı için tip kimlik arasındaki ilk 10 yıllık dönemdeki uyum kaybedilmiştir. Dolayısıyla AB rol kimliği 1980'li yıllarda yeniden zayıf hatta ilerleyen süreç içerisinde orta seviyeli dostu yakın bir konumda iken süreç içerisinde yaşananlara binaen çıkar odaklı bir ad-hoc (amaca özel) bir ilişkiye dönüşmüştür. Çünkü, aradaki dostluk bağı azalsa da Türkiye'nin o dönem AB'ye üye olma gayesinde sahip mantalitesinden ötürü rakip seviyesine çıkmamıştır. Dönem genel bir bütün olarak değerlendirildiğinde "zayıf dost" seviyesine daha yakın olduğu saptanmaktadır.

¹⁷³ Standard Eurobarometer 51, Publication Reports. European Union. Spring 1999

2.3. 2000- Günümüz

Yeni milenyumla birlikte dünya küreselleşme hareketi hız kazanmıştır. Soğuk Savaşın bitimiyle başlayan globalleşmenin etkisi ve aynı zamanda 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkan ve artan üretim ağını tek bir merkeze toplamak yerine iş yükünü dağıtarak daha az eforla daha ucuz ürün mal etme sisteminin gelişmesi; sermayenin zengin ülkelerden, ucuz iş gücünün ve yeterli alt yapının olduğu gelişmekte olan ülkelere kaymasına öncü olmuştur. Bu durum, Soğuk Savaş sonrası dönemde artarken, 2000’li yıllarda ulaşım ve dağıtım ağının kolaylaşması sonucu bu sermaye hareketi iyice ivme kazanmıştır. Bunun sonucunda da özellikle gelişmekte olan ülkeler 2000’li yıllarda büyük bir bolluk dönemi geçirmiştir. Ancak bu durum çok uzun sürmeyerek 2008 kriziyle birlikte bu ülkelerin ekonomileri daralmaya ve gerilemeye başlamıştır. ¹⁷⁴ Bu gerileme; sermaye akışını yavaşlattığı gibi, doğudan batıya olan ticari hareketi de azaltmış oldu. 2020 senesinde baş gösteren Covid pandemisi ile de duran bu akış geçti. Covid, Avrupa başta olmak üzere gelişmiş ülkeler özelinde daha içe dönük politikalar izlenmesine sebep olurken, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine büyük zararlar vermiştir.

Bununla birlikte, 2000’li yılların önemli sorunu ise 1990’ların ortalarından itibaren artan global terörizm olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırıları tüm dünyanın hafızasında yer edinmişken, 2000’li yıllar boyunca El Kaide terör örgütünün eylemleri Avrupa, ABD ve de Türkiye yaşanmıştır. Daha sonrasında 2010’lu yıllarda DAESH terör örgütünün eylemleri büyük bir korku ve endişeye sebep olmuştur. Türkiye bunun yanında bütün bu süreç içerisinde bir de 1980’li yılların sonundan beri uğraştığı PKK terörüyle de uğraşmıştır. Ayrıca, Arap Baharı sonrası yaşanan demokratikleşme hareketlerinin bazı ülkelerde yarattığı güç boşluğu sonucu yaşanan iç savaşlar Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika bölgesinden Avrupa kıtasına doğru göç dalgasına sebep olmuştur. Bu göç dalgasından en çok etkilenen ülkelerin başında ise tam göç rotasının üzerinde bulunan Türkiye olmuştur. Düzensiz göç Avrupa Birliği’nin de Türkiye’nin de önemli bir sorunu haline gelmiştir. Son dönemde karşımıza çıkan bir problem olarak da Ukrayna-Rusya Savaşı tarafların dış politikasında önemli yer tutmaktadır.

¹⁷⁴ Vedat Cengiz/ Rıdvan Karacan. Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Sonuçları. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi. Yıl:8 Sayı:15. 2015.

2.3.1. 2000- Günümüz Avrupa Birliği

Avrupa Birliği 2000'li yıllar boyunca, 1990'lı yıllardan beri takip edilen politikalar olan; demokrasiyi geliştirme, çok sesliliği sağlama, adaleti tahsis etme, genişleme, komşu ülkelerle ekonomik ve siyasi bağlarını güçlendirme ve de üye devletler arasındaki iş birliğini artırmaya odaklanan bir siyaset izlemiştir. Özellikle, 2000'li yıllarda Avrupa Birliği öncelikli olarak genişleme yolunu izlemiştir. Bu genişleme eski komünist bloğu ülkelerinde demokrasi, insan haklarına saygı, özgürlük, eşitlik, hukukun üstünlüğu gibi ilkelerin benimsetilmesi; yani Avrupalılık kimliğine entegre olmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda AB, temel hedef olarak kıtanın doğusunu batısı ile bütünleştirmeyi ve Sovyet Rusya'nın boşluğundaki bölgede etkisini arttırarak yeni Avrupa'nın inşasını amaçlamıştır.¹⁷⁵

Genişlemenin ilk adımı 2001 senesinde imzalanan Nice Anlaşması ile birlikte yapılan reformlar ile atılmıştır. 2004 senesinde ise birliğe 10 yeni ülke birliğe dahil olarak birlikteki üye sayısını bir anda 25'e yükselmiştir. Ancak bu üyelikler arasında 1960'lardan bir Türkiye açısından bir dış politika sorunu olan, Güney Kıbrıs'ın üyeliği epey tartışma yaratmıştır. AB, bu genişlemeyi yapar iken, o sırada da birlik yapısını derinleştirmek amaçlı ortak bir Avrupa Anayasası'nın taslağı hazırlamıştır; ancak bu taslak 2005 senesinde Fransa ve Hollanda tarafından referandumla reddedilmiştir. Bu ortak anayasa planının yerine ise 2007'de günümüz AB yapısına son şeklini veren anlaşma olan Lizbon Antlaşması imzalanmıştır. Lizbon Antlaşması, AB'yi daha demokratik, verimli ve şeffaf hale getirmek, iklim değişikliği, güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma gibi küresel problemlerle başa çıkmak amacıyla oluşturulmuştur ve 13 Kasım 2007'de 27 üye devlet tarafından da imzalanarak 2009 senesinde yürürlüğe girmiştir. 2013 yılında ise AB, Hırvatistan'ın katılımıyla da mevcut son genişlemesini gerçekleştirmiştir. 2020 senesinde Britanya'nın ayrılması ile de AB'nin kurulduğundan beri ilk küçülmesini yaşamış olmuştur.¹⁷⁶

Bu dönem de Avrupa Birliği dış politikada ortak siyasi girişimlere imza atmıştır. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) kapsamında AB, uluslararası sistem içerisinde bir aktör olarak rolünü güçlendirmek, aynı zamanda da barış ile

¹⁷⁵ Burçin Canar. "Yeni Avrupa'nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin ve Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları". Viraverita E-Dergi, sayı; 16, 2022. ss. 125-164.

¹⁷⁶ History of European Union, "The European Union in the 21st century", Europa.eu.

istikrarın sağlanması amacıyla bir dizi diplomatik ve askeri görevler üstlenmiş, kriz yönetimi, çatışma önleme ve barışı koruma misyonları gibi faaliyetlerde bulunmuştur. AB ayrıca, dış ilişkilerinde demokrasi ve insan haklarını teşvik ederek ve iklim değişikliği, terörizm ve yoksulluk gibi küresel zorlukları ele almak için çalışmalar gerçekleştirmiştir. ¹⁷⁷ ODGP, 2000’li yıllarda çevre ülkelerde barışın tahsisini sağlamak amaçlı diyalog kurmak, bölgesel ekonomik ve ticari kalkınmayı desteklemek gibi görevler de üstlenilmiştir. ¹⁷⁸

AB bu dönemde ortak güvenlik ve savunma politikaları geliştirmek ve ortak koordinasyonu sağlamak amaçlı politikalar geliştirmiştir. Özellikle geçtiğimiz 10 yıl içinde artan terör ve Rusya’nın yeniden Avrupa açısından bir tehdit haline gelmesiyle, son yıllarda bu ortak savunma ve güvenlik politikası oluşturma çabaları ve üye ülkelerdeki askeri harcamalara destekler hız kazanmıştır. AB bu amaçla üye devletlere destek sağlamak ve ortak savunmayı desteklemek için 2016 yılında Avrupa Savunma Fonu’nu oluşturmuştur. Bu doğrultuda Ortak Dış ve Güvenlik Politikasıyla ortak çalışılarak, ortak savunma çalışmalarının fonlanarak yapılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 2021-2027 için 8 milyar Euro’ya yakın bir bütçe Avrupa Savunma Fonu için ayrılmıştır. ¹⁷⁹

Bu tarz üye devletler ve NATO ittifakı ile entegre projeler girişimler olduğu gibi, yakın zamanda Avrupa Birliği yapısına ve güvenliğine dair yeni tartışmalar yapılmaya da başlanmıştır. Özellikle, ABD’nin NATO’dan çıkmasını tartışan ve AB ülkelerinin ittifaka yeterli mali ve askeri desteği vermediğinden şikâyet eden Trump’ın ¹⁸⁰ABD başkanlığı döneminden itibaren, Avrupa Birliği’nin NATO haricinde ortak bir ordu kurması gerektiği tartışmaları yeniden artmaktadır. Bunun da asıl sebebi AB ile o dönemki ABD hükümetinin ideolojik yani tip kimlik olarak farklı bir görüntüye bürünmesidir. AB daha demokrasi, insan hakları ve çevrecilik gibi konularda hassasiyetini sürdürürken, ABD eski liberal çizgisinden uzaklaşıp daha güç odaklı politikalar izlemeye, göçmen ve liberaller tarafından ırkçı olarak

¹⁷⁷ European Union, Foreign and security policy – EU action.

¹⁷⁸ European Parliament, Implementation of the common foreign and security policy – annual report 2022.

¹⁷⁹ Defence Industry and Space. The European Defence Fund (EDF).

¹⁸⁰ Julian E. Barnes, Helene Cooper. Trump discussed pulling U.S. from NATO, aides say amid new concerns over Russia, The New York Times.. 2019.

tarif edilen söylemler ile iklim konusunda gösterilmeyen hassasiyet, bu uzaklaşmanın asıl nedeni olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un "*NATO'nun beyin ölümü gerçekleşti ve ortak savunma maddesine inanmıyorum*"¹⁸¹ çıkışının asıl nedeni bu ideolojik ayrışmadır. Bununla birlikte aynı zamanda daha entegre bir AB yapısının oluşması fikri yine Macron tarafından ortaya atılmıştır.¹⁸² Bu fikirle AB'nin iyice genişlemesi desteklenirken, bu genişlemenin sadece demokratik değerlere sahip devletler ekseninde olacağı da vurgulanmaktadır.¹⁸³ Bu fikrin ortaya atılmasının önemli nedenleri; geçtiğimiz 10 yıl içinde değişen güvenlik kaygıları ve anlayışıdır. AB, Atlantik çevresi ve kıta Avrupası odaklı dış siyaset izleyip Lockcu bir güvenlik kültürüne göre hareket ederken, ABD'nin Pasifik çevresine odaklı siyaset izlemeye başlaması, Hobscu güvenlik kültürüne uygun hareket etmesi bu ayrışmanın öncülü olmuştur. Dolayısıyla, AB ayrı bir ordu kurma ve ortak savunma ve güvenlik politikaları oluşturma çabasına girmiştir.

Ayrıca, Avrupa'da artan liberal ve Avrupalılık esasına dayalı entegrasyon odaklı siyasetin karşılığı bazı ülkelerde azalmaktadır. Özellikle; Avusturya, Polonya, Macaristan gibi ülkelerde göçmen karşıtı ve sağ popülist siyaset halk nezdinde önemli taban toplamıştır, Fransa ve Almanya'da da giderek güçlenmektedir. Büyük Britanya'nın AB'den kopuşunu sağlayan da bu yükselen milliyetçi sağdır. Bu yükselen sağ ile birlikte özellikle 2010'lu yıllardan sonra, özellikle DAESH terör örgütü tarafından gerçekleştirilen saldırılar ve Arap Baharı sonrası oluşan göç dalgası İslamofobi'yi iyice körüklemiştir. Bu yükselen İslamofobi ile birlikte göçmen karşıtlığı iyice artmıştır. Bu yükselen siyaset Avrupa Birliği'nin kurucu felsefesine ve vizyonuna ters bir pozisyonda yer almaktadır. Pek çok Avrupalı akademisyen ve siyasetçi birleşik bir federal Avrupa hayal ederken milliyetçi sağın yükselmesi, yeniden içe kapanık ulus devlet anlayışını güçlenmesini olası kılmaktadır.

Yani, AB 2000'li yıllardan itibaren öncelikle 1990'lardan beri süregelen liberal ve entegrasyon odaklı politikasını sürdürmüştür. Hukukun üstünlüğü, demokratikleşme ve adil yönetim gibi tip kimliğini oluşturan bileşenlerini çevre

¹⁸¹ Gizem Sade. Fransa Cumhurbaşkanı Macron: NATO'Nun Beyin ölümü gerçekleşti, euronews. 2019.

¹⁸² BBC News. Emmanuel Macron calls for 'eu renaissance' ahead of polls. 2019.

¹⁸³ France 24. What does French president Macron's proposed 'European Political Community' entail?. 2022.

ülkelere yaymaya özen göstermiş, bunun için çalışmalarda bulunmuştur. Bunu devlet düzeyinde kurulan iş birlikleri ve diplomatik ilişkilerle sağladığı gibi; AB çatısı altında faaliyet gösteren veya destekli pek çok vakfın çeşitli ülkelerde belirli kurum ve üniversitelere fon sağlayarak da gerçekleştirmeye çalışmıştır. Son dönemde oluşturulan vizyon doğrultusunda daha çoğulcu ve çok kültürlüğü esas alan bir Avrupa fikri benimsenmiş olsa da 2010'lu yıllardan sonra artan terör ve göç dalgası sonucu aşırı sağın giderek yükselmesiyle birlikte popülist ve milliyetçi söylemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yükselen popülizm de İslamofobi'yi, yani İslam karşıtlığını da hortlatmıştır. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın (SETA) araştırmasına göre; 2019 senesinde Almanya'da Müslümanlara karşı 871 nefret suçu işlendiği rapor edilmiştir. İhbarların 58'ini Müslümanlara ait ibadet mekanlarına karşı gerçekleştirilen saldırılar, 46'sını ise Müslümanlara karşı gerçekleştirilen fiziksel yaralamalar oluşturmaktadır. Aynı sene Fransa'da ise benzer şekilde 1.043 nefret suçu raporlanmıştır. Benzer vakalar Müslümanların yaşadığı Avrupa Birliği ülkelerinde görülmekteyken, Danimarka'da yapılan bir ankete göre halkın %28'i Müslüman göçmenlerin sınır dışı edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

184

Artan İslamofobi'nin sonucunda Müslüman kimliğine sahip olan Türklere ve Türkiye'ye yönelik karşı bir tutumun gelişmesine neden olmuştur. Avrupa Türk İslam Birliği (ATİB) Genel Başkanı Durmuş Yıldırım'a göre; *"11 Eylül olaylarından sonra İslamofobi artmış ve son günlerde bu Türkofobiye dönüşerek yabancılar içerisinde özellikle Avrupa Türkleri hedef alınmıştır."* Brühl Türk Kültür Ocağı Başkanı Aydın Parmaksızoğlu ise Almanya'da son dönemlerde Türk ve İslam düşmanlığının arttığını vurgulayarak, *"Avrupa ve Almanya'da Türk ve İslam kelimelerine karşı bir fobi hep oldu. Öyle ki Türk ve İslam ismini taşıyan dernekler Anayasayı Koruma Teşkilatı tarafından devamlı takibe alındı ama bu isimleri taşımayan diğer dernekler bu takibatlardan kurtuldu. Bu bile Türk ve İslam fobisinin olduğunun bir ispatıdır."* diyerek İslamofobi ve Türk düşmanlığının her daim Avrupalılarda olduğunun da altını çizmiştir.¹⁸⁵ Türk düşmanlığı ve İslam karşıtlığı içeren ifadeler Avrupalı siyasiler tarafından da dillendirilmiştir. Hollandalı aşırı sağcı

¹⁸⁴ SETA. European Islamophobia Report. 2019.

¹⁸⁵ Mesut Zeyrek. Batılı ülkelerde artan Türk ve İslam karşıtlığı Avrupalı Türkleri endişelendiriyor. AA. Ocak 2021.

Özgürlük Partisi (PVV) lideri politikacı Geert Wilders parti programında Kuran-ı Kerim'i yasaklama sözü vermiş, göçmen Türk ve Faslıların Hollanda Parlamentosunda yer almaması gerektiğini ifade etmiş,¹⁸⁶ seçim döneminde de Türklerin Hollanda'ya gelişini ve Türk kökenli göçmenlerin haklarını kısıtlamayı vaat eden bir seçim kampanyası yürütmüştü.¹⁸⁷ Bununla birlikte Danimarkalı politikacı Paludan başta olmak üzere Türkiye'yi protesto amaçlı Kuran-ı Kerim yakma eylemleri pek çok kez gerçekleşmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca bu dönem; Türk, İslam ve göçmen karşıtı söylemlerle ön plana çıkan Hollanda'da PVV (Özgürlük Partisi), Yunanistan'da Altın Şafak, Almanya'da AfD (Almanya için Alternatif) ve Fransa'da Ulusal Birlik Partisi gibi partiler önemli oylar alarak meclise girmişlerdir.¹⁸⁹ ¹⁹⁰ Yani, Türk ve İslam karşıtlığı bu dönemde toplum nezdinde de taban bulmuştur.

Bu nedenlerle Avrupa tip kimliği, günümüzde genel olarak liberal yapısını korusa da Soğuk Savaş'ın bittiği zaman aralığı olarak adlandırabileceğiniz önceki döneme ve 2000'li yıllara göre; artan popülizm ve İslamofobi dolayısıyla farklı kimliklere karşı daha mesafeli ve korumacı bir anlayışta söylemlerin ve politikaların izlendiği gözlemlenmiştir. Temel kimlik, batılı Protestan ve Katoliklik kültürlerin yapısını aşırp daha kapsayıcı Avrupalı bir inşa haline gelmiş olsa da 2010'lu yıllardan sonra yükselen popülist milliyetçilik dolayısıyla görece kısmen daha ulusçu ve önceki döneme oranla kısmen daha az liberaldir bir anlayıştadır.

2.3.2. 2000- Günümüz Türkiye

Yeni milenyum, Türkiye açısından; Avrupa Birliği (AB) üyeliği müzakerelerinin hızlandığı, terör sorununun iç politikada ana gündem maddesi olduğu, 12 Eylül askeri darbesi sonucu oluşan ve 28 Şubat post modern darbesiyle iyice güçlenen siyaset üzerindeki asker vesayetinin etkilerinden arınıldığı; ancak buna karşın tam demokratikleşmenin de sağlanmadığı hatta pek çok noktada geri gittiği, dış politikada da özellikle orta doğuda yaşanan gelişmelerin etkilerinin iç

¹⁸⁶ AA. Hollanda'da Wilders'dan ırkçı söylem. 1 Kasım 2017.

¹⁸⁷ Hürriyet. Wilders: Hollanda'ya bir tane bile Türk gelmesin. 22 Eylül 2016.

¹⁸⁸ AA. Danish far-right leader 'burns' Muslim holy book again in Sweden. Mayıs 2022.

¹⁸⁹ TRT Haber. Avrupa'da aşırı sağ tehlikesi: Parti oyları yükselişe geçti. Mayıs 2023.

¹⁹⁰ İbrahim Karataş. Avrupa'da Popülist Partilerin Yükselişi; Hollanda'da PVV Örneği. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2019 cilt:5, sayı:1, ss. 28-42.

politikada hissedildiği bir dönem olmuştur. Ayrıca, önceki dönem sert bir şekilde mücadele edilen ve önu kesilmeye çalışılan siyasal İslam mevcut iktidarın ideolojisi olduğu, temel kimliğin de muhafazakarlaşıp, milliyetçileştiği gözlemlenmiştir.

Türkiye için bu zaman dilimi öncelikle var olan sorunların üstüne 2001 senesinde yaşanan ekonomik krizle başlamıştır. 2001 krizinin yıkıcı etkilerinin gölgesinde gerçekleştirilen 2002 genel seçimlerinde, mevcut mecliste bulunan partilerin tümü baraj altı kalmış ve o dönemde mecliste bulunmayan CHP ile %34 gibi bir oyla tek başına iktidar olan AK Parti, mecliste yer alan iki parti olmuştur. AK Parti iktidarının başlamasıyla birlikte, 1990'lı yıllardan ve 12 Eylül zamanından kalan yapılar ve prensipler yavaşça terk edilmeye başlanmıştır. İç politikada anti-demokratik olmakla suçlanan askeri ve sivil vesayetın etkilerini kırma amaçlı reformlar yapılmaya, kurulu milliyetçi ve laik düzenin öğeleri terk edilmeye başlanmıştır. Özellikle bu doğrultuda 2007 referandumunun ardından; daha sonrasında kumpas olduğu ortaya çıkan Ergenekon ve Balyoz davalarının görülmesi, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın *"Biz her türlü milliyetçiliği ayaklarının altına almış bir iktidarız"* söylemi ve bu söylemin takiben, T.C. ifadesinin devlet kurumlarından kaldırılması, PKK ile çözüm sürecinin başlatılması, okullarda okutulan Andımız'ın kaldırılması gibi adımların atılmasıyla temel kimliğin milliyetçi ve laik öğelerinin tip kimlikten arındırılıp *"ılımlı İslamcı"* söylemle birlikte muhafazakar liberal bir tip kimlik benimsenmiştir.

Bunların ilk adımı olan, önceki dönemde hükümetler üzerinde etkin rol oynayan askeri ve sivil vesayetın ortadan kaldırılması amacıyla Ergenekon ve Balyoz davaları 2008 senesinde görülmeye başlandı. Açılan davalarla, *"derin devlet"* olarak da adlandırılan bir yapının; *"Türkiye Cumhuriyeti hükümetini cebren ortadan kaldırmak, sivil toplum ve medya vasıtasıyla ülke içerisinde kaos, anarşi, terör ve güvensizlik ortamı çıkartarak mevcut hükümeti çalışamaz hale getirip, nihai olarak ordu içerisinde kendilerine destek vereceklerini umdukları askeri şahısların yardımı ile yönetimi değiştirmek amacıyla hükümeti yıkmaya teşebbüs ettikleri"*¹⁹¹ iddialarıyla sanıklar tutuklanarak Silivri Cezaevinde yargılanmaya başlandı. Sadece darbe yapması planlandığı iddia edilen askerlerle birlikte bu planı desteklediği iddia

¹⁹¹ Ergenekon İddianamesi. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı (CMK'nun 250 Maddesiyle Görevli ve Yetkili Birim) İddianame No: 2008/623. 2008.

edilen pek çok gazeteciler, avukatlar, iş adamları ve siyasetçiler de bu davalarda tutuklu yargılandı. Yaşananlar, Avrupa Birliği tarafınca ve Avrupa Komisyonunca sunulan ilerleme raporunda “suç örgütü olduğu iddia edilen Ergenekon adlı oluşuma ilişkin soruşturma ve birçok başka darbe planının araştırılması, demokratik kurumların düzgün işleyişine ve hukukun üstünlüğüne duyulan güvenin güçlendirilmesi bakımından Türkiye için bir fırsat olmayı sürdürmektedir.” şeklinde olumlu bir vaziyetle değerlendirilmiştir.¹⁹²

AK Parti iktidarının askeri ve sivil vesayeti yıkma girişimleri bu şekilde başlamıştır ve bu adımlar 2010’lu yıllarda da devam etmiştir. Bunu tam sağlama amaçlı 2010 senesinde 27 maddelik bir anayasa değişikliği paketini sunan referandum yapılmıştır. Paketin en önemli şekilde altı çizilen maddelerinden birisi de askeri mahkemelerin yargılama yetkilerinin kısıtlanmasıydı. Bununla birlikte, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’ndaki (HSYK) yapıyı değiştirilmesiyle, HSYK’nın üye sayısı artırılarak üyelerin bir kısmının direkt Cumhurbaşkanı tarafından atanması, yargıç ve savcıların sicilleri ile ilgili bilgi paylaşımı ve disiplin işlemleri konusunda HSYK’nın yetkisi artırılması ve Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuru hakkına ilişkin yetkisi kısıtlanması gibi değişiklikler yoğun tartışmalara yol açtı. Muhalefet bu referandumu AK Parti iktidarının yargıya karşı yeni bir oyunu olarak gördü ve yargının referandumdan sonra yürütmenin vesayeti altına gireceğini savundu.¹⁹³

Yine bu demokratikleşme yani tip kimliksel dönüşüm sürecine paralel olarak, “Çözüm Süreci” de başlatıldı. 2009 senesinde basına sızan PKK ile yapılan Oslo görüşmelerinin başlangıç olarak addedildiği çözüm süreci, 2010 referandumu sonrasında daha görünür hale geldi. Süreç boyunca BDP-HDP, iktidar tarafından ana muhatap alındı. Süreç içerisinde BDP-HDP üzerinden PKK elebaşı Abdullah Öcalan ile görüşmeler gerçekleştirildi. Ayrıca, diyalogu güçlendirmek adına “Akil İnsanlar Heyeti” oluşturuldu.¹⁹⁴ KCK davalarından tutuklu sanıklar serbest bırakıldı, bunun

¹⁹² Avrupa Komisyonu, Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu, Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2010-2011 ekindeki Komisyon Çalışma Dökümanı. Brüksel, 09 Kasım 2010.

¹⁹³ Ersin Kalaycıoğlu. Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010, South European Society and Politics. 2012.

¹⁹⁴ CNN TÜRK. Başlangıçtan Bugüne Gün Gün çözüm süreci. 2014.

karşılığında ise PKK rehin tuttuğu kamu görevlilerini serbest bıraktı.¹⁹⁵ Terör örgütünden ayrılıp silah bırakanlar için af çıkarıldı ve sosyal yaşama katılım için destek sağlanması kararlaştırıldı.¹⁹⁶ Irkçı olarak tarif edilen Andımız ve T.C. ifadeleri devlet kurumlarından kaldırıldı. Yapılan bir kamuoyu algı araştırmasına göre; 2003 sonrası demokratikleşme ve liberalleşme çabalarına paralel olarak gelişen çözüm sürecinin, Türkiye'deki siyasi kutuplaşmaların iyice derinleşmesine neden olduğu iddia edilmiştir. Bununla birlikte CHP ve MHP'li muhalif kesim tarafından, sürecin PKK'nın silahlı gücünü arttıracığı ve siyasi politik olarak taleplerinin güçleneceği sıklıkla iddia edilmiştir.¹⁹⁷ Kısaca, toplum nezdinde, özellikle milliyetçi ve Atatürkçü kesimde 2010 öncesi AK Parti iktidarının politikaları karşıtlık toplamış ve taban bulamamıştır.

2005-2010 yılları arasındaki iç politikada gerçekleşen, Avrupa açısından liberal politik dönüşüm olarak değerlendirilen; askeri vesayetın yıkılması, yeni sivil anayasa oluşturma çabaları ve çözüm sürecinin başlaması gibi hamleler Avrupa Birliği tarafınca olumlu girişimler olarak karşılanmıştır. Ancak Anayasa değişikliklerinin hukuki düzenlemeler yoluyla Avrupa standartlarına uygun şekilde uygulanmasının; bununla birlikte Türkiye'nin hâlâ siyasi partilerin kapatılması konusundaki usul ve gerekçelere ilişkin mevzuatının Avrupa standartlarına uygun hale getirmesi gerektiği yayınlanan ilerleme raporlarınca da altı çizilmiştir.¹⁹⁸ Bu dönem ayrıca pek çok devlet kurumu özelleştirilerek, devletin ekonomideki etkisi de azaltılmıştır. Ayrıca, sivil toplumu kuvvetlendirmek adına vakıfların faaliyet yürütmesi kolaylaştırılmış, bundan ötürü vakıflarla birlikte önceki dönemde baskılanan tarikat ve cemaatlerin ekonomik ve sosyal faaliyetlere katılmasının önu iyice açılmıştır.

2005 senesinde açılan üyelik müzakerelerinin ardından bu dönemde Türkiye AB ile tip kimliğini iyice uyuşturmaya çalışmaya devam ettirmiş; TBMM'de 8 uyum paketi ve 2 anayasa paketi TBMM'de kabul edilmiştir.¹⁹⁹ Yani, başlayan

¹⁹⁵ İlhan Kaya/ Hasan Aydın/ Metin Gültekin. Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması. 2013.

¹⁹⁶ Resmi Gazete. Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair 6551 Sayılı Kanun. 16 Temmuz 2014.

¹⁹⁷ İlhan Kaya. Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması. 2013.

¹⁹⁸ Avrupa Komisyonu. Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu. 09 Kasım 2010.

¹⁹⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. AB ile ilişkiler, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi. ab.gov.tr.

müzakerelerle birlikte 2000-2010 arası Türkiye, Avrupa Birliği'nin tip kimliğine büyük ölçüde uygun hareket etmiş ve sonucunda ilişkilerin olumlu seyri artarak devam etmiştir ve bu sayede 2005 senesinde başlayan tam üyelik müzakerelerine ek olarak 2006-2010 arasında tam olarak 13 fasıl müzakereye açılmıştır.²⁰⁰ Bu 13 fasıldan; Bilim ve Araştırma, İşletme ve Sanayi Politikası, İstatistik, Mali Kontrol, Trans-Avrupa Ağları, Tüketicinin ve Sağlığın Korunması, Fikri Mülkiyet Hukuku, Şirketler Hukuku, Bilgi Toplumu ve Medya, Serbest Dolaşımı, Vergilendirme, Çevre ve Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası müzakereye açılmış olup, bunlardan biri (Bilim ve Araştırma) geçici olarak kapatılmıştır.²⁰¹

Fakat, yaşanan ilerlemeye rağmen Türkiye'nin bu dönemde üyelik konusunda eksik ve yetersiz olduğu da dillendirilmiştir; siyasi partilerin kapatılması, tutukluların yargısal güvenceleri konusundaki endişeler, anayasal şeffaflığın sağlanamaması, devletin rekabet edebilirlik üzerindeki etkisinin sürmesi gibi konularda eksiklikler belirtilmiştir.²⁰² Bu durum bazı siyasilerce de dillendirilmiştir; Alman Hristiyan Sosyal Birlik Partisi lideri Michael Glos "Türkiye'nin ne siyasi, ne de ekonomik açıdan AB için yeteri kadar olgunlaşmadığını" söylemiştir.²⁰³ Yine de genel olarak sağlanan ilerlemenin Avrupa Birliği Barometreleri tarafından yapılan araştırmalara göre olumlu sonuç verdiği gözlemlenmiştir. Üyelik müzakerelerinin başladığı dönem Avrupa Birliği Barometreleri tarafından yapılan araştırmada Avrupa vatandaşlarının %35'lik bir kısmı Türkiye'nin üyeliğini desteklediğini ifade etmişken, %52'lik bir kısım da tamamen karşı olduğunu söylemiştir.²⁰⁴ ²⁰⁵ Geçen 5 yıllık müzakere dönemi sonucunda Türkiye'nin üyeliğine yönelik olumlu yaklaşım ise %49'a yükselmiştir.²⁰⁶

²⁰⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. AB ile ilişkiler, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi. ab.gov.tr.

²⁰¹ Avrupa Komisyonu. Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu. 09 Kasım 2010.

²⁰² Avrupa Komisyonu. Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu. 09 Kasım 2010.

²⁰³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2005-05-05 Almanya Başbakanı Schröder'in Türkiye Ziyareti - Derleme. ab.gov.tr.

²⁰⁴ European Union, Standard Eurobarometer 63. Spring 2005.

²⁰⁵ Çoğu ekonomik ve siyasi olarak AB'nin çekirdek devletleri olan 15 eski üye bazında bu oran %32 iken, orta ve doğu Avrupalı yeni üye 10 devlet bazında bu oran %48 olduğu gözlemlenmiştir.

²⁰⁶ Standard Eurobarometer 73. Spring 2010.

Daha sonrası dönemde ise Türkiye, özellikle 2009 senesinde Dış İşleri Bakanlığı görevine gelen Ahmet Davutoğlu'nun göreve gelmesiyle birlikte, benimsenen Neo-Osmanlı (Yeni Osmanlı) ideoloji ile birlikte dış politikada farklı bir yol izlemeye başlamıştır. Bu yeni Osmanlı politikası, özellikle Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu topraklarda yakın ilişkiler kurmak ve Şam'dan Saraybosna'ya, Bingazi'den Batum'a tüm bölgede barış ve istikrarı sağlamak temel siyasi gaye olmuştur.²⁰⁷ Bu sebeple de Türkiye, özellikle Arap Baharı hareketlerinin yaşandığı dönemde, bölge ülkelerinde demokratikleşme sürecine destek vermek için bölgede etkin bir rol oynamıştır. Türkiye bu amaç doğrultusunda, Arap Baharının yarattığı özgürlükçü hareketler sırasında özellikle komşusu Suriye'de otokratik rejimin devrilip demokrasinin kurulması çabası sarf etmiştir. Suriye, halihazırda eski ABD Başkanı George Bush'un tabiriyle "Şer Ekseninde" bulunan bir devlet idi ve orta doğuda kalıcı bir barışın kurulmasına da engel olmaktadır. Bu fikir başkan Obama zamanında da devam etmekteydi ve ABD, Suriye'de Mısır ve Tunus'taki gibi barışçıl protestolar sonucu bir rejim değişikliğinin gerçekleşmesine de destek veriyordu.²⁰⁸ Ancak, Suriye'de yaşanan olaylar, Baas rejiminin barışçıl protestolara yönelik sert tavrı, protestoların kısa sürede iç çatışmaya dönmesine sebep oldu. Yaşanan iç çatışmalar ise Suriye'nin mezhepsel ve etnik yapısının çeşitliliği nedeniyle içinden çıkılmaz çok cepheli bir iç savaşa evrildi. Türkiye başta diyalog yoluyla sorunu çözmeyi denese de bunu başaramadı ve çatışmaların başlamasının ardından Esad rejiminin değişmesi için muhalif Özgür Suriye Ordusu'na destek vermeye başladı.²⁰⁹ Uzayan ve bitmek bilmeyen savaş ve çözümsüzlüğe giren süreç içerisinde de Türkiye, çatışmanın bir tarafı haline geldi ve mesele Türkiye'nin dış politikasını oldukça zorlayan bir meseleye dönüşmüş oldu. Bu durum, ortaya çıkan mülteci sorunu ve DAESH terörünün, dolayısıyla Suriye iç savaşındaki çözümsüzlüğün sonuçlarının AB tarafından güvenleştirilmesiyle birlikte, AB kamuoyunun Esad'ın gitmesi konusundaki tavrın değişmesi, Türkiye'nin ise ısrarla bu tavrı devam ettirmesi nedeniyle, Türkiye aleyhinde negatif bir algının oluşmasına sebebiyet vermiş oldu.²¹⁰

²⁰⁷ Tulin Daloğlu. Davutoglu Invokes Ottomanism As a New Order for Mideast, Al Monitor. 2013.

²⁰⁸ Gürkan Zengin. Kavga: Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013. İnkılap Kitapevi Yayınları. 2013. ss. 93-110.

²⁰⁹ Zengin. 2013 ss. 112-130.

²¹⁰ Mesut Özcan, AB-Türkiye İlişkileri ve Suriye Krizi, insamer.com. 2017.

Ayrıca, ülkenin bu dönemin temel iç güvenlik sorunu olan PKK terörünün yanında bu dönemde Suriye'deki otorite boşluğundan faylanarak bir anda zuhur eden DAESH terörü de eklenmiştir. Bunun yanında sınır bölgesinde de büyük çaplı bir güvenlik kaygısı oluşmaya başlamıştır. DAESH'in yanında, PKK'nın üst yapılanması olan KCK'nın Suriye kolu PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde genişleyip devletleşme sürecine gitmeye başlaması, aynı zamanda bu durumun PKK'nın örgütlenme ve konuşlanması açısından sunduğu fırsat; Türkiye'nin milli güvenliğine önemli bir tehdit oluşturmuş oldu.²¹¹ Bununla birlikte, Türkiye'de 2009'dan beri belirli aralıklarla devam eden çözüm sürecinin tamamen bitmesiyle birlikte başlayan büyük bir terör dalgası yaşandı: Özellikle 2015-2016 yıllarında ülke içerisinde hem DAESH hem de PKK bombalı saldırıları büyük şehirlerde gerçekleşti.²¹² Bunların üzerine 2016 senesinde yaşanan FETÖ isimli Fetullah Gülen cemaatine bağlı terör örgütünün gerçekleştirdiği darbe girişiminin yaşandı. Darbe girişimi sonrası Gülen'in iadesinin yapılmaması ve ardında gerçekleşen ajan olduğu ve darbe girişiminde parmağı olduğu iddiasıyla rahip Andrew Brunson'ın tutuklanması²¹³ ilişkileri iyice zedeleyen gelişmeler oldu. Zaten, halihazırda PYD'nin ABD ve bazı AB ülkeleri tarafından açıkça desteklenip terör örgütü olarak tanınmaması, PKK ile mücadelede, Suriye meselesinde ve Rus uçağının düşürülmesi sonrasında yaşanan yalnız bırakılmanın darbe teşebbüsü sonrası yaşanan süreç içerisinde yine devam ettirilmesi, bununla birlikte ortaya çıkan “batının parmağı var mı?” düşüncesi, bazı yazar ve akademisyenlerin ifadesiyle Türkiye'yi fikirsel olarak Batı ekseninden itmiş oldu.²¹⁴ Bu yaşananlar aynı zamanda ülkede de bir batı ve ABD karşıtlığı yaratmış oldu. Bu batı karşıtlığı sadece siyasette değil elbette toplumda da karşılığı vardı; Kadir Has Üniversitesi'nin araştırmasına göre, 2014 yılında halk nezdinde AB'ye üyeliğini destekleme durumu %71,4 olumlu iken, FETÖ kalkışmasının ardından bu oran 2016 yılında %45,7'ye düştüğü gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin

²¹¹ Can Acun/ Kutluhan Görücü. PKK/YPG'nin Suriye'de devlet hayali. SETA. 2023.

²¹² BBC Türkçe. Türkiye'de Haziran 2015-Aralık 2016 arası düzenlenen saldırılarda 500'e yakın kişi hayatını kaybetti. Aralık 2016.

²¹³ Haber7. ABD'nin ajanı Papaz Brunson kimdir? 12 Ekim 2018

²¹⁴ Taha Köse. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Dış Politikası ve Güvenlik Yaklaşımlarına Etkileri, SETA. 2020.

AB'ye üye olabileceğini düşünenlerin oranı da iki sene içerisinde %45'ten, %27'ye düşmüştür.²¹⁵

Yaşanan terör, artan iç ve dış güvenlik kaygıları nedeniyle Türkiye; terörü durdurmak ve sınır güvenliği kaygılarını gidermek adına güvenlik odaklı politikalar izlenmeye başlandı. Özellikle, FETÖ darbe girişimi sonrası ülkede ilan edilen Olağan Üstü Hal'in (OHAL), terörle mücadele kapsamındaki uygulamaların iyice sertleşmesine neden oldu. Bu dönem Türkiye terörle mücadeleyi daha pratik bir şekilde yürütme amacıyla Avrupa Birliğince temel ilke olarak kabul edilen bazı hususları çiğnemeyi göze aldı. AB komisyonunca yayımlanan raporda sunulduğu gibi: Terörle mücadele kapsamında yapılan; Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) doğrultusundaki yargısız ihraçlar, ifade hürriyeti konusunda yaşanan sıkıntılar, belediyelere kayyum atamaları, adil yargılanma hakkı, etkili başvuru hakkı ve mülkiyetin korunması hakkının hiçe sayılması ve AİHM kararlarına uyulmaması gibi uygulamalar Avrupa Birliği tarafından anti demokratik ve hukuksuz olarak kabul görüldü ve eleştirildi.²¹⁶²¹⁷ ²¹⁸ Yani, Türkiye'nin değişen algıları, dolayısıyla değişen tip kimliği hasebiyle Avrupa Birliğinin altını çizdiği demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kaidelerin çiğnenmeye başlanması, Avrupa Birliği ile arasında görüş ayrılıklarının derinleşmesine ve zıtlaşmasına neden olmuştur. Bu zıtlaşmaya paralel, darbe girişiminden sonraki dönemde AB Barometreleri tarafından yapılan araştırmada Türkiye'nin üyeliğine yönelik destekte bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin AB'ye üyeliğine yönelik olumlu görüş, 15 Temmuz öncesinde yapılan ankete oranla %11 puan düşüş göstererek %28'e gerilemiştir.²¹⁹

²¹⁵ Mustafa Aydın/ Hasan Bülent Kahraman/ Banu Baybars Hawks/ Osman Z. Zaim/ Cihan Dizdaroğlu, Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması, Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi, 31 Ocak 2018.

²¹⁶ Avrupa Komisyonu, Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bildirim. Avrupa Komisyonu, 2016 Türkiye Raporu. Brüksel. Aralık 2016.

²¹⁷ AB Genişleme Politikasına İlişkin 2018 Bilgilendirmesi. Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bilgilendirme. Strazburg, 17 Nisan 2018.

²¹⁸ Euronews. ABD ve Avrupa Birliği'nden Türkiye'ye Osman Kavala tepkisi. 2022.

²¹⁹ Standard Eurobarometer 86. Public Opinion in the European Union. Autumn 2016.

Avrupa ve ABD ile yaşanan zıtlaşmanın ardından ise Türkiye'nin dış politika çizgisi de değişmiş, daha öncesinde Suriye meselesinde karşısında bulduğu ve bir sene öncesine kadar neredeyse savaşın eşiğine geldiği Rusya ile yeniden iyi ilişkilere girdiği gözlemlenmiştir. Daha öncesinde iç ve dış sorunlar özelinde batıdan beklediği tavır alamayan Türkiye, halihazırda zaten Rusya ile bir normalleşme de içerisindeydi. Başbakan Davutoğlu'nun görevden alınmasıyla temeli atılan ve sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın hayatını kaybeden pilotlara taziyelerini iletip, tazminatlarının karşılayacağını açıklamasıyla devam eden normalleşme adımları, 15 Temmuz darbesi sonrası iyice hız kazanmış; 15 Temmuz darbe girişiminin ardından, 9 Ağustos'ta gerçekleşen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya ziyareti bu yeniden yakınlaşmanın ilanı olmuştur.²²⁰ Bu tarihten itibaren ise Rusya ile Türkiye ilişkileri oldukça olumlu seyir izlemeye başlamıştır. Yapılan karşılıklı anlaşmalar, bununla birlikte Rusya ile ilişkileri kuvvetli olan Türki Cumhuriyetlerle sağlanan birlik ve Türk devlet teşkilatının güçlenmesi, Suriye'de uzlaşma zemininin aranmaya başlanmasının bu kimliksel dönüşüme paralel gerçekleştiği gözlemlenmiştir.²²¹ Bununla birlikte, siyasette de tıpkı Rusya'dakine benzer, batı karşıtı ve milliyetçi-muhafazakâr bir söylem de benimsenmiştir. Halihazırda söylem değişimi Suriye iç savaşının başlangıcından itibaren, Türkiye'nin yeni Osmanlıcı ideolojiyle birlikte benimsediği aktif dış politikayla birlikte gerçekleşmiştir: Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “*bir gece ansızın gelebiliriz*” ifadesi,²²² Suriye rejimine ithafen sıklıkla tekrarlanmış olduğu “*Şam'da Emevi Camii'nde namaz kılacağız, İnşallah!*” söylemlerinden anlaşılacağı gibi dış politikada “jingoist”²²³ bir dil benimsenmeye başlanmıştır. Bu dil, özellikle Avrupa ile uyumun azaldığı 2015-2017 süreciyle birlikte iyice belirginleşmiştir: Yunanistan ve Suriye'ye yönelik ifadeler ek olarak; mülteci meselesinde anlaşmazlık yaşandığı zamandaki gibi “gerekirse kapıları açarız” tehdidi veya İsveç'in NATO üyeliğindeki anlaşmazlıkta “teröre kucak açanlara asla izin

²²⁰ Mithat Çelikpala. Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği. EDAM (Ekonomi ve Dış Politika Merkezi) Dış Politika ve Güvenlik, Nisan 2019. ss. 22-23.

²²¹ Özden Erkuş. Esad İle Görüşme Olacak mı? Bakan Çavuşoğlu'ndan Açıklama, ntv.com.tr. NTV. 2023.

²²² Milliyet. Erdoğan'dan Yunan gazeteciye şok cevap: Bir gece ansızın gelebiliriz. 2022.

²²³ “Barışçıl yöntemler yerine tehdit veya fiili şiddet kullanan, şovenist milliyetçi dış politika anlayışı.” Compact Oxford English Dictionary. Oxford University Press, 2006. s. 546.

vermeyeceğiz” söylemleri gibi anlaşmazlık durumlarında benzer tehditkar dilin benimsendiği görünmüştür.^{224 225}

Bu dönem ayrıyeten AB ile olan ilişkilerinde de bazı ortaklıklar da gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde yaşanan sığınmacı krizi nedeniyle zaman zaman gerilim oluştursa da var olan sorun zaruri bir ortaklığın kurulmasını sağlamıştır. 2011 senesinde başlayan Arap Baharı ve özellikle Suriye İç Savaşı neticesinde 3,5 milyondan fazla Türkiye topraklarına akın eden Suriyeli sığınmacıların asıl hedefi Avrupa topraklarına geçmek olsa da Avrupa Birliği Türkiye’den bu konuda taahhüt alarak sığınmacıların Türkiye topraklarında misafir edilmesini ön gören beyan 18 Mart 2016 senesinde imzalandı. Anlaşma uyarınca, kaçak yollarla AB’ye geçmek isteyen tüm sığınmacılar Türkiye’ye geri gönderilecek, Türkiye Suriye’den yasak veya kaçak yolla gelen sığınmacıları “geçici koruma” statüsüyle ülkesinde bulunduracak, buna karşılık ise AB, Türkiye’ye mali yardım sağlayacak ve de Türk vatandaşlarına Schengen Bölgesi’ne vizesiz seyahat etme imkânı tanıyacaktır. Bununla birlikte; Türkiye’nin işgücü piyasasını geçici koruma altındaki Suriyelilere açması, Suriyeliler ve diğer uyruklular için yeni vize koşullarının getirilmesi, Türk sahil güvenlik ve polisinin güvenlik çabalarını hızlandırması ve bilgi paylaşımını artırması da dahil olmak üzere pek konuda anlaşma sağlanmıştır.²²⁶ Anlaşma, Avrupa’ya göç akınını azaltsa da Türkiye açısından ekonomik ve demografik problemlere ön ayak olduğu günümüzde hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Dönem sonuna geldiğimizde ise Rusya-Ukrayna savaşı neticesinde Türkiye, bir nevi AB ile Rusya arasında arabulucu ve köprü olma görevine vakıf olmaya başlamıştır.²²⁷ Ayrıyeten, İsveç’in NATO’ya alınması sürecinin sonunda Türkiye’nin AB’ye üyelik konusunda verilecek destek karşılığında onaylaması ve bu kararın Avrupa basınında birlik mesajlarıyla birlikte olumlu değerlendirmeler alması.

²²⁴ Euronews. Turkey's Erdogan threatens to 'open the gates' for migrants to Europe. 2019.

²²⁵ TRT Haber. Erdoğan: Teröre kucak açan ülkelere destek vermeyiz. 2023.

²²⁶ European Council. EU-Turkey statement. European Council - Council of the European Union. 2016.

²²⁷ AA. Ukrayna-Rusya Savaşı'nın birinci yılında Türkiye'nin arabulucu rolü. Şubat 2023.

²²⁸ ²²⁹ Bununla birlikte Tayyip Erdoğan'ın 2010 öncesine benzer, özgürlükçü söylemlerinin artması. ²³⁰2023 Seçimlerinden sonra %0 faiz politikasının bırakılması, marketleri bozuk ekonomi sebebiyle suçlayan anlayışın bırakılıp, ekonomist Özgür Demirtaş'ın ifadesiyle daha "akılcı politikalar" izlenmesi: ²³¹ Türkiye'nin yeniden AB'ye üye olma gayesini olduğunu ortaya koymakta olup, tip kimlikli olarak da yeniden AB'ye yakınlaşmakta olduğunu emarelerini göstermektedir. AB tarafından yapılan kamuoyu araştırmasına göre de son dönemdeki Türkiye'nin üyeliğine yönelik destek algısı 5 sene içerisinde %5, ilişkilerde bir nevi dibin görüldüğü 2016'an bu yana %17 yükseliş göstererek %45'e yükselmiştir. Türkiye halkının da AB'ye üyelik için olan desteği bu sırada 5 yıl içinde %41'den %59'a yükselmiştir.

²³² ²³³

Bu dönemde Türkiye'nin kimliğini genel hatlarıyla incelediğimizde; ilk 10 yılda liberal ve batıcı bileşenler ön plana çıkarken, 2010'lu yıllardan itibaren yeni Osmanlıcık ile harmanlanmış, muhafazakâr milliyetçi değerlerin, yani temel kimliğin yerel bileşenlerinin ön plana çıktığını ve tip kimliği etkilediğini görmekteyiz. Tip kimlikli olarak da ilk 10 sene batı ile uyumlu liberal ve demokrat bir çizgide iken, sonrasında bir nevi askerinin politikada etkin olduğu dönemdekine benzer ulusçu, otoriter ve devletçi bir görüntü vermiştir. Güvenlik kültürü olarak da ilk senelerde Lockcu bir güvenlik kültürü izlenmiş iken, sonrasında önceden bahsi geçtiği gibi yaşananlar sonucu Hobscu güvenlik kültürüne geri dönüş gerçekleşmiştir.

²²⁸ "Ayrıca İsveç, ülkemizin Avrupa Birliği üyelik sürecine, ekonomimiz açısından kritik önemi haiz Gümrük Birliği Anlaşması'nın güncellenmesine ve vize serbestisine, birlik üyesi sıfatıyla aktif destek verecek."

Recep Tayyip Erdoğan. Twitter. 12 Temmuz.

²²⁹ Türkiye'nin İsveç'in NATO üyeliğini TBMM'ye sevk kararı Avrupa'da geniş yankı buldu. AA. Temmuz 2023.

²³⁰ "Kültür-sanat gibi, spor gibi hepimizi müşterek değerlerimiz, sevinçlerimiz, gururlarımız etrafında birleştirmesi gereken alanları ne yazık ki bozgunculuk aracı haline getirmeye kalkanlar olduğunu görüyoruz... Herkes, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olsun olmasın tüm bireylerin var olma, yaşama ve kendini ifade etme hakkına ve oy tercihlerine saygı göstermek mecburiyetindedir."

Recep Tayyip Erdoğan. Twitter. 5 Eylül 2023.

²³¹ Gazete Diken. Çoğu ekonomist faiz kararını doğru buldu. Ağustos 2023.

²³² Standard Eurobarometer 89, Country Factsheets Türkiye. Spring 2018.

²³³ Standard Eurobarometer 99, Country Factsheets in English Türkiye. Spring 2023.

2.3.3. İkili ilişkilerin dönemsel incelenmesi

Avrupa bu zaman aralığında önceki dönemdeki tip kimliğini sürdürmüştür; liberal, demokratik, kapitalist, insan hakları ve adil yönetim gibi hususlarda hassas bir anlayışa sahiptir. Temel kimlik açısından ise artan gelişen sol liberalizmin sonucunda politik doğruculuk ile birlikte uluscu söylemin azaldığı, eşitlikçi ve çok ulusçu bir siyasi yapıya evrilmiştir. Bununla birlikte çok uluslu bir Avrupa federasyonuna dönüşme hayaliyle genişleme ve Avrupa entegrasyonunu arttırmaya yönelik politikalar izlemiş, bu manada temel kimliğini daha kapsayıcı hale getirerek çok uluslu kapsayıcı bir Avrupalılık fikri üzerinde durulmuştur.

Türkiye ise bu dönemde, başta 1990'lar ve öncesinden kalan otoriter, devletçi ve şovenist pratiklerden arınmaya çalışmıştır. Yeni iktidarla birlikte kurulu düzenin kimliksel bileşenleri olan Atatürkçülük, ulusalcılık, milliyetçilik ve aynı zamanda laiklik gibi öğeler terk edilmeye başlanılmıştır. Buna karşın, AB'nin mevcut liberal ideolojisini benimsenmiş; askerin politikadan temizlenmesi, yapılan özelleştirmeler, çözüm sürecinin başlaması serbest piyasa ekonomisine tam anlamıyla geçişin sağlanmaya çalışılması gibi hamleler Avrupa Birliği tarafınca sunulan raporlarda olumlu şekilde değerlendirilmiştir. Fakat, yargılamaların bağımsızlığı konusunda endişelerin varlığı da AB tarafından bu dönemde de belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, değişen ideolojisine ve tip kimliğine paralel olarak dış politikada AB ile uyum sağlamıştır. Kıbrıs meselesinde Annan planının kabulü bunun açık bir göstergesi olmuştur. Bununla birlikte benimsenen İlimli İslamcı söylem doğrultusunda temel kimlikteki İslamcı muhafazakarlaşmaya rağmen yaşanan liberalleşme Avrupa'nın temel kimliği ile de iyi bir uyumu yaratmıştır. Bu değişim tip kimlikte de yaşanmış olup, liberal anlayış ekonomide, devletin iç ve dış politikasında da benimsenmiştir. Ülke bu dönemde Annan planının kabulü ve çözüm süreci gibi örneklerdeki gibi bariz şekilde Avrupa'ya benzer liberal yani Lockcu bir güvenlik kültürüne sahip olduğu görünmektedir. Bu gelişmelerin sonucunda; bu dönem, müzakereler hız kazanmış ve 13 ayrı fasıl açılmıştır.²³⁴ Aynı dönem Türkiye'nin üyeliğine yönelik olumlu görüş 1999'dan 2005'e %9 artarak %35'e yükselmiş, 2005'ten 2010'a da %14 artarak %49'a kadar gelmiştir.²³⁵ Yani, Türkiye

²³⁴ Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu. Avrupa Komisyonu. 09 Kasım 2010.

²³⁵ Standard Eurobarometer 51-61-73. 1999,2005,2010.

sağladığı uyum ile birlikte Avrupa kamuoyundan destek de toplamıştır. Bu sebeple; Türkiye AB rol kimliği kurulan uyum dolayısıyla orta ölçekli dost seviyesine kadar gelmiştir.

Ancak, 2010’lu yıllardan itibaren Türkiye’de, özellikle 2015-2016 arasında; artan terör, dış politikada yalnız bırakılma, FETÖ gibi rejimi tehdit eden gelişmeler toplum içerisinde beka kaygısını güçlendirmiştir, yaşananlar dolayısıyla temel kimlikteki ulusçu ve şovenist bileşenleri yeniden belirginleşip kızışmasına neden olmuş, temel kimliğin dönüşümü, yükselen siyasetal İslam ve yeni Osmanlılık ideolojisinin etkisiyle de milliyetçi-muhafazakâr, otoriter ve devletçi bir tip kimliğe dönüştürmüştür. Bu dönemde yeni kimlik siyaseti etkisiyle de Türkiye içselleştiremediği Lockcu kültür etkisindeki dış politikadan uzaklaşarak, Hobscu kültür etkisinde şovenist bir dilin hâkim olduğu bir dış politikayı açıkça takip etmeye koyulmuştur.

Bu yaşananlar sonucu; değişen ideoloji, farklılaşan dış politika ve güvenlik öncelikleri, Türkiye ve AB ile fikirsel açıdan bir kopuşu beraberinde getirdiği gibi ilişkileri zedelenmesinde neden olmuştur. Bu yüzden 2010 senesinde %49’a kadar yükselen Türkiye’nin üyeliğine kamuoyu desteği 2016 senesinde %28’e kadar düşmüştür.²³⁶ 2016 yılındaki gelişmelerin ardından kaybedilen güvenin yeniden oluşturulması amaçlı Mart 2018’de düzenlenen Varna Zirvesinde “*Türkiye’nin AB’den uzaklaşmakta olduğu, yeni fasılların açılmasının veya kapatılmasının düşünülmeyeceği ve Gümrük Birliği güncellemesi müzakerelerinin başlatılmasının ön görülemediği*” belirtilmiştir.²³⁷ Bununla birlikte süreç dahilinde Yine de günümüzde ikili ilişkiler; NATO, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Gümrük birliği gibi pek çok ortaklıklar bulunmaktadır,²³⁸ dolayısıyla kurulu materyal bağ sayesinde önceki döneme oranla iyi olmasa da sürdürülmektedir. 2018 senesinde yeniden normalleşen ilişkiler neticesinde Türkiye’nin üyeliğine yönelik destek yeniden %40’lara çıkmıştır.²³⁹ Aynı zamanda, Türkiye tarafında yapılan algı araştırmalarında Türk halkının öncelikli rotasının da her şeye rağmen

²³⁶ Standard Eurobarometer 86. 2016

²³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. AB ile ilişkiler, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi.

²³⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz

²³⁹ Eurobarometer 89. 2018.

AB ve batı olduğu ortaya çıkmaktadır; özel bir anket firması tarafından yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre; %46,9'u dış ilişkilerde AB-ABD eksenine öncelik vermesi gerektiği cevabı alınmış iken, %35,5'i Rusya ve Çin cevabı alınmıştır.²⁴⁰ Bir başka araştırmaya göre ise toplamda %36,9 AB-ABD ekseninde dış politikanın izlenmesi ve iş birliği kurulması gerektiği araştırmaya katılanlar tarafından verilmiştir.²⁴¹ Yani, bütün karşıt söyleme ve olaya rağmen halk her iki araştırmada da öncelikli olarak AB ve batı ile işbirliği yapması gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla 2010'lu yıllardaki tip kimliksel farklılaşma her ne kadar Türkiye'yi AB'den uzaklaştırırsa da kurulu materyal bağ ve kültür nedeniyle ilişkilerde tam anlamıyla kopma gerçekleşmemiştir. Günümüzde de hem batı hem de doğu ile eş zamanlı kurulan ilişki sayesinde Türkiye, AB'nin ortak güvenlik güncesi olan Ukrayna-Rusya savaşında potansiyel arabulucu olabilme görevine vakıf bir görüntü vermektedir ve her iki devletin başkanıyla görüşebilen bir NATO üyesi olma konumunda yer alarak bu konuda adımlar atmaktadır. Son dönemde, Türkiye'nin dış politikada çevre ülkelerde barışı destekleyecek şekilde aktif rol oynaması, İsveç'in NATO üyeliğine AB'ye üyeliğe desteği karşılığında destek vermesi ve de Seçimlerden bu yana iç siyasette önceki döneme oranla radikal söylemlerden kaçınıldığı görülmüştür; bu gibi gerekçelerle Türkiye yeniden AB'ye üye olma arzusunu göstermekte ve bu konuda tip kimliğini yeniden AB tip kimliğine yakınlaştırmakta olduğunun emarelerini göstermektedir. Geçtiğimiz dönemde de yapılan son AB Barometreleri araştırmasına göre de Türkiye'nin üyeliğine yönelik olumlu algı %45'e yeniden yükselmiştir.²⁴² Bu ve önceki örneklerde gördüğümüz gibi artan uyum ve düzelen ilişkilerle birlikte Türkiye'nin üyeliğine yönelik desteğin artması nedeniyle, gelecek dönemde artması yükselen uyum ile birlikte bu oran yükselecektir.

Özetle; dönemin ilk yarısında Annan Planı'na onay veren Türkiye, dönemin ikinci yarısından itibaren bir nevi 1990'larda askeri politikada etkin olduğu dönemkine benzer, otoriter bir tip kimliğe bürünmüştür. Avrupa açısından da terörle mücadele kapsamında yaşananlar tıpkı 90'lı yıllardaki gibi olumsuz şekilde değerlendirilmiş, bu durum da AB ile olan ilişkilerde olumsuz etki yaratmıştır.

²⁴⁰ Metropoll Araştırma, Metropoll Türkiye'nin nabzı. Temmuz 2023.

²⁴¹ Aydın, Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021.

²⁴² Eurobarometer 99. 2023.

Ayrıca, Türkiye’de artan İslamcı milliyetçiliğe eş zamanlı Avrupa’da yükselen popülist sağ ve İslam karşıtlığı, Müslüman kimliğe sahip Türklere karşı olumsuz yargıyı güçlendirmiş; artan İslam karşıtlığı ile birlikte, Türklerin bu sebeple Avrupalı olmadığı, birliğe üye olmaması gerektiği bazı siyasiler tarafından dillendirilmiştir. Yani, tip kimlikteki ayrışma ile birlikte temel kimlikteki bileşenlerin belirginleşmesi sonucunda; Türkiye AB rol kimliğinin değişmesine ve dostluk durumunun “orta seviyeli rakip” olarak dönüşmesine, dolayısıyla AB ile ilişkilerin negatif bir seyir izlenmesine ve AB ile üyelik müzakerelerinin dondurulmasına neden olmuştur. Günümüzde normalleşme ile birlikte bu rekabet durumu azalmakta ve giderek zayıf dost seviyesine geçiş gerçekleşmektedir.

SONUÇ

Türkiye, uzunca süredir bir batılı devlet olma vizyonuna sahip bir devlet olarak, öncesinde Avrupa Topluluğunun sonrasında ise Avrupa Birliğinin bir üye devleti olma amacındadır. Özellikle, Soğuk Savaş sonrasında batı yarımkürenin bir parçası olacağını NATO üyeliğiyle ilan eden Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğunun parçası olması nihai hedef haline getirmiştir. Bu doğrultuda pek çok olumlu adım atılmıştır, ancak pek çok sebepten ötürü istenilen seviyeye bir türlü gelinememiştir. Türkiye'nin bu uzun maratonu boyunca üyelik faslını sonradan açan pek çok devlet AET ve AB üyesi olmuşken, Türkiye'nin bu fasılları ileri götürememesi akademide tartışma konusu olmuştur. Dolayısıyla, senelerdir süregelen mesele uzun yıllardır akademik çevrelerce tartışılan bir temel soruyu ortaya çıkarmıştır; bu da Türkiye'nin neden bir türlü AB üyesi olamadığıdır. Bu soruya yanıt Türkiye AB'nin tarihsel süreç içerisinde kimliklerindeki değişimin tanımlanması amaçlanarak Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci Wendt'in kimlikler yaklaşımı kullanılarak değerlendirilerek, Türkiye'nin nihai hedefi olan tam üyelik statüsüne sahip olamamasının sebepleri kimlikler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin ve AB'nin temel ve tip kimlikleri genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Müteakiben, dönemsel mukayese metodu kullanılarak temel ve tip kimliklerde yaşanan değişimler 20 şer yıllık periyodlar halinde incelenmiştir. İnceleme sonucunda her dönemde meydana gelen olaylar ve gelişmeler doğrultusunda temel ve tip kimliklerin uyum veya uyumsuzluk gösteren unsurları belirlenmiş, bulgular ışığında rol kimlik değişimi ortaya konulmuş ve değişim kapsamında taraflar arasındaki müzakerelerin seyri irdelenmiş, böylece ortaya çıkan rol kimlik ile müzakerelerin seyri arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Buna göre; öncelikle, temel kimliklerin; dini, tarihsel, etnik ve kültürel bileşenleri arasında uyumsuzluk olduğu tespit edilmiştir. Türk temel kimliğini oluşturan Müslüman ve Huntington'ın tabiriyle doğulu kimliği, dini ve kültürel ve tarihsel hafıza dolayısıyla oluşan öteki algısı sebebiyle birbiriyle uyuşmamaktadır. Türkiye'nin İslam, Avrupa'nın Hristiyanlık dinini benimsemiş olması; Türklerin Avrupa kökenli olmayan bir halk olması; Türk kimliğinin tarihsel süreç boyunca Avrupa ortak temel kimliğine karşı oluşturduğu rakiplik durumu ve bunun yarattığı

ötekilik algısı temel kimlikte çatışma oluşturmaktadır. Bu temel kimlikteki çatışma, AB devletlerinin Türkiye'ye çekinceli yaklaşmasına sebep oluşturmaktadır. Önceki bölümlerde değinildiği gibi bazı Avrupalı politikacılar, yazarlar Türkiye'nin sırf bu yüzden üye olmaması gerektiğini de ifade etmişlerdir.

Bununla birlikte, sahip olunan cemiyetçi kültür, toplumcu bir anlayışı yaratmış bu da Türklerin Avrupalılara oranla daha devletçi ve milliyetçi olmasına sebep olmuştur. Bu durum İslam kültürünün etkisiyle de bu muhafazakarlıkla harmanlanmıştır. Avrupa'nın aynı dönemde tip kimlik olarak daha liberal ve seküler olduğu görünmektedir. Tabii, 200 yıllık batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin sonucu toplumun görece sekülerleşmesi bu ayrışmayı azaltmıştır. Temel kimliği oluşturan bileşenlerin bir kısmı genel olarak zıtlık oluştursa da Osmanlı döneminden başlayan batılılaşma ve de Cumhuriyet döneminde devam eden modernleşme ve sekülerleşme dolayısıyla da tip kimlik olarak benzerlik oluşturmuştur: AB tip kimliğini oluşturan demokrasi, hukukun üstünlüğü, sekülerlik gibi benzer öğelere sahip olunmuştur. Temel kimliği oluşturan bileşenler tek başına AB ile rol kimliği pekiştirmeye ve üst kimlik oluşturmak için uygun olmadığı için Türkiye'nin AB ile ilişkisi ikinci unsur olan tip kimlik üzerinden gelişmiştir.

Tip kimliği oluşturan unsurlara göz attığımızda ise Türkiye'de, tarihsel sürecin bir sonucu olarak oluşmuş milli bağımsızlık şuuru ve beka endişesi, bunun yanında temel kimliğin bir elementi olan cemiyetçi düşünce yapısı dolayısıyla; devletçi ve otoriter bir devlet anlayışı oluşmuştur. Bu bileşenler tip kimlikte özgürlükçü ve bireyci liberal Avrupa ile fikriyatta bir çelişki yaratmaktadır. Buna rağmen cumhuriyetin kurucu ideolojisinin etkisiyle seküler ve cumhuriyetçi tip kimlik yerleşmiştir. Türkiye, asırlar boyu mutlak monarşinin hâkim olduğu bir imparatorluk geleneğinden gelse de temelde anayasada tarif edildiği gibi Atatürk milliyetçiliğine bağlı laik, sosyal bir hukuk devletidir. 2. Dünya Savaşı'nın ardından ise demokrasiye geçiş ve ardından ekonomik liberalleşme ile birlikte buradaki uyum artmıştır.

Genel olarak, AET/AB tip kimliği; çok sesli demokrasi, adil ve iyi yönetim, hukukun üstünlüğü, çok ulusluluk ve sekülerizm gibi bileşenlerden oluşmaktadır ve ilerleyen dönemlerde de bu tip kimlik kayda değer ölçüde farklılaşmamıştır. Buna göre, 1960 ve 1980'li yıllar arasında AET tip kimliği; Neoliberal ekonomiye geçiş ve özgürlük hareketleriyle birlikte daha özgürlükçü bir inşaya bürünmüştür. Bu dönem

güvenlik kültürü olarak Lockcu kültür içselleştirilmiştir; batı bloğu ile iş birliği ve ortaklığa dayalı bir dış politika anlayışı izlenmişken, Avrupa'nın demokratik rejimlerini tehdit eden Komünist doğu bloğuna karşı cephe alınmıştır. Bunun ardından Sosyal Demokrasi kavramının gelişmesiyle birlikte de toplumcu bir anlayış özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde gelişmiştir. Türkiye tip kimliği ise üniter ulus devlet yapısında, çok sesli parlamenter demokrasiye sahip, karma ekonomi modelini benimsemiş, anayasada da belirtildiği gibi laik, sosyal bir hukuk devletidir. 1960 ve 1980 arasındaki dönemde Türkiye, AET ile çok sesli demokrasiye sahip olması, laik, özgürlükçü ve toplumcu anayasaya sahip olması ve Komünizm karşıtlığı gibi ortak yönleri bulunmaktadır. Fakat, üniter bir ulus devlet olması, ekonomide daha devletçi bir anlayışa sahip olması ve de Hobscu güvenlik kültüründe bir dış politika algısının yerleşik olması gibi farklılıklar göze çarpmaktadır. Ayrıyeten, 1970'lere doğru gittiğimizde ise temel kimlik sorunu olarak karşımıza çıkan Kıbrıs meselesi ve Kıbrıs'a yapılan askeri müdahale; aynı dönem yükselen batı karşıtlığı ve askerin politikada etkin rol oynaması da AET ile kimliksel uyumu azaltmıştır. Dönemi değerlendirdiğimizde; 1960'lı yıllarda Türkiye ile AET uyum halindedir, bunun neticesinde Türkiye'nin AET ile imzaladığı ortaklık anlaşması olan Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Avrupa'daki iş gücü açığını kapatmak için Türk işçilerin Almanya başta olmak üzere Avrupa Topluluğu ülkelerine göçünü sağlayan anlaşma gibi ortaklıklar da kurulmuştur. Uyumun bozulduğu 1970'lerde ise özellikle Kıbrıs sorunu neticesinde Türkiye-AET ilişkileri gerilemiştir. Kıbrıs'ta Türkiye yasadışı işgalci olarak tanımlanıp, yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Bunun sonucunda Türkiye ile aynı dönem müzakerelere başlayan Yunanistan dönem sonunda AET'ye üye olurken, Türkiye bu konuda bir ilerleme sağlayamamıştır.

1980-2000 dönemine geldiğimizde ise AET, daha devlet üstü bir organa dönüşerek Avrupa Birliği halini almıştır. 1980'lerde Neoliberalizm ile Neoconservatism (yeni muhafazakarlık) ideolojisi benimsenerek, birliği oluşturan ortak temel değerler öne çıkartılmıştır. 1990'lı yıllarda ise AET Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte daha liberal ve çok ulusçu bir ideolojiyi benimsemiştir. AB'ye dönüşerek ortak siyasi, ticari, ekonomik, kültürel, askeri ve dış politika yürütülmesi konusunda kurumlar oluşturarak adımlar atmıştır. Türkiye ise 1980'lerde darbe sonrası bir süre Kıbrıs sorunu gibi dış politikada AET ile sorun yaratan meselelerle uğraşmış, yaşanan insan hakkı ihlalleri konusunda uyarılar almıştır. Fakat, 1980'lerin

ortalarından itibaren AET ile fikriyatı uyumu sağlamış, Avrupa'da eğilimde olan Neoliberalizm ve Neoconservatism gibi ideolojileri takip etmiştir. Bu dönem yeniden askeri vesayet altında olsa bile demokrasiye geçiş ve serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesiyle birlikte AET ile bu bileşenlerde uyum sağlanmıştır. Topluluk ile benzer dış politika takip edilmekte olup, Hobscu güvenlik kültüründen Lockcu kültüre geçişin özelliklerini göstermiştir. Fakat, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artan terörü ve rejimi tehdit eden irtica hareketlerini baskılamak amaçlı değişen güvenlik politikaları sonucu; demokratikleşme, hukuk devleti olma, insan hakları ve basın özgürlüğünün sağlanamaması gibi konularda AB ile çatışmış ve bu konuda eleştiri almıştır. Özellikle terörle mücadele etme amacıyla Hobscu güvenlik kültürünün emarelerini ortaya çıkartmıştır. Aynı zamanda batı karşıtı söylemlerle tanınan siyasal İslamcı Refah Partisinin iktidara gelmesiyle de uyum iyice azalmıştır. Döneme genel olarak baktığımızda ise Türkiye 1980'li yılların ortalarından itibaren AET ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Bunun sonucunda ilk kez tam üyelik müracaatında bulunmuştur. 1990'lara geldiğimizde 1995 senesinde Gümrük Birliği'ne üyelik gerçekleşmiştir. Lakin, ilerleyen yıllarda özellikle 28 Şubat sonrası Türkiye, hukuk ve insan hakları konusunda birlikçe eleştirilmiş, bu dönem AİHM'de çok kez de davalık olmuştur. Bunun sonucunda, Türkiye'nin üyelik süreci de sekteye uğramıştır.

2000'li yıllardan günümüze ise AB küreselciliğin yükselmesiyle birlikte genişlemeye gitmiş, çok uluslu yapısını zenginleştirmiştir. Liberalizm ve ortak Avrupalılık fikri güçlense de 2000'li yıllardan itibaren ulusçuluk ve popülizm yükselerek Avrupa Birliği'nin çok uluslu ve entegre yapısını tehdit etme potansiyelini göstermiştir. Bu dönemde artan popülizm ile birlikte İslam ve bununla birlikte de Türk karşıtlığı kendisini belirgin etmiştir. Türkiye ise bu dönemde özellikle 2002 ile 2010 senesi arasında Avrupa Birliği ile uyumlu bir çizgide siyaset izlemiştir. Bu zaman aralığında Türkiye hem siyasi hem de ekonomik olarak liberal politikalar takip etmiştir. Bu sayede tip kimliksel olarak Avrupa Birliği ile uyum halinde olmuştur. PKK ile çözüm süreci başlatılmış, Ergenekon mahkemeleriyle askeri vesayet kırılmaya çalışılmıştır. Dış politika da dahi Kıbrıs meselesinde geri adım atılarak, adanın birleşmesini ön gören Annan planı desteklenmiştir. Yani, Lockcu güvenlik kültürüne ait siyasi bazı tutumlar takınılmıştır. Üyelik konusunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Gelişmeler sonucu Türkiye'nin üyeliğine yönelik destek

de Avrupa kamuoyunca artmıştır, fakat tam üyelik yine de gerçekleşmemiştir. 2010'lu yıllardan mütevellit ise ülke içerisinde terörün artması ve cemaat yapılanmasının darbe girişiminin sonucunda daha güvenlikçi politikalar izlenmeye başlanmış, Hobscu güvenlik kültürüne uygun bir dış ve güvenlik politikası izlenmiştir. Bununla birlikte, dış siyasette benimsenen yeni Osmanlıcı ideolojiyle harmanlanmış yeni milliyetçi söylem, tip kimliğin bileşenlerinden birisi haline gelmiştir. Temel kimliğin Müslüman bileşeni belirginleşmiştir. Güvenlik problemlerinden ötürü otoriterleşme yaşanmış; demokrasi, ifade hürriyeti ve hukuk anlamında gerileme gözlemlenmiştir. Bunun sonucunda, Türkiye AB ilişkileri kimi zaman tıkanma noktasına dahi gelmiştir. Avrupa'da yükselen sağ ve İslam karşıtlığı Türk karşıtlığını da etkilemiş, AB içerisinde Türkiye karşıtı tavır da bu sebeple kendisini iyice belirginleşmiştir. Bunun sonucunda ise Türkiye'nin üyeliğine verilen kamuoyu desteğinin de büyük ölçüde azaldığı gözlemlenmiştir. Günümüzde ilişkiler, kurulan materyal bağ neticesinde çıkar odaklı gerçekleşmektedir. Özellikle Rusya Ukrayna savaşından itibaren yeniden önemi artan materyal bağ ile Türkiye'nin yeniden üyelik isteğini ortaya çıkarması ile birlikte günümüzde Türkiye yeniden tip kimliksel açıdan AB'ye yakınlaşma emarelerini ortaya koymaktadır. Yeniden normalleşme ile birlikte Türkiye'nin AB üyeliğine verilen kamuoyu desteği de belirli ölçüde yükselmiştir.

Türkiye 2010'lu yıllardan sonra yaşadığı kimliksel dönüşümle birlikte, bu dönem tıpkı 1990'lar ve 1970'lerdekine benzer şekilde Avrupa tip kimliğiyle çatışma yaşamıştır. Yani, bir 10 yıllık zaman diliminde Türkiye, AET/AB kimliği ile uyum yakalamışken sonraki 10 yıllık dönemde yaşadığı iç ve dış sorunlar neticesinde AET/AB ile sağladığı uyumdan uzaklaşarak temel kimliği esas alan tip kimliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun sebeplerinden birisi; öncelikle, tarihsel süreç içerisinde Türkiye'nin oluşturduğu temel kimlik ile içselleştirdiği Hobscu güvenlik kültürüdür. 50 yıllık süreçte Lockcu kültüre geçiş emareleri zaman zaman taşınsa da dönemlerin sonunda Türkiye yeniden içselleştirdiği kültüre dönerek, bu çizgide bir iç ve dış politika izlemiştir. 50 yıllık süreçte; AET/AB ile kimliksel uyumun olduğu dönemlerde, ikili ilişkiler kuvvetlenmiştir. İyi giden ilişkiler ise Türkiye'nin tam üyelik iştahını kuvvetlendirmiştir. Bu artan iştah ise Türkiye'yi kimliksel olarak AET/AB'ye uyma mecburiyetine bırakmıştır. Çünkü; Lockcu kültürdeki liberal AB,

ancak kendi gibi olan ve kendine benzeyen bir devlet ile ortak üst kimlik inşa edecektir.

AB, demokrasi hukuk ve insan hakları gibi meselelere değinen Kopenhag Kriterlerini ön şart olarak sunmaktadır. Bu nedenle Türkiye, arada sorunun olmadığı dönemlerde Kopenhag Kriterlerine dikkat etmeye ve uymaya çalışmaktadır. İlişkilerde ilerleme kaydedilen dönemlerde tip kimlik uyuşmasının yüksek, temel kimlik çatışmasının da nispeten daha az olduğu görülmektedir. Wendt'in de bahsettiği gibi kimliksel uyum da ilişkileri ilerletmektedir. Fakat, bu ilişkide aslında arada bir ilişkiler ve kimlikler arası bir korelasyon da vardır: Türkiye AB'ye üye olmak istemekte, bu nedenle kimliğini AB'ye yakınlaştırmakta; kimlikler yakınlaştıkça ilişkiler ilerlemektedir. Bu noktada, eğer Türkiye kimliksel olarak kendisini AB'ye uydurursa üye olabilmektedir gibi bir sonuç çıkmaktadır. Fakat; Türkiye'nin temel kimliği, bu kimliğin Avrupa'da oluşturduğu öteki algısı, yine temel kimlik kaynaklı olan Türklerin düşünce yapısının farklılığı, dolayısıyla sahip olduğu dış politika ve güvenlik kültürü, bunu oldukça zorlaştırmaktadır. Bu da ikinci 10 yıllık dönemlerde; yani, 1970, 1990 ve 2010'larda ortaya çıkmaktadır. Türkiye karşılaştığı iç ve dış sorunlar nedeniyle kendisini benzetmeye çalıştığı tip kimlikten taviz vererek, temel kimliğinden beslenen tip kimliğine dönmüş ve temel kimliğine uygun şekilde, yani özünde davranması gerektiği şekilde davranmıştır. Bu durum da AB ile Türkiye arasındaki bu ilişkinin bozulmasına ve istikrarsız hale gelmesine sebep olmaktadır. Temel kimlikler arası farklılıkların zıtlasma oluşturduğu bariz olması sebebiyle; Türkiye 2010 sonrasındaki gibi temel kimliklerden beslenen şekilde tip kimliğini oluşturduğu taktirde, AB'ye üye olması olanaksız gözükmektedir. 200 yıllık batılılaşma ve batının bir parçası olma arzusu ve de ekonomik ve siyasi güç ve çıkar gibi sebeplerle AB'ye üye olmak istemekte, bunun için kendisini AB'ye benzetmeye çalışmakta, lakin bunu temel kimliklerdeki çatışma yüzünden sağlayamamaktadır.

Tip kimlik değişkenlik gösterse de ilişkilerde uyumsuzluğun en büyük kaynağı temel kimliklerdeki farklılıklardır; düşünce yapısı, güvenlik ve dış politika algısı, inançsal farklılıklar ve tarihsel mirasın oluşturduğu karşı algı buna sebebiyet vermektedir. Türkiye Polonya örneğinde olduğu gibi; Avrupa Birliği 1990'larda henüz yeni demokrasisini oluşturmuş olan Polonya'da PHARE programını kurup,

Polonya'yı tip kimliksel anlamda kendisine benzer hale getirdikten sonra AB'ye üye yapmıştır. Çünkü taraflar arası temel kimlikte belirgin bir farklılık yoktur, her iki taraf da Avrupalı ve Hristiyan'dır, bu sebeple tip kimlikler uyduğu vakit üyelik yaklaşık 10 yıllık bir sürecin ardından 2004 senesinde gerçekleşmiştir. Hatta AB, Polonya, Macaristan gibi orta Avrupa ülkelerinde kurduğu, desteklediği PHARE programıyla da bir nevi bu ülkeleri kendisine katmak için ek bir çaba da sarf etmiş olmuştur. Aksine Türkiye'nin üyeliğinde ise 1980'lerin sonu veya 2000'li yıllardaki gibi raporlarca olumlu değerlendirmeler alınsa da benzer bir gayreti veya isteği sergilememiştir. Hatta 1989'da iç bütünleşmesini tamamlayamadığı sebebiyle Türkiye'yi reddederken, iddia ettiği sınırlar içerisinde toprak bütünlüğünü sağlayamamış olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni kendisine üye yapmıştır. Hatta bu üyelikle birlikte Kıbrıs meselesini bir nevi Avrupa sorunu haline getirmiştir ve de Türkiye'yi bu durumda zora sokmuştur. Sonuç olarak; temel kimlikler AB'nin Türkiye'ye yönelik çekinceli hatta karşı bir tavır sergilemesine sebep olmaktadır. AB Barometre araştırmalarından da görüldüğü üzere, bu tavır 2010'lu yıllardaki gibi temel kimlikteki öğelerin belirginleşerek tip kimliğe etki ettiği ve dolayısıyla tip kimlikteki ayrışmanın attığı dönemlerde artmaktadır; aksi durumda ise azalmaktadır. Değişen tavır ise ikili ilişkileri negatif şekilde etkilemektedir. Bu sebeple, Wendt'in kimlikler kuramı Türkiye AB ilişkilerini açıklamaktadır.

Sonuç olarak, Kimlikler teorisi Avrupa Birliği'ni oluşturan devletlerin dış politika mantalitesini doğru açıklamaktadır. Kimliksel uyum olduğu zaman AB'nin yakın davranması, aksi durumda tavır alması bunun kanıtıdır. Dolayısıyla, bu tez çalışması; Türkiye'nin, AB ilişkilerinin gelişimi ve ilerlemesi açısından tip kimliksel uyumu yakalamasının oldukça önem arz ettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Türkiye'nin neden AB'ye üye olamadığının cevabını da AB perspektifinden vermektedir. AB, Türkiye'ye karşı temel kimliklerdeki farklılıklar sebebiyle öteki olarak algılamakta ve bu sebeple de Türkiye'yi bünyesine katmakta çekince yaşamaktadır. Önceki bölümlerde, bazı Avrupalı siyasetçilerin; Türkiye'nin Avrupalı olmadığı ve Müslüman olduğu gerekçesiyle AB'ye üye olmaması gerektiğinin dillendirildiği görülmüştü. Tip kimliksel olarak da Türkiye'nin AB'ye uyduğu zamanda AB'nin Türkiye'ye daha yakın davrandığı görülmüştür. Fakat, bu yakınlık tek başına Türkiye'nin üyeliğine yeterli olmamıştır. Yani; temel uyumsuzluk, tip kimliklerin pekişmesi halinde bile rol kimliği güçlü dost seviyesine taşınmasına

engel olmuş, dolayısıyla ortak üst kimliğin oluşamamasıyla sonuçlanmıştır. Bu çalışma ile birlikte, bu çalışmanın konusu olmayan fakat araştırmayı detaylandırabilecek şekilde ekonomik girdiler ve ticari bağları kapsayan ve Türkiye'nin AB üyeliğini sağlaması için bu bağlamda bir çözüm önerisi sunan müteakip bir çalışma yapılması da önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- 18 Ekim 1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Madde II.
- 32 Gün. Son Darbe: 28 Şubat, 1. Bölüm. 32. Gün Arşivi. 2012. [https://youtu.be/0WgMIVFljV4?si=y7D51JoGkKvpB3KX&t=635], (6 Mart 2023 tarihinde erişildi).
- 32 Gün. Son Darbe: 28 Şubat, Susurluk Skandalı 32. Gün Arşivi. Susurluk Skandalı. 2012. [https://youtu.be/H__RgmXgm8A?si=LFX2D2dO280gkw-i], (19 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).
32. Gün. 12 Eylül Belgeseli 2. Bölüm. Kıbrıs'tan Cepheleşmeye, 32.Gün Arşivi. 1998. [https://youtu.be/RIQbaLxtvV4?si=Ir45LdQXBAJG7tCd&t=1363], (20 Mart 2023 tarihinde erişildi).
32. Gün. 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi. 32. Gün Arşivi. 1994. [https://youtu.be/UcCKCx5G0dM?si=uK9m4Y-rNoRyQ-H-], (17 Mart 2023 tarihinde erişildi).
32. Gün. Kıbrıs'ın 50 Yılı Belgeseli. 32. Gün Arşivi. 1999. [https://youtu.be/V2XwO9KUznA?si=z_pRgeYLuqRgFsTj], (10 Ocak 2023 tarihinde erişildi).
32. Gün. Türkiye'de Hizbullah. 32. Gün Arşivi. 1998. [https://www.youtube.com/watch?v=rHi20maqXc8], (15 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- 3Monkeys. Mama, the Turks! European integration and the burden of history. 2018. [https://www.threemonkeysonline.com/mama-the-turks-european-integration-and-the-burden-of-history/], (18 Ağustos 2023 Tarihinde erişildi).
- AA. Danish far-right leader 'burns' Muslim holy book again in Sweden. Mayıs 2022. [https://www.aa.com.tr/en/europe/danish-far-right-leader-burns-muslim-holy-book-again-in-sweden/2577365], (1 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- AA. Hollanda'da Wilders'dan ırkçı söylem. 1 Kasım 2017. [https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-wildersdan-irkci-soylem/953962], (1 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- AA. İslam birliği idealini savunan lider: Necmettin Erbakan. Şubat 2020. [https://www.aa.com.tr/tr/portre/-islam-birligi-idealini-savunan-lider-necmettin-erbakan/1745248], (24 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- AA. Türkiye'nin İsrail'e ihracatı rekor düzeye ulaştı. Aralık 2022.[https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-israile-ihracati-rekor-duzeye-ustasi/2759321], (5 Eylül 2023 tarihinde erişildi).

- AA. Türkiye'nin İsveç'in NATO üyeliğini TBMM'ye sevk kararı Avrupa'da geniş yankı buldu. Temmuz 2023.[<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-isvecin-nato-uyeligini-tbmm-ye-sevk-karari-avrupada-genis-yanki-buldu/2942504>], (6 Eylül 2023 tarihinde erişildi).
- AA. Ukrayna-Rusya Savaşı'nın birinci yılında Türkiye'nin arabulucu rolü. Şubat 2023. [<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-ukrayna-rusya-savasinin-birinci-yilinda-turkiye-nin-arabulucu-rolu/2829905>], (6 Eylül 2023 tarihinde erişildi).
- AB Genişleme Politikasına İlişkin 2018 Bilgilendirmesi. Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bilgilendirme. Strazburg, 17 Nisan 2018.
- ABD Dışişleri Bakanlığı, 1973-76 Dönemine ait Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan Arşivleri.
- Abdulkadir Yuvalı. Anadolu'da Türk Kimliğinin Oluşması İle İlgili Bazı Tespitler. Erdem. 1996. 23.SAYI, 1996 ss. 439-450.
- Ahmet İnsel/ Hakan Ersel. Cumhuriyet Ansiklopedisi, Demokrasinin Sancılı Yılları. Yapı Kredi Yayınları Cilt 3, 3. Baskı. 2002 s. 2
- Ahmet Küçükşahin. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler. Güvenlik Stratejileri Dergisi, sayı: 1, 2005. s. 63-95
- Alexander Wendt. Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics International Organization, Vol. 46, No. 2, 1992. ss. 391-425
- Alexander Wendt. Social Theory of International Politics "Four Sociologies of International Politics" Cambridge University Press. 1999.
- Ali Özkan. Türk gelenek ve göreneklerinin Arnavutluk'ta bazı yansımaları. Türk Dünyası Araştırmaları. Cilt: 101 - Sayı: 20. 2012. ss. 213-240
- Alparslan Türkeş. 9 Işık / Millî Doktrin. Kutluğ Yayınları. 12. Basım. 1975
- Andrzej Rychard. "Successes and Pitfalls in Comparison: A Case Study of Poland and Hungary." Polish Sociological Review, no. 133, 2001, ss. 51–54. JSTOR, [<http://www.jstor.org/stable/41274785>], (2 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- Avrupa Komisyonu. Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bildirim. Avrupa Komisyonu, Brüksel. Aralık 2016.
- Avrupa Komisyonu. Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu. Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2010-2011 ekindeki Komisyon Çalışma Dökümanı. Brüksel, 09 Kasım 2010
- Avrupa Komisyonu. Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyonun 1998 Düzenli Raporu. 1998.

- Avrupa Komisyonu. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu (1987-1989) ve Başvuruya AT Komisyonun Görüş Raporu. 18 Aralık 1989.
- Bahar Rumelili. Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective. *Insight Turkey*. vol: 10, no.1. 2008. ss. 53-54, ss. 97-110.
- Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt-1, 1919-1980. İletişim Yayınları. 2001. ss. 654-672.
- BBC News Türkçe. Dolar: Türkiye'de 1994, 2001 ve 2007'Deki Ekonomik krizlerde Neler Yaşandı? [<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45226072>], (18 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).
- BBC News. Emmanuel Macron calls for 'eu renaissance' ahead of polls. 2019. [<https://www.bbc.com/news/world-europe-47444299>] (29 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- BBC Türkçe. Türkiye'de Haziran 2015-Aralık 2016 arası düzenlenen saldırılarda 500'e yakın kişi hayatını kaybetti. Aralık 2016. [<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38365351>], (2 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- Besim Tibuk. Liberal Felsefe. [<https://www.youtube.com/watch?v=XRQvysYiUVg>], (5 Eylül 2023 tarihinde erişildi).
- Bianet. JİTEM 'resmen' kabul edildi, bianet.org. Ağustos 2011: [<https://m.bianet.org/bianet/siyaset/131412-jitem-resmen-kabul-edildi>], (20 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).
- Bulletin of the European Communities, Declaration on European Identity. Copenhagen, 14 Aralık 1973.
- Burçin Canar. "Yeni Avrupa'nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin Ve Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları". *Viraverita E-Dergi*, no. 16, 2022, ss. 125-164. <https://doi.org/10.47124/viraverita.1184382>
- Bülent Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtı konuşması. 20 Temmuz 1974
- Can Acun/ Kutluhan Görücü. PKK/YPG'nin Suriye'de devlet hayali. SETA. 2023.
- Charles Grant, Delors: Inside the House that Jacques Built", 1994.
- CNN TÜRK. Başlangıçtan Bugüne Gün Gün çözüm süreci. 2014: [<https://www.cnnturk.com/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=44>], (30 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- Cumhuriyet. İrtica Başkente. Yıl: 74, sayı: 28229. 1997. [<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/en/catalog/192/1997/7/30/1>], (7 Eylül 2023 tarihinde erişildi).

Çağrı Erhan/ Hatice Yazgan/ Utku Kırıldökme/ Erhan Akdemir. Kamuoyu ve Türk Dış Politikası Anketi. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi. 2010.

Diğdem Soyaltın Colella. Türkiye AB ilişkilerinde 1990'lı yılların analizi. USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. Yıl 2, Sayı 3, Haziran 2020 ss. 32-33, s. 39.

Economist Intelligence Unit, Democracy index 2022. 2023. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/> (20 Nisan 2023 tarihinde erişildi).

Eley Geoff. The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History? 2011 s. 15.

Erhan Akdemir. Avrupa Aynasında Türk Kimliği. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 7, No:1 (Güz: 2007), ss. 31-148.

Erhan Akdemir. Kimlik ve Kültür Tartışmaları Bağlamında Avrupa Kimliğinin ve Kültürünün Oluşumu ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uluslararası İlişkiler. Doktora tezi. 2012.

[https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/518921/yokAcikBilim_433477.pdf?sequence=-1&isAllowed=y]

Ersan İlal. Magna Karta, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, sayı: 34, 1969. ss. 210-242.

Ersan Şen. Yeni Anayasaya Doğru. Ankara Barosu Dergisi. 2013. ss. 359-369

Ersin Kalaycıoğlu. Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010, South European Society and Politics. 2012. 17:1, s. 1-22, [10.1080/13608746.2011.600555]

EUR-Lex. Common Foreign and Security Policy. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/common-foreign-and-security-policy.html>, (18 Nisan 2023 tarihinde erişildi)

Euronews. ABD ve Avrupa Birliği'nden Türkiye'ye Osman Kavala tepkisi. 2022. [<https://tr.euronews.com/2022/04/26/abd-ve-avrupa-birligi-nden-turkiye-ye-osman-kavala-tepkisi>], (1 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).

Euronews. ABD ve Avrupa Birliği'nden Türkiye'ye Osman Kavala tepkisi. 2022. [<https://tr.euronews.com/2022/04/26/abd-ve-avrupa-birligi-nden-turkiye-ye-osman-kavala-tepkisi>]

European Central Bank, Five things you need to know about the Maastricht Treaty. [ecb.europa.eu](https://www.ecb.europa.eu) Eurosystem. [https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/explainers/tell-me-more/html/25_years_maastricht.en.html], (8 Mart 2023 tarihinde erişildi)

- European Commission, EU Citizenship. Policies. Justice and fundamental rights. [commission.europa.eu. \[https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-citizenship_en\]](https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-citizenship_en), (16 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- European Commission, Turkey. European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations. commission.europa.eu
- European Council, EU-Turkey statement. Council of the European Union. 2016.
- European Parliament, Implementation of the common foreign and security policy – annual report. 2022: [https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0009_EN.html], (19 Nisan 2023 tarihinde erişildi)
- European Parliament, The PHARE Programme: An Instrument of Pre-accession Assistance.
- European Political Cooperation (EPC). Historical Events in the European Integration Process (1945–2014) – CVCE
- European Union, 1960-69 History of European Union. Europa. eu. [https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1960-69_en], (11 Ocak 2023 tarihinde erişildi).
- European Union, 1970-79 History of European Union. Europa. eu. [https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1970-79_en], (11 Ocak 2023 tarihinde erişildi).
- European Union, 1980-89 History of European Union. Europa. eu. [https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1980-89_en], (8 Mart 2023 tarihinde erişildi)
- European Union, Foreign and security policy – EU action. [https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/foreign-and-security-policy_en], (19 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- European Union, History of European Union, "The European Union in the 21st century". Europa.eu.
- European Union. Standard Eurobarometer 51, Publication Reports. Spring 1999.
- European Union. Standard Eurobarometer 63. Europa.eu. Spring 2005.
- European Union. Standard Eurobarometer 73. Europa.eu. Spring 2010.
- European Union. Standard Eurobarometer 86. Public Opinion in the European Union. Europa.eu. Autumn 2016.
- European Union. Standard Eurobarometer 89, Factsheets Türkiye. Europa.eu. Spring 2018.

- European Union. Standard Eurobarometer 99, Country Factsheets in English Türkiye. Europa.eu. Spring 2023.
- European Union. The EU values, ECL v2. Europa.eu. [https://ec.europa.eu/component-library/eu/about/eu-values/]
- Fahir Armaoğlu, Türk Dış Politikası: Orta Doğu'nun dünü ve bugünü; İstikrarsızlık. Kronik 2018. s. 171-172.
- Fuat Uçar/ Osman Akandere. "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı". Atatürk Yolu Dergisi 16. 2017.
- France 24. What does French president Macron's proposed 'European Political Community' entail?. 2022. [https://www.france24.com/en/europe/20220623-what-does-french-president-macron-s-proposed-european-political-community-entail], (29 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- Francis Fukuyama. "The End of History?" The National Interest, no. 16, 1989, ss. 3–18. JSTOR, [http://www.jstor.org/stable/24027184], (29 Mayıs 2023 tarihinde erişildi)
- Gazete Diken. Çoğu ekonomist faiz kararını doğru buldu. Ağustos 2023. [https://www.diken.com.tr/cogu-ekonomist-faiz-kararini-dogru-buldu/], (6 Eylül 2023 tarihinde erişildi)
- Gizem Sade. Fransa Cumhurbaşkanı Macron: NATO'nun Beyin ölümü gerçekleşti, euronews. 2019. [https://tr.euronews.com/2019/11/07/fransa-cumhurbaskani-macron-nato-nun-beyin-olumu-gerceklesti], (30 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- Göran Therborn/ Geoff Eley/ Hartmut Kaelble/ Philippe Chassaigne. The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History? Journal of Modern European History Vol. 9, No. 1, Space, Borders, Maps. 2011. ss. 8-26.
- Gregory Pappas. Why Greeks enter with right foot on new years? Pappaspost. 2019. [https://pappaspost.com/why-greeks-enter-right-foot-new-years/], (24 Temmuz 2023 tarihinde erişildi)
- Gustave Le Bon. The Crowd: A Study of the Popular Mind. The Floating Press. 2009 basım. 1896. ss. 12-24
- Gürkan Zengin. Kavga: Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013. İnkılap Kitapevi Yayınları. 2013. ss: 93-130, ss. 112-130
- Haber7. ABD'nin ajanı Papaz Brunson kimdir? 12 Ekim 2018. [https://www.haber7.com/guncel/haber/2688090-abdnin-ajani-papaz-brunson-kimdir], (7 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- Hakan Ersel/ Ahmet Kuyuş/ Ahmet Oktay/ Mete Tunçay. Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları cilt 3 ve cilt 4, 3. Baskı. 2002.

- Helin Sarı Ertem. Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”. Güvenlik Stratejileri Dergisi. 2012. s. 186.
- Hürriyet. Wilders: Hollanda’ya bir tane bile Türk gelmesin. 22 Eylül 2016. [https://www.hurriyet.com.tr/dunya/wilders-hollandaya-bir-tane-bile-turk-gelmesin-40228891 9], (1 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- Ingrid Kylstad. Turkey and the EU: A ‘New’ European Identity in the Making?. London School of Economics (LSE) 'Europe in Question' Series (LEQS) 2010. DOI: 10.2139/ssrn.1708025.
- International Security Assistance Force (ISAF), The Development of ISAF. understandingwar.org [https://www.understandingwar.org/international-security-assistance-force-isaf], (7 Eylül 2023 tarihinde erişildi)
- Iraq Coalition Troops, Non-US Forces in Iraq. globalsecurity.org. February 2007. [https://www.globalsecurity.org/military/ops/iraq_orbat_coalition.htm], (7 Eylül 2023 tarihinde erişildi).
- İşıl Arpacı. Necmettin Erbakan Örneğinde Türk Dış Politikasının İslamcı Eleştirisi. Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), ss. 244-260.
- İbrahim Karataş. Avrupa’da Popülist Partilerin Yükselişi; Hollanda’da PVV Örneği. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2019 cilt:5, sayı:1 ss. 28-42. DOI: 10.31592/aeusbed.479219
- İhsan Gürkan, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Siyasal İradenin Oluşumu ve Askeri Uygulama, Türk Dış Politikasının Analizi, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yay., 1994, s.133–134.
- İhsan Kalenderoğlu, Türk Kimliği. Türk Yurdu Dergisi. Mayıs 2009 - Yıl 98 - Sayı 261.
- İlber Ortaylı. Batılılaşma Yolunda, İnkılap Yayınları. 2017.
- İlhan Kaya/ Hasan Aydın/ Metin Gültekin. Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması. 2013. [https://www.researchgate.net/publication/289345740_Kurt_Sorunu_ve_Cozum_Sureci_Algi_Arastirmasi]
- İlknur Şemşek. Viyana Kongresi sürecinde Barışın İnşası ve Avrupa Ahengi (1814-1822). 2014.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch). Türkiye’de İnsan Hakları İhlalleri: 1997-2008" adlı rapor, 2009.
- İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı, Ergenekon İddianamesi. (CMK'nun 250 Maddesiyle Görevli ve Yetkili Birim) İddianame No: 2008/623. 2008.
- James Stuart Olson. Historical dictionary of European imperialism. Congress of Vienna Greenwood Publishing Group. 1991 ss. 148-151.

- Jepperson, Wendt, and Katzenstein. Norms, identity, and culture in national security. In *Culture and National Security*, ed. Katzenstein NY: Columbia University Press., 1996. ss. 33-75.
- John McComrick. *Understanding the European Union: The Idea of Europe*, European Union Series Forth Edition. 1999. ss. 23-24.
- Jonathan L. Dean. "'Angelic Spirits Of '68': Memories Of 60s' Radicalism In Responses To the 2010–11 Uk Student Protests". *Contemporary British History*, vol. 30, no. 3, 2015, ss. 305-325. [https://doi.org/10.1080/13619462.2015.1099438]
- Julian E. Barnes/ Helene Cooper. Trump discussed pulling U.S. from NATO, aides say amid new concerns over Russia, *The New York Times*.. 2019 : [https://www.nytimes.com/2019/01/14/us/politics/nato-president-trump.html], (30 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- Julio Crespo MacLennan, *The EU–Turkey Negotiations: Between the Siege of Vienna and the Reconquest of Constantinople. Turkey's Accession to the European Union*. 2009. s. 21.
- Kal Holsti. *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*, *International Studies Quarterly*, sayı: 14. 1970. ss. 233-243
- Kemal Gözler. *Hukuka Giriş; Hukukun Temeli Hakkında Temel Görüşler*, Ekin Basım-Yayın. 11. Baskı. 2014. ss. 212-213.
- Louis Althusser. *Ideology and Ideological State Apparatuses*. 1970. ss. 1345-1346.
- Lyndon B. Johnson. "Johnson Mektubu" . *The Middle East Journal*. 20 (3). Middle East Institute. ss. 386-388.
- M. Cosmas Megalommatis. *Turkish-Greek Relations and the Balkans: A Historian's Evaluation of Today's Problems*. Cyprus Foundation. 1994. s. 28.
- Mark Hewitson,; Matthew D'Auria. *Europe in Crisis: Intellectuals and the European Idea, 1917–1957*. 2012.
- Mary Kaldor. *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. 3rd edition. Polity Press. 2012.
- Mehmet Birekul. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı Avrupa'da yükselen kültürcü söylem ve din faktörü: Avrupa basınından okumalar. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28. ss. 76-79
- Mehmet Çeribaş. Türk Kültüründe "Kut İnancı" ve "Kut Aktarma Yolları". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* , 14 (36) 2021. ss. 1185-1206. DOI: 10.12981/mahder.1017943
- Meltem Müftüler-Bac. "The Never-Ending Story: Turkey and the European Union." *Middle Eastern Studies*, vol. 34, no. 4, 1998, ss. 240–58.

- Mesut Özcan, AB-Türkiye İlişkileri ve Suriye Krizi, insamer.com. 2017. [https://www.insamer.com/tr/ab-turkiye-iliskileri-ve-suriye-krizi_745.html], (30 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- Mesut Zeyrek. Batılı ülkelerde artan Türk ve İslam karşıtlığı Avrupalı Türkleri endişelendiriyor. AA. Ocak 2021. [https://www.aa.com.tr/tr/dunya/batili-ulkelerde-artan-turk-ve-islam-karsitligi-avrupali-turkleri-endiselendiriyor/2097578], (1 Eylül 2023 tarihinde erişildi)
- Metropoll Araştırma, Metropoll Türkiye'nin nabızı. Temmuz 2023.
- Michael D. Smith, "The European Union and A Changing Europe: Establishing The Boundaries Of Order". J of Common Market Studies, vol. 34, no. 1, 1996. ss. 5-28.
- Milliyet, 16 Kasım 1983, s. 3. [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1983/11/17], (26 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- Milliyet. 25 Şubat 1997. [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/25], (23 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- Milliyet. 26 yılın kanlı bilançosu. 24 Haziran. 2010. [https://www.milliyet.com.tr/gundem/26-yilin-kanli-bilancosu-1254711], (13 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- Milliyet. Erbakan dışışleri ile çelişti, Milliyet. 1996.: [https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erbakan-disisleri-ile-celisti-5261383], (15 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).
- Milliyet. Erdoğan'dan Yunan gazeteciye şok cevap: Bir gece ansızın gelebiliriz. 2022. [https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogandan-yunan-gazeteciye-sok-cevap-bir-gece-ansizin-gelebiliriz-6836917], (27 Temmuz 2023 tarihinde erişildi).
- Milliyet. Kenan Evren. Kenan Evren'in Anıları, 1. cilt. 1990. s:230
- MİT İrtica Raporu 1995. Türkiye'deki anti-laik eylem ve Atatürk aleyhtarı faaliyetler. Atatürk.org.au [https://ataturk.org.au/irtica/mit-irtica-raporu-1995/], (11 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- Mithat Çelikpala. Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği. EDAM (Ekonomi ve Dış Politika Merkezi) Dış Politika ve Güvenlik, Nisan 2019/5. ss. 22-23
- Muharrem Gürkaynak. Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve Avrupa Güvenliği. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Yıl 1 Sayı 1. 2005. s. 11
- Mustafa Aydın/ Hasan Bülent Kahraman/ Banu Baybars Hawks/ Osman Zihni Zaim/ Cihan Dizdaroğlu, "Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması", Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi, 31 Ocak 2018.

Mustafa Aydın/ Mithat. Çelikpala/ Erdiñç Yeldan/ Murat Güvenç/ Osman Zihni Zaim/ Banu Baybars Hawks/ Ebru Candan Sokullu/ Kerem Yıldırım/ Berkay Ayhan/ Mehmet Kerem Çoban/ Sezen Kaya. Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Akademetre ve Global Akademi. Ocak 2022.

NTV MSNBC. Police chief killed in terror attack. arşiv.ntv.com. [http://arsiv.ntv.com.tr/news/58971.asp], (15 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)

NTV. Avcı: JİTEM Resmi Düzeyde Kabul Görüyordu, ntv.com.tr. 19 Temmuz, 2009. (https://www.ntv.com.tr/turkiye/avci-jitem-resmi-duzeyde-kabul-goruyordu,1V710xQKsUCTu5hC5_wP4A) (20 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).

Owen Bowcott. Tentative plans for a Cypriot intervention. The Guardian. Ocak 2005

Özden Erkuş. Esad İle Görüşme Olacak mı? Bakan Çavuşoğlu'ndan Açıklama, ntv.com.tr. NTV. 2023.

Recep Tayyip Erdoğan. Twitter. 12 Temmuz: [https://twitter.com/RTErdogan/status/1679166295164567552?s=20], (6 Eylül 2023 tarihinde erişildi)

Recep Tayyip Erdoğan. Twitter. 5 Eylül: [https://twitter.com/RTErdogan/status/1699135337795104886], (6 Eylül 2023 tarihinde erişildi)

Rengin Arslan. 90'Larda ne olmuştu: Güneydoğu'da Sivil Olmak, BBC News Türkçe. Eylül 2015.: [https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150904_90lar_4_guneydogu_5_eylul_2015], (21 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).

Resmi Gazete. Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair 6551 Sayılı Kanun. 16 Temmuz 2014 s.29062

Rferl. Christchurch Attacks: Suspect Took Inspiration From Former Yugoslavia's Ethnically Fueled Wars. 2019. [https://www.rferl.org/a/christchurch-attacks-yugoslavia-tarrant-inspiration-suspect-new-zealand/29823655.html], (2 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)

Robert Nozick. Anarşi, Devlet ve Ütopya. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2. Baskı. 2006.

Samuel Huntington. The Clash of Civilizations? Foreign Affairs. Summer, Vol. 72, No. 3, 1993. ss. 22-49

Schuman declaration. European Issue No.204 10th. 1950. 2011. [https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf], (24 Aralık 2022 tarihinde erişildi).

- Seçil Karal Akgün. Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye’de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü. Mülkiye. Cilt: XXXIV Sayı:267. 2010 s: 157
- Semih Şen/ Çağlayan Tabar/ Mircan Tokatlıoğlu. Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası, İş Ve Hayat Dergisi; Cilt 4, Sayı 8, 9. 2018
- SETA. European İslamophobia Report. 2019. [https://setav.org/assets/uploads/2020/08/sayilarla-islamofobi-2019.pdf], (30 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- Şerif Demir. 27 Mayıs Askeri Darbesi DP Dönemi Asker-İktidar İlişkileri. Şehri İrfan. 2016. ss. 114-126.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. 2005-05-05 Almanya Başbakanı Schröder'in Türkiye Ziyareti - Derleme. ab.gov.tr. [https://www.ab.gov.tr/p.php?e=38490], (27 Temmuz 2023 tarihinde erişildi)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. 22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi. ab.gov.tr. [https://www.ab.gov.tr/302.html], (5 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. Avrupa Birliği'nin Tarihçesi, ab.gov.tr. [https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html], (22 Aralık 2022 tarihinde erişildi)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. AB ile ilişkiler, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi ab.gov.tr. [https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html], (24 Şubat 2023 tarihinde erişildi)
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. Katma Protokol Metni. ab.gov.tr. [https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf], (4 Eylül 2023 tarihinde erişildi).
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. Uluslararası Kuruluşlar ve ilişkilerimiz: [https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e], (7 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- T.C. Resmi Gazete, Milletvekili Seçimi Sonuçları. 14 Ekim 1973, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. no: 702. 31 Ekim 1973. sayı: 14698
- T.C. Resmi Gazete, Milletvekili Seçimi Sonuçları. 5 Haziran 1977. Başbakanlık Devlet Enstitüsü Yayınları, no: 836. 19 Haziran 1977. sayı: 15971
- T24. Kenan Evren'in uyarı mektubu. 2008. [https://t24.com.tr/haber/kenan-evrenin-uyari-mektubu,9617], (1 Eylül 2023 tarihinde erişildi)
- Taha Köse. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Dış Politikası ve Güvenlik Yaklaşımlarına Etkileri, SETA. 2020. [https://www.setav.org/15-temmuz-darbe-girisiminin-turk-dis-politikasi-ve-guvenlik-yaklasimlarina-etkileri/], (1 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).

- Taha Özhan/ Hatem Ete. Kürt Meselesi: Problemler ve Çözüm Önerileri. SETA Analiz, 2008. s.8
- Tahir Işık/ Yusuf Gezgin. Mahalle Çalışmasında Sosyalistlerin Taban Arayışı. Gelenek. Gelenek.org. Sayı 50. Eylül 1995. [<https://gelenek.org/mahalle-calismasinda-sosyalistlerin-taban-arayisi/>], (21 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Sozluk.gov.tr.
- Tercüman Gazetesi, 8 Temmuz 1980.
- The European Defence Fund (EDF), Defence Industry and Space. [https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/european-defence-fund-edf_en], (30 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) – 40 years after Helsinki. European Parliament Briefing November 2015.
- The Treaties establishing the European Communities and certain related acts - Contents. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, Official Journal, C 340. 10 Kasım 1997
- Thérèse Delpech. International terrorism and Europe. Chaillot Papers. No. 56. Aralık 2002.
- Tolga Altun. Güvenlik faktörünün Türkiye- AB ilişkilerin etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.
- Tom Dixon, The Question of Identity: The EU/Turkey Integration Debate. E-International Relations 2011. ss: 1-9
- TRT açık oturum programı, Necmettin Erbakan Erdal İnönü'ye konuşması. 1992. [<https://www.youtube.com/watch?v=sTQh8cEh7dU>], (24 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- TRT Haber. Avrupa'da aşırı sağ tehlikesi: Parti oyları yükselişe geçti. Mayıs 2023. [<https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupada-asiri-sag-tehlikesi-parti-oylari-yukselise-gecti-771445.html>], (2 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- TRT Haber. Erdoğan: Teröre kucak açan ülkelere destek vermeyiz. 2023. [<https://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogan-terore-kucak-acan-ulkelere-destek-vermeyiz-780094.html>], (9 Ağustos 2023 tarihinde erişildi)
- Tulin Daloğlu. Davutoglu Invokes Ottomanism As a New Order for Mideast, Al Monitor. 2013. : [<https://www.al-monitor.com/originals/2013/03/turkey-davutologu-ottoman-new-order-mideast.html>], (Erişildi: 11 Mayıs 2023).
- Turgut Demirtepe/ Ahmet Helvacı. Hayek ve Friedman Özelinde Neo-liberal Düşüncenin Muhafazakar Siyasete Etkisi: Thatcher Dönemi. Muhafazakar Düşünce. vol.11, no.44, 2015, ss.181-199

- Turgut Özal. Devlet Millet İçindir, Millet Devlet İçin Değil. Mavi Çatı. 2017
- Turkey's Erdogan threatens to 'open the gates' for migrants to Europe. Euronews. 2019. [<https://www.euronews.com/2019/09/05/turkey-s-erdogan-threatens-to-open-the-gates-for-migrants-to-europe>], (9 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- Türk Tarihi Araştırmaları. Türk Kimliğinin ortaya çıkışı ve İlk Türkler. 2013.
- Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası. 334 sayılı. 9. Temmuz 1961.
- Uğur Mumcu. Tarikat, Siyaset ve Ticaret. UMAG Yayınları. 1988.
- UN, Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. 2022
- Ümit Akçay. İki Farklı Akp ve otoriterleşme, Gazete Duvar. 2018.: [<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/07/24/iki-farkli-akp-ve-otoriterlesme>], (30 Nisan 2023 tarihinde erişildi).
- Vedat Cengiz/ Rıdvan Karacan. Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Sonuçları. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi. Yıl:8 Sayı:15. 2015.
- Verda Yiğit. 1648 Vestefalya Barışından 1815 Viyana Kongresine Kadar Olan Dönemde Uluslararası Sistemin Dönüşümü. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bölümü Yüksek Lisans Tezi. 2008.
- Volkan Bozkır. Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci. Nisan 2002
- Wulf Reiners/ Ebru Turhan, EU-Turkey Relations Theories, Institutions, and Policies: Theories, Institutions, and Policies. 2021. ss. 56-74
- Yearbook of the United Nations, 1974. UN.org. s.295. [<https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-206047/>], (26 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- YSK. 1983 - 2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları. [<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf>], (26 Ağustos 2023 tarihinde erişildi).
- Yunus Emre Karaca/ Osman Karacan/ Fatih Yaşar. An Evaluation of the Impact of the Cyprus Issue on Turkey-EU Relations. Quanttrade Journal of Complex Systems in Social Sciences, 4 (2), 2022. ss: 51-61. Doi:10.5281/zenodo.7429388